

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 1 (53)

Лубни
2026

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 1 (53)

Лубни
2026

Лінгвістика

Наукове видання

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 355 від 15.02.2024 року.
Ідентифікатор медіа R30-02649.

Журнал унесений до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б», у яких можуть бути опубліковані результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата філологічних наук.
Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.06.2021 р. № 735.

Періодичність: 2 рази на рік.
Мови журналу: українська, англійська.

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Головна редакторка

Глуховцева Катерина Дмитрівна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови і журналістики, Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна).

Члени редакційної колегії:

Бобух Надія Миколаївна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української, іноземних мов та перекладу, Полтавський університет економіки і торгівлі (Україна).

Глуховцева Ірина Ярославна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та перекладу, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля (Україна).

Карлова Надія Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і журналістики, Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна).

Кениз Анастасія Володимирівна, доктор філологічних наук, головний консультант відділу організаційно-просвітницької діяльності (Освітній центр) Інформаційного управління Апарату Верховної Ради України (Україна).

Маршалек Марек, доктор габілітований, професор, завідувач кафедри перекладознавства, Університет Казимира Великого в Бидгощі (Польща).

Мигович Ірина Вікторівна, кандидат філологічних наук, професор, директор Інституту міжнародної освіти, начальник відділу міжнародних зв'язків, Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна).

Осовський Блажей, доктор габілітований, професор, Університет Адама Міцкевича в Познані (Польща).

Царьова Ірина Валеріївна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри мовної підготовки, Дніпровський державний університет внутрішніх справ (Україна).

*За зміст статей і правильність цитування
відповідальність несе автор.*

*Рекомендовано до друку вченою радою
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
(протокол № 10 від 24 квітня 2026 р.).*

ЗМІСТ

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

- Гримашевич Галина.** Діалектні форми прийменників і сполучників у збірці малої прози Олени Лотоцької «Ангели в намистах» 5

ІСТОРІЯ МОВИ

- Колоїз Жанна.** Категорія способу дієслова в українській мові: історичні витоки та сучасні інтерпретації 19

ФРАЗЕОЛОГІЯ

- Стишов Олександр.** Некодифіковані розмовні фрази в сучасній українській мові: характеристика людини 35
- Юган Наталія.** Семантична специфіка та комунікативний потенціал німецьких паремій з числівниковим компонентом 49

ТЕКСТ. ДИСКУРС

- Глуховцева Ірина.** Фразеологічний портрет оповідача в «Тетраедрі» Ольги Слоньовської 62
- Глуховцева Катерина, Барилова Галина.** Шевченків ідеал «своєї» хати, правди, сили і волі в наративах сучасників 76
- Дегрик Ігор.** Хронотоп в українських фольклорних текстах 89
- Дроботенко Валентина.** Лексичні маркери воєнного стану в українському сегменті соціальних мереж 101
- Ігнат'єва Світлана.** Публіцистичний та щоденниковий дискурси: лінгвопрагматичні виміри 112
- Іщенко Валентина, Горбуньова Соф'я, Воскобойник Валентина.** Адресованість, особливості перекладу та реалізація комунікативних намірів у художньому тексті (на матеріалі роману Дж. Грішема «Rogue Lawyer») 127
- Кравченко Маргарита.** Вербалізація концепту *народ* у публіцистичних творах Бориса Грінченка 139
- Юлдашева Людмила.** Типологія мовних контрастів у сучасній українській поезії 153

ЛІНГВОДИДАКТИКА

- Нікітіна Алла, Карлова Надія.** Опанування комунікативних стратегій академічного дискурсу здобувачами вищої освіти... 166

ДИАЛЕКТОЛОГІЯ

ДИАЛЕКТНІ ФОРМИ ПРИЙМЕННИКІВ І СПОЛУЧНИКІВ
У ЗБІРЦІ МАЛОЇ ПРОЗИ ОЛЕНИ ЛОТОЦЬКОЇ
«АНГЕЛИ В НАМИСТАХ»DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2026-1-53-5-18>*Галина Гримашевич,**кандидат філологічних наук, доцент,**завідувач кафедри української мови та методики її навчання**Житомирського державного університету імені Івана Франка*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3225-0031>

У статті проаналізовано діалектні форми прийменників і сполучників, ужиті в збірці малої прози Олени Лотоцької «Ангели в намистах» (2023), яка вже була об'єктом дослідження щодо репрезентації в ній говіркових елементів різних мовних рівнів зокрема та в контексті актуалізації поліського мовлення в художньому дискурсі загалом. Відзначено дві тенденції в способах репрезентації службових частин мови в художніх текстах письменниці: в авторському дискурсі – традиційні літературні форми прийменників та сполучників, у мовленні персонажів – говіркові морфологічні діалектизми зазначених частин мови. Зауважено, що основними репрезентантами з виразними діалектними рисами з-поміж прийменників є просторові *келе, нуд, поперук, после*, серед сполучників – сурядний єднальний *да (да й)* і протиставний *зато* та підрядні умови *коб, еслі, якщо*, мети *шоб*, з'ясувальний *шо*. Спостережено явище конверсії в системі службових частин мови, зумовлене полісемією низки їх складників. Констатовано, що діалектні форми прийменників та сполучників зумовлені здебільшого фонетичними рисами представленої середньополіської говірки в царині вокалізму та консонантизму. Узагальнено, що зафіксовані в текстах говіркові форми прийменників і сполучників представлено в низці лексикографічних праць, які підтверджують наявність цих діалектизмів на теренах Полісся, переважно в середньополіських і західнополіських говірках. Визначено, що досліджувані діалектизми в збірці малої прози письменниці виконують дві основні функції: комунікативну та експресивно-виражальну. Зазначено, що прийменники-діалектизми та сполучники-діалектизми поряд з іншими діалектними елементами інших лексико-граматичних класів слів як репрезентанти говіркового мовлення персонажів – виразна ознака ідіостилю письменниці, яка максимально точно в художньому дискурсі відтворює особливості рідної середньополіської говірки.

Ключові слова: «Ангели в намистах» Олени Лотоцької, діалектні форми, морфологічні діалектизми, прийменник, сполучник, службові частини мови.

Нрымасhevych Halyna. Dialectal forms of prepositions and conjunctions in the collection of short stories by Olena Lototskaya «Angels in necklaces»

The article analyzes the dialect forms of prepositions and conjunctions used in the collection of short prose by Olena Lototskaya «Angels in Necklaces» (2023), which has already been the object of research on the representation of colloquial elements of different linguistic levels in it in particular and in the context of the actualization of Polissya speech in artistic discourse in general. Two trends are noted in the ways of representing the functional parts of speech in the writer's literary texts: in the author's discourse – traditional literary forms of prepositions and conjunctions, in the characters' speech – colloquial morphological dialectisms of the indicated parts of speech. It was noted that the main representatives with distinct dialectal features among the prepositions are the spatial *kelye*, *pud*, *poperuk*, *posle*, among the conjunctions – the ordinal connective *da* (*da y*) and the contrasting *zato* and the conditionals *kob*, *esli*, *yaksho*, *mety shob*, explanatory *sho*. The phenomenon of conversion in the system of service parts of speech, caused by the polysemy of a number of their components, was observed. It was stated that the dialect forms of prepositions and conjunctions are determined mainly by the phonetic features of the presented Central Polesia dialect in the field of vocalism and consonantism. It was generalized that the dialectal forms of prepositions and conjunctions recorded in the texts are presented in a number of lexicographical works that confirm the presence of these dialectisms in the territories of Polissya, mainly in the Central Polesia and Western Polesia dialects. It is determined that the studied dialectisms in the collection of short prose of the writer perform two main functions: communicative and expressive. It is noted that prepositions-dialectisms and conjunctions-dialectisms, along with other dialect elements of other lexical and grammatical classes of words as representatives of the characters' colloquial speech, are a distinct sign of the writer's idiosyncrasy, which most accurately reproduces the features of her native Sredne Polesie dialect in artistic discourse.

Keywords: «Angels in Necklaces» by Olena Lototska, dialect forms, morphological dialectisms, preposition, conjunction, service parts of speech.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Одна з важливих проблем сучасного мовознавства – взаємозв'язок мови художньої літератури з діалектним мовленням, яке письменники свідомо використовують для відображення

регіональних особливостей та індивідуалізації мовлення персонажів, відтворення особливостей їхнього ідіолекту, правдивості зображення за допомогою говіркових слів навколишньої дійсності. Водночас усе зазначене сприяє формуванню стилістичної своєрідності текстів, поглибленню художнього світу твору, надає художньому дискурсу неповторного звучання та демонструє мовну багатогранність творчості письменників. У контексті порушеної проблеми надзвичайно важливо, якщо автори як уродженці тієї чи тієї території намагаються максимально відтворити колорит рідної говірки, з особливостями якої обізнані самі, тому саме таким письменникам вдається точно, безпомилково відтворити говіркове мовлення, а контекст дає змогу максимально розкрити семантику представлених діалектизмів. З огляду на зазначене, П. Гриценко зауважує, що саме художній твір – це площина активної взаємодії літературної мови й говорів, канал збагачення літературної мови діалектними елементами, тому використання кожного діалектизму – творчий експеримент митця, «кінцевий результат якого визначається доцільністю залучення діалектних явищ до художнього твору та способами реалізації цієї необхідності» (Гриценко, 1983, с. 35).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми взаємодії літературної мови та територіальних діалектів у II пол. XX – у XXI ст. неодноразово ставали об'єктом дослідження мовознавців, передовсім П. Гриценка, К. Глуховцевої, Ю. Громика, В. Грещука, В. Грещук, С. Єрмоленко, А. Зеленька, Г. Козачук, Ж. Колоїз, І. Матвіяса, І. Ніколаєнко, В. Чабаненка, А. Яворського та ін. Зокрема, Г. Козачук вважає, що вживання діалектизмів у мові художнього твору має бути завжди зумовлене або зображенням реалій, що пов'язані з тією територією, яку описує автор, або відтворенням усного мовлення персонажів» (Козачук, 1971, с. 52). Водночас С. Єрмоленко зауважує, що діалектизми «виконують функцію <...> відтворення природного колориту спілкування людей, що живуть у конкретному просторі, на території поширення певного діалекту» (Єрмоленко, 2008, с. 200).

Теоретичні засади вивчення діалектизмів у мові художньої літератури узагальнив А. Яворський, водночас зауваживши, що в українському мовознавстві існує певна традиція вивчення діалектизмів як стилістичної категорії, зазначивши, що важливо розуміти діалектизм як явище історично мінливе, статус та функції якого в текстах різного часу відрізняються, констатував, що «на сучасному етапі „олітературнення” діалектів – одна з особливостей мови багатьох письменників, засіб підкреслення авторської індивідуальності» (Яворський, 2015, с. 235).

Об'єкт нашого дослідження – збірка прозових мініатюр Олени Лотоцької «Ангели в намистах» (Лотоцька, 2023), яка, як і попередня «Нині зозуля кувала» (Лотоцька, 2020), уже привертала увагу лінгвістів передовсім у контексті репрезентації та актуалізації в них середньополіських діалектних рис рідної говірки письменниці

с. Крупове Дубровицького р-ну Рівненської обл. зокрема чи функціонування поліських діалектів у сучасній художній літературі загалом (Громик & Яворський, 2022а; Громик & Яворський, 2022б; Громик, 2023; Дружук, 2023; Гримашевич, 2024; Гримашевич, 2025).

Водночас службові частини мови зі збірки, зокрема прийменники та сполучники¹, які мають виразні діалектні особливості, досі не були системно описані в контексті функціонування в художньому дискурсі письменниці, що й зумовлює актуальність нашої розвідки.

Варто зауважити, що Ю. Громик, проаналізувавши наповнення збірки «Ангели в намистах» фонетичними, словотвірними, морфологічними, лексичними та фразеологічними діалектизмами, відзначає високу художню майстерність та скрупульозність письменниці у відтворенні поліського колориту, народнорозмовної стихії й великої поваги до мовлення земляків (Громик, 2023, с. 364–381), водночас щодо службових частин мови зауважує, що в текстах збірки виявлено відмінності від літературної мови в оформленні службових слів, наприклад, відзначено прийменники *кроме*, *келе* ‘біля’, частки *оно* ‘тільки’, *оньо* ‘он’, *ши* ‘ще’, *не* ‘ні’, *але* ‘гаразд’, *будто* ‘буцім, ніби’, *даже*, *дажеть* ‘навіть’, *гето* ‘це’; крім того, з мовлення поліщуків перенесено деякі сполучники, зокрема єднальні *да*, *да й*, умови *єслі*, *коб* (Громик, 2023, с. 375).

Мета дослідження – проаналізувати діалектні форми прийменників та сполучників, зафіксовані в збірці малої прози Олени Лотоцької «Ангели в намистах», простежити явища перехідності в системі службових частин мови, які демонструють морфологічні діалектизми в художньому дискурсі письменниці, визначити їх роль як засобу створення автентичного мовного простору прозових мініатюр авторки.

Методи дослідження. У статті використано передовсім описовий метод – для систематизації, класифікації та інтерпретації відповідно до поставленої мети статті зафіксованого в збірці малої прози діалектного матеріалу, а також для узагальнення напрацювань мовознавців у контексті порушеної проблеми; лінгвістичного спостереження – для з’ясування особливостей функціонування діалектних форм прийменників і сполучників у прозових текстах та конверсії в системі службових частин мови; суцільного відбору – для визначення кількісного наповнення досліджуваних текстів діалектними прийменниками та сполучниками; контекстуального аналізу – для з’ясування наповнення досліджуваних текстів прийменниками-діалектизмами та сполучниками-діалектизмами як важливого складника ідіостилію письменниці та репрезентанта особливостей мовлення персонажів.

¹ Діалектні форми часток, представлені в збірці прозових мініатюр «Ангели в намистах», проаналізовано в публікації, поданій до друку.

Виклад основного змісту. Як зауважують науковці, діалектизми «у художньому стилі використовують для максимального наближення зображуваних подій до дійсності, опису життя з усіма його подробицями, відтворення місцевого колориту, побуту, звичаїв, типізації характерів представників різних місцевостей. Найбільше діалектизмів використовується в мові персонажів» (Стилістика, 2017, с. 38). Зазначену думку цілком підтверджують художні тексти збірки Олени Лотоцької «Ангели в намистах», у яких авторське мовлення містить лише літературні відповідники, натомість у діалогах персонажів цілком закономірно фіксуємо діалектизми на всіх мовних рівнях, зокрема й на морфологічному, репрезентантами якого є позначені говірковим впливом прийменники-діалектизми та сполучники-діалектизми.

Методика суцільного відбору діалектного матеріалу з досліджуваних художніх текстів дала змогу встановити, що аналізовані прозові мініатюри репрезентують такий тип літературно-діалектної взаємодії, коли в авторській мові відзначено лише літературні відповідники, натомість поліські слова-діалектизми різних частин мови, зокрема й прийменників і сполучників, властиві мовленню персонажів, тому цілком закономірно функціують у діалогах, яких у текстах значна кількість.

3-поміж діалектних форм прийменників у збірці малої прози «Ангели в намистах» Олени Лотоцької кількісно переважають просторові дистантні прийменники. Найбільшу частоту використання в текстах демонструє діалектизм *келе* (ужито в понад 30 реченнях), який виражає локалізацію за ознакою близькості – віддаленості, уживаючись із формами родового відмінка конкретних іменників (*Вони стоялі келе колодезя* (Лотоцька, 2023, с. 110); *Келе Колійки пошти завше риби росли* (Лотоцька, 2023, с. 110); *Там келе рова ваши з Котовими за межу б'юца* (Лотоцька, 2023, с. 134); *Знов келе йолкі крутіса!* (Лотоцька, 2023, с. 202); ... *шоб через двадцять минут була келе школи* (Лотоцька, 2023, с. 82); *Я келе дверей сяду, шоб бачить, як сонечко сходить* (Лотоцька, 2023, с. 66); *Дойдемо до березіни поломаної келе поворота...* (Лотоцька, 2023, с. 342); *В церкві станеш келе Думни* (Лотоцька, 2023, с. 166)). Крім того, інша позиція зазначеного прийменника – перед прикметниковим займенником: ... *і полапай келе того пенька* (Лотоцька, 2023, с. 116); *А хлопца не дам, хай келе її буде* (Лотоцька, 2023, с. 152); *Ши й раба свіня опоросіласа, і келе єї треба походить* (Лотоцька, 2023, с. 204); ... *келе тої пересічки, де позалітјос Федьо Баданісюв дрова заготовляв* (Лотоцька, 2023, с. 114); *Дівітеса, он келе тої хати хлеви одалюк стоять* (Лотоцька, 2023, с. 69), спорадично – перед особовим займенником (*Бачив-бачив, як келе тебе Яша крутівса* (Лотоцька, 2023, с. 48)). Представлені приклади засвідчують системність функціонування такого прийменника в текстах, а лексикографічні праці – наявність його в середньополіських та суміжних західнополіських говірках: *кел'е* 'біля' (Аркушин, 2016, с. 217), *кел'е*

‘біля’ (Котяш, 2024, с. 80) зі збереженням архаїчного пом’якшення [л] на зазначеній території та демонстрацією однієї з важливих рис рідної говірки письменниці – палаталізації приголосних перед [e] зі зміною вокалічного кореневого компонента.

Похідні відприслівникові та відіменникові діалектні прийменники, представлені в текстах, відтворені з максимальним збереженням фонетичних рис зображеної говірки насамперед у царині вокалізму, оскільки в їхній структурі продемонстровано [у] в новому закритому складі (*Он молоко і блінци забрав, шоб вони йому **поперук** горла сталі* (Лотоцька, 2023, с. 79)), пом’якшення приголосного, зумовлене наявністю [і] як виразної діалектної риси говірки с. Крупове, мешканців якого й показала в зразках малої прози Олена Лотоцька (*Седім **напротів** Казімірцових* (Лотоцька, 2023, с. 45), заміну [а] на [e] й збереження етимологічного [о] (*Ніхто **после** Труйци тиждень у поле не йде* (Лотоцька, 2023, с. 176) та [e] (... ***после** того всього вельми добре **межи** собою були* (Лотоцька, 2023, с. 318)). Водночас у використанні прийменників спостерігаємо закономірну тенденцію – наявність у діалогах персонажів-поліщуків *коло* (... *хто ж **коло** її ходіть буде* (Лотоцька, 2023, с. 89)) як основного репрезентанта прийменника з локативною семантикою в говірках Середнього Полісся, натомість в авторському мовленні відзначаємо тільки *біля* (... *мати з дочкою зупинилися **біля** крайньої хати* (Лотоцька, 2023, с. 69); ***Біля** неї дівчина присіла* (Лотоцька, 2023, с. 47)), а це вкотре підтверджує, що письменниця намагалася максимально повно відтворити всі нюанси говіркового мовлення, вклавши діалектизми в уста своїх персонажів.

Локалізацію щодо горизонтальної або вертикальної осі передає просторовий прийменник-діалектизм *пуд*, який водночас демонструє визначальну фонетичну рису зображеної в текстах прозових мініатюр рідної говірки авторки – наявність [у] на місці давнього [о] (пор.: *од* ‘від’ (Котяш, 2024, с. 119), *под* ‘під’ (Котяш, 2024, с. 136), *пуд* ‘під’ (Котяш, 2024, с. 147)), яку відзначено в значній кількості прикладів інших частин мови (див. Гримашевич, 2025): *Забегали на Зацокувицину і там ждали **пуд** дубамі, поки розвидніє* (Лотоцька, 2023, с. 115); ... *пов села бабей бояліса йті, **пуд** хатами седілі* (Лотоцька, 2023, с. 118); *А в Юшковцах колісь бабуся наша, шо **пуд** лісом жила...* (Лотоцька, 2023, с. 111); *А ви матеру **пуд** ноги!* (Лотоцька, 2023, с. 154); *Скуко вже можна тую блюзку поправлять, **пуд** світою й так ніхто не побачит* (Лотоцька, 2023, с. 164); ... *вдобренне таке, **пуд** бульбу вельми добре* (Лотоцька, 2023, с. 27); ***Пуд** ноги дівіса* (Лотоцька, 2023, с. 68) ... *клочче одінакове вибирай, шоб рувно **пуд** пубдивку лягало* (Лотоцька, 2023, с. 81); *Гето ж квочка з виводком у мене **пуд** сподніцою всю облаву проседіла* (Лотоцька, 2023, с. 79)). Як видно з наведених прикладів, зазначений прийменник здебільшого посідає позицію перед іменником із конкретним значенням, хоча водночас спорадично відзначаємо його й перед займенником (... *йді подівіса **пуд** тим корчиком* (Лотоцька, 2023, с. 116);

... то де б *пуд* яким корчем і переждала до ранку (Лотоцька, 2023, с.71)), але й у таких реченнях він стосується іменника конкретної назви.

Щодо функціонування прийменників також зауважимо, що спостерігаємо низку синтаксичних структур, які репрезентують мовлення персонажів збірки, із прийменником *од*, який системно, за нашими спостереженнями, представлений у середньополіських говірках за повної відсутності *від*. Зазначене службове слово в текстах ужито з формою родового відмінка іменника, указує разом із ним на початкову межу руху чи загальний напрям руху переважно від предмета (... воно з *теї* сторони *од* села (Лотоцька, 2023, с. 118); Тут *од* печи Марина йде (Лотоцька, 2023, с. 111)) чи від особи (Чого не записала *од* вас усі, що зналі (Лотоцька, 2023, с. 90); ... чи ж думала, муй соколе ясни, що полетіш у Божий ірей *од* мене так раненько (Лотоцька, 2023, с. 281); ... почувла *од* вас, будто война за канавою почалася (Лотоцька, 2023, с. 27); *Од* вас – вона (Лотоцька, 2023, с. 263)), зрідка зафіксовано в поєднанні з абстрактними іменниками (*Вбережи од* всього ліхого (Лотоцька, 2023, с. 140); *Виходіт, двох* ослобонів: його – *од* страху, себе – *од* жалю... (Лотоцька, 2023, с. 20), водночас в окремих реченнях передає значення причини (*Не од* водки я така п'яна, девчатонька, не *од* водки, *од* щастя (Лотоцька, 2023, с. 46)) чи вжито зі значенням порівняння, оскільки вказує на об'єкт (тут – на особу), з яким порівнюють, і вказує на якісну перевагу порівняно з ним (... я буду хорущою молодою *од* Думни (Лотоцька, 2023, с. 47)). Зауважимо, що Л. Дика та М. Шведова докладно проаналізували історію та нормативний статус прийменника / префікса *од* і зробили висновок про те, що форми слів з *од-* були характерні для усної і писемної мови ХІХ – початку ХХ ст.; а конкуренцію з *від-* вони не витримали через штучне обмеження їх уживання, що призвело до позбавлення нормативного статусу давнього прийменника / префікса *од-*, а в результаті – до збіднення української (літературної – Г. Г.) мови, до віддалення літературної мови від її діалектної основи. Мовознавиці на основі значного за обсягом фактичного матеріалу доводять, що «форми з *од-* досі є живими і продуктивними, а отже, мають право бути кодифікованими в українській літературній мові» (Дика & Шведова, 2022), хоча в збірці «Ангели в намистах» прийменник *од* має суто діалектну віднесеність, функціуючи в мовленні персонажів, носіїв середньополіської говірки, натомість в авторському літературному мовленні системно представлено *від* (*Коли я ображалася на батьків – ішла від* них до лісу (Лотоцька, 2023, с. 190), як і *нід* (*Під* школою, зі спухлими *від* сліз обличчями, стояли «пасобніци» (Лотоцька, 2023, с. 828)).

Для збереження милозвучності в українській літературній мові відомі прийменники *з*, *зі*, *зо*, використання яких залежить від характеристики наступних приголосних. Щоб якнайточніше відтворити мовлення своїх односельців, Олена Лотоцька демонструє

варіант *зо* за аналогією до інших частин мови загалом і прийменника зокрема, де збережено етимологічний [o]. Зазначене службове слово, переважно вживане з формами орудного відмінка іменників та займенників, указує на спільність дії з іншими особами чи тваринами, супровід або взаємодію (*А хочеш, ходім завтре зо мною, токо я йду пов п'ятого* (Лотоцька, 2023, с. 114); *Следуючий раз захочеш зо мною по риби йті – в мене будеш ночовать* (Лотоцька, 2023, с. 115); *Вона ж соби думає, шо то Васіль зо своїм вовчуром* (Лотоцька, 2023, с. 111), спорадично – з просторовим значенням (*Мамо, йдіте-но тютку Мартошку зо шляху заберите* (Лотоцька, 2023, с. 45)), водночас письменниця в авторському мовленні такого прийменника не використовує, а послуговується формою *зі* (... *і залишки асфальту зійдуть зі снігом у кудись* (Лотоцька, 2023, с. 35)).

Виразні діалектні риси середньополіських говірок у мовленні персонажів збірки демонструє зафіксована в збірці Олени Лотоцької система сполучників, хоча авторське мовлення наповнене їх літературними формами в традиційному вжитку. Насамперед відзначимо функціонування сурядного єднального сполучника *да*, який поєднує переважно однорідні присудки (*Гето еслі б приїхали вчони, да зробилі розкопки, да якись кості нашлі* (Лотоцька, 2023, с. 118); *То йді да попитай, як ти така вумна!* (Лотоцька, 2023, с. 22); *Сусіди знають, сусіди все бачат, да так уже одне одному й передають* (Лотоцька, 2023, с. 34); *Зносі здорова да ши луччу справ* (Лотоцька, 2023, с. 169); ... *шоб вона легуненька була да мняхенька* (Лотоцька, 2023, с. 167), водночас часто вживаний із підсилювальною часткою для приєднання останнього однорідного члена речення присудка (*Гето, мусіть, вони тут когось зловілі, залоскоталі да й поволоклі ...* (Лотоцька, 2023, с. 178); *Ходіла, збирала да й бачу, шо зашла в якись зовсюм незнакоми ліс* (Лотоцька, 2023, с. 117); *Мо, де бачила, як хлопци в партізанув гралі, да й придумала* (Лотоцька, 2023, с. 23); *Якось перестрила його оньде на шляху да й кажу, шо кинь мені провода на хату од теї батареї* (Лотоцька, 2023, с. 33); *Волочив, волочив да й у борці умочив!* (Лотоцька, 2023, с. 92)). Зазначений сполучник виконує свою основну єднальну функцію, виконуючи роль засобу зв'язку однорідних членів речення, підкреслюючи тривалість, повторюваність, безперервність дії, її підсумок. Зрідка в складносурядних реченнях цей сполучник ужито як протиставний (*Боліло тобі, да ши, мусіть, огню злекаласа* (Лотоцька, 2023, с. 53).

Крім того, у прозових мініатюрах *да* (зрідка *да й*) демонструє явище партикуляції, оскільки відзначаємо низку речень із цим словом зі значенням підсилювальної частки, ужитої здебільшого на початку речення, адже саме ця позиція уможливорює привернення уваги читача (*Да яки ж ми свої?* (Лотоцька, 2023, с. 326); *Да чи ж не почуло б моє серце твоєї смерті, сину?* (Лотоцька, 2023, с. 140); *Да в самусеньки Кійов йде* (Лотоцька, 2023, с. 31); *Да й не поменялося нічо...* (Лотоцька, 2023,

с. 347); *Да откуль буду їхать, откуль приєжаті – до тебе знайду* (Лотоцька, 2023, с. 263); *Да й хто не вмиє* (Лотоцька, 2023, с. 152); ... *да як заребочут* (Лотоцька, 2023, с. 26)). Водночас фіксуємо зазначену частку з такою самою семантикою підсилення й посередині (*Хто ж поночи да в таку погоду ходит...* (Лотоцька, 2023, с. 69); ... *хвалілася, що того хлопця да батько всі заправки в городі держит* (Лотоцька, 2023, с. 31)). Діалектна форма *да* досі активно вживана в середньополіських говірках як єднальний і протиставний сполучник (пор.: *Вони ста'їут / да 'мол'ац:а / да го'лос':ат / да пр'іч'і'тайут; Йа б пош'ла у л'єс / да бо'їуса / шоб не^а заблуд'їц:а* (с. Черевки Коростенського р-ну Житомирської обл.); (Котяш, 2024, с. 54)) чи підсилювальна частка (Котяш, 2024, с. 54).

Сурядний протиставний сполучник *але*, ужитий здебільшого в складносурядних реченнях, демонструє одну з важливих фонетичних особливостей – історичне пом'якшення [л] перед [є], яке наявне й в інших частинах мови (див.: Гримашевич, 2025, с. 105): *Не помню чоґо, але тоді в ліс пошла не селом, а через город* (Лотоцька, 2023, с. 112); *Не знаю, хто ти, але іди в хату* (Лотоцька, 2023, с. 139); *Хоть вон в гетом роци й вурки були, але ж...* (Лотоцька, 2023, с. 109). Протиставну семантику зберігає цей сполучник навіть на початку речення, про що свідчить контекст (*Радость. Але й беда в нас велика...* (Лотоцька, 2023, с. 16); ... *мусіть на самуй станцеї поезда остановлять. Але тошо, аби став* (Лотоцька, 2023, с. 69); *Сядайте за стул. Але вперед помолімоса* (Лотоцька, 2023, с. 209)). Водночас у вживанні слова *але* спостерігаємо цікаву тенденцію – перехід його в питально-стверджувальну частку в діалогах персонажів, позиція якої – кінець слова – підсилює її звучання й надає виразної емоційності висловлюванню, одразу привертає увагу читача (*То засоліш мені ши води, але?* (Лотоцька, 2023, с. 284); *Пойді, поможи моїм бабам, але?* (Лотоцька, 2023, с. 15)). Таку тенденцію вживання слова у двох частиномовних статусах фіксує О. Котяш на Дубровиччині: *ал'є* част. 'так', *ал'є* спол. 'але' (Котяш, 2024, с. 13), що підтверджує наявність і сполучника, і частки в такій формі саме на цих теренах Середнього Полісся. Поодинокими прикладами представлено протиставний діалектний сполучник *зато* (*Зато ми з вами на теплуй печи спимо, а не пуд холоною стеною!* (Лотоцька, 2023, с. 25)).

3-поміж підрядних виразну діалектну віднесеність демонструють сполучники умови *коб*, *єслі*, *якшо* (*Ох коб знала, чії ви, соколи, мо' б, як рудних сповестіла, де голови свої зложили <...> за тую Україну* (Лотоцька, 2023, с. 83); *Даже єслі збрехав – гето його грех* (Лотоцька, 2023, с. 88); *А якшо шось і не доледів...* (Лотоцька, 2023, с. 20)), підтверджуючи свою належність до поліського етномовного континууму (пор.: *коб* с. 'якби' (Котяш, 2024, с. 82), *коб* 'якби, шоб' (Аркушин, 2016, с. 229)).

Водночас кількісно значно переважають сполучник мети у формі **шоб** (*Ключем пудоб'єца, шоб теплій було* (Лотоцька, 2023, с. 81); ... *ключе одінакове вибирай, шоб рувно пуд пудбивку лягало* (Лотоцька, 2023, с. 81); *І від того, шоб промкнути геть* (Лотоцька, 2023, с. 85); *Скорий всього, шоб маті не сіла* (Лотоцька, 2023, с. 327); *Як ризала я тобі пута, шоб легенько ходив...* (Лотоцька, 2023, с. 281); ... *на дверях клямочка була, шоб закриваца зсередіни* (Лотоцька, 2023, с. 317)), який спорадично набуває з'ясувальної семантики (*Хотів сказать, шоб не чепалі* (Лотоцька, 2023, с. 17); *Хочу, шоб таки, як ти* (Лотоцька, 2023, с. 48); *Ти казала, шоб подождав* (Лотоцька, 2023, с. 49), та з'ясувальний **шо** (*Дякую, шо пустілі* (Лотоцька, 2023, с. 71); *Ти думаєш, шо йому одплатів?* (Лотоцька, 2023, с. 19); *Знає, шо рушніком по плечах вперещу* (Лотоцька, 2023, с. 28), пор.: *шо 'що'* (Котяш, 2024, с. 189)), який водночас у контексті набуває порівняльного значення (... *моя Надька так легусенько танцує, шо пушинка* (Лотоцька, 2023, с. 29); *Летає по задворку, шо дурна* (Лотоцька, 2023, с. 175)), відображаючи діалектну особливість у функціюванні цього слова на території Полісся, натомість в авторській мові цілком закономірно відзначаємо сполучники **що** і **щоб** (*Щоб не забруднили альбомів, на столі вже лежав обгортковий папір* (Лотоцька, 2023, с. 98); *Сказав, що тепер у них із братом буде інша мама, і щоб вони її слухали* (Лотоцька, 2023, с. 48); ... *і я не переживала, що старенька оступиться й підверне ногу* (Лотоцька, 2023, с. 35)).

Насамкінець визначимо функції, які виконують службові діалектні слова (прийменники та сполучники) в художньому тексті. Зауважимо, що А. Зеленько визначив у мові художньої літератури такі функції діалектизмів: комунікативну, етнографічну та експресивно-виражальну (Зеленько, 1982, с. 39). У збірці «Ангели в намистах» спостерігаємо дві з трьох зазначених функцій: комунікативну, яка полягає в тому, що «письменник, вживаючи діалектні елементи рідного йому говору чи наріччя у мові персонажів і авторській мові, свідомо (у збірці «Ангели в намистах» свідомо – Г. Г.) чи несвідомо використовує їх замість слів літературної мови», та експресивно-виражальну, яку письменниця використовує для «типізації та індивідуалізації мови персонажів, щоб якнайглибше охарактеризувати реальну дійсність, відображену в художньому творі» (Зеленько, 1982, с. 39).

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, службові частини мови в збірці «Ангели в намистах» функціують в авторському дискурсі в літературній формі, у мовленні персонажів – у діалектній для відтворення особливостей рідної середньополіської говірки письменниці. Основні репрезентанти з виразними діалектними рисами з-поміж прийменників – просторові *келе, пуд, поперук, напротів, после, од, зо*, сполучників – сурядний єднальний *да (да й)* і протиставний *зато* та підрядні умови *коб, еслі, якщо, мети шоб, з'ясувальний шо*. Крім збереження фонетичних середньополіських діалектних рис, у царині

прийменника і сполучника зокрема та службових частин мови загалом, спостерігаємо явище конверсії та зміну семантики репрезентантів цих лексико-граматичних класів слів, що зумовлено полісемією низки їхніх складників та контекстом. Зафіксовані в художніх текстах говіркові форми прийменників і сполучників представлено в низці лексикографічних праць, які підтверджують наявність цих діалектизмів у середньополіських і західнополіських говірках. Досліджувані діалектизми-прийменники та діалектизми-сполучники виконують у художньому дискурсі переважно комунікативну та експресивно-виражальну функції, відтворюючи мовлення персонажів та демонструючи ідіостиль письменниці, який саме завдяки використаним діалектизмам (лексичним, фонетичним, словотвірним, морфологічним) стає впізнаваним із-поміж інших.

Перспективи наукових пошуків убачаємо в дослідженні лексичних і фразеологічних діалектизмів у збірці малої прози Олени Лотоцької «Ангели в намистах» як виразників ментальності й світогляду поліщуків і репрезентантів вербальної архаїки Полісся.

Література та джерела

- Аркушин, Г. (2016). *Словник західнополіських говірок*. Луцьк, 648 с.
- Гримашевич, Г. І. (2024). Актуалізація фонетичних діалектних особливостей середньополіської говірки в збірці малої прози Олени Лотоцької «Ангели в намистах» : консонантизм. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. Вип. 2 (103). С. 83–93. DOI: [https://doi.org/10.35433/philology.2\(103\).2024.83-93](https://doi.org/10.35433/philology.2(103).2024.83-93)
- Гримашевич, Г. (2025). Актуалізація фонетичних діалектних рис середньополіської говірки в збірці малої прози «Ангели в намистах» Олени Лотоцької : вокалізм. *Acta Academiae Beregsasiensis. Philologica*. Т. 4. № 1. С. 95–113. DOI: <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-1-95-113>
- Гриценко, П. Ю. (1983). Мови чисті джерела. *Культура слова*. Вип. 25. С. 32–38.
- Громик, Ю. (2023). Післямова. *Лотоцька Олена. Ангели в намистах*. Львів : Видавництво Старого Лева. С. 364–381.
- Громик, Ю., & Яворський, А. (2022a). Актуалізація поліської говірки в прозових текстах Олени Лотоцької. *Лінгвостилістичні студії*. Вип. 16. С. 31–45. DOI: <https://doi.org/10.29038/2413-0923-2022-16-31-45>
- Громик, Ю., & Яворський, А. (2022b). *Поліські діалекти в сучасній художній літературі* : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 304 с.
- Дика, Л., & Шведова, М. (2022). Історія і нормативний статус прийменника / префікса од- в українській мові нового часу. *Slavia Orientalis*. Т. 74. № 4. С. 797–818. DOI: <https://doi.org/10.24425/slo.2022.143220>

- Дружук, І. (2023). Говіркова фонетика збірки оповідань О. Лотоцької «Нині зозуля кувала». *Лінгвістика*. № 1 (47). С. 25–33. DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2023-1-47-25-32>
- Єрмоленко, С. Я. (2008). Говіркове багатоголосся сучасної української прози. *Українознавство : науково-популярний, суспільно-політичний, культурно-мистецький журнал*. Число 1. С. 98–205.
- Зеленько, А. С. (1982). Про деякі функції діалектизмів у мові художньої літератури. *Культура слова*. Вип. 22. С. 39–41.
- Козачук, Г. О. (1971). Діалектизми в сучасній прозі. *Рідне слово*. Вип. 5. С. 52–56.
- Котяш, О. (2024). *Словник говірки села Залужжя Дубровицького району Рівненської області (залужецька балачка, або баймо по-нашому)*. Житомир : Бук-Друк, 224 с.
- Лотоцька, О. (2023). *Ангели в намистах*. Львів : Видавництво Старого Лева, 384 с.
- Лотоцька, О. (2020). *Нині зозуля кувала*. Львів : ЛА «Піраміда», 286 с.
- Стилістика української мови : навчально-методичний посібник* (2017). / [упоряд. : А. С. Попович, Л. М. Марчук; за ред. А. С. Попович]. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 172 с.
- Яворський, А. (2015). Теоретичні засади вивчення діалектизмів у мові художньої літератури. *Лінгвостилістичні студії*. Вип. 2. С. 230–236.

References

- Arkushyn, H. (2016). *Slovnýk zakhidnopoliskykh hovirok* [Dictionary of Western Polesie dialects]. Lutsk [in Ukrainian].
- Druzhuik, I. (2023). *Hovirkova fonetyka zbirký opovidan O. Lototskoi «Nyni zozulia kuvala»* [Speech phonetics of the collection of stories by O. Lototska «Now the cuckoo was forging»]. *Linhvistyka – Linguistics*, 1(47), 25–33. DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2023-1-47-25-32> [in Ukrainian].
- Dyka, L., & Shvedova, M. (2022). *Istoriia i normatyvnyi status pryimennyka / prefiksa od- v ukrainskii movi novoho chasu* [The history and normative status of the /prefix od- in the Ukrainian language of modern times]. *Slavia Orientalis*, 74(4), 797–818. DOI: <https://doi.org/10.24425/slo.2022.143220> [in Ukrainian].
- Hromyk, Y. (2023). *Pisliamova* [Epilogue]. *Lototska Olena. Anhely v namystakh – Olena Lototska. Angels in necklaces*. (pp. 364–381). Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].
- Hromyk, Y., & Yavorskyi, A. (2022-a). *Aktualizatsiia poliskoi hovirky v prozovykh tekstakh Oleny Lototskoi* [Update of the Polish dialect in the prose texts of Olena Lototska]. *Linhvostylistychni studii – Linguistic studies*, (16), 31–45. DOI: <https://doi.org/10.29038/2413-0923-2022-16-31-45> [in Ukrainian].

- Hromyk, Y., & Yavorskyi, A. (2022-b). Poliski dialekty v suchasni khudozhnii literaturi: monohrafiia [Polish dialects in modern fiction: a monograph]. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].
- Hrymashevych, H. (2025). Aktualizatsiia fonetychnykh dialektnykh rys serednopoliskoi hovirky v zbirtsi maloi prozy «Anhely v namystakh» Oleny Lototskoi: vokalizm [Actualization of phonetic dialect features of the Sredne Polesie dialect in the collection of short prose «Angels in Necklaces» by Olena Lototska: vocalism]. *Acta Academiae Beregsasiensis. Philologica*, 4(1), 95–113. DOI: <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-1-95-113> [in Ukrainian].
- Hrymashevych, H. I. (2024). Aktualizatsiia fonetychnykh dialektnykh osoblyvosti serednopoliskoi hovirky v zbirtsi maloi prozy Oleny Lototskoi «Anhely v namystakh»: konsonantyzm [Actualization of phonetic dialectal features of the Sredne Polesie dialect in the collection of short prose by Olena Lototska «Angels in Necklaces»: consonantism]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky – Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philological Sciences*, 2(103), 83–93. DOI: [https://doi.org/10.35433/philology.2\(103\).2024.83-93](https://doi.org/10.35433/philology.2(103).2024.83-93) [in Ukrainian].
- Hrytsenko, P. Yu. (1983). Movy chysti dzherela [Languages are pure sources]. *Kultura slova – Culture of the Word*, (25), 32–38 [in Ukrainian].
- Kotiash, O. (2024). Slovyk hovirky sela Zaluzhzhia Dubrovytskoho raionu Rivnenskoï oblasti (zaluzhetska balachka, abo baimo po-nashomu) [Dictionary of the dialect of the village of Zaluzhzhia, Dubrovytskyi district, Rivne region (Zaluzhetska balachka, or let's say it our way)]. Zhytomyr: Buk-Druk [in Ukrainian].
- Kozachuk, H. O. (1971). Dialektyzmy v suchasni prozi [Dialectisms in modern prose]. *Ridne slovo – Native word*, (5), 52–56 [in Ukrainian].
- Lototska, O. (2023). Anhely v namystakh [Angels in necklaces]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].
- Lototska, O. (2020). Nyni zozulia kuvala [Now the cuckoo was forging]. Lviv: LA «Piramida» [in Ukrainian].
- Stylistyka ukrainskoi movy: navchalno-metodychnyi posibnyk [Stylistics of the Ukrainian language: a teaching and methodological manual]. (2017). Uporiad.: A. S. Popovych, L. M. Marchuk; za red. A. S. Popovych. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka [in Ukrainian].
- Yavorskyi, A. (2015). Teoretychni zasady vyvchennia dialektyzmiv u movi khudozhnoi literatury [Theoretical principles of the study of dialectisms in the language of fiction]. *Linhvostylistychni studii – Linguistic studies*, (2), 230–236 [in Ukrainian].
- Yermolenko, S. Ya. (2008). Hovirkove bahatoholossia suchasnoi ukrainskoi prozy [Spoken polyphony of modern Ukrainian prose]. *Ukrainoznavstvo : naukovo-populiarnyi, suspilno-politychnyi, kulturno-mystetskyi zhurnal*

– *Ukrainian studies: popular science, socio-political, cultural and artistic magazine*, (1), 98–205 [in Ukrainian].

Zelenko, A. S. (1982). Pro deiaki funktsii dialektyzmiv u movi khudozhnoi literatury [On some functions of dialectisms in the language of fiction]. *Kultura slova – Culture of the Word*, (22), 39–41 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.03.2026 р.

Прийнято до друку 20.04.2026 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Барилова Г. К.

Дата публікації статті: 10.05.2026 р.

ІСТОРІЯ МОВИ**КАТЕГОРІЯ СПОСОБУ ДІЄСЛОВА В УКРАЇНСЬКІЙ
МОВІ: ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ТА СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ**DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2026-1-53-19-34>**Жанна Колоїз,***доктор філологічних наук, професор,
викладач вищої категорії**Рівненського кооперативного економіко-правового коледжу*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3670-2760>

У статті проаналізовано категорію способу дієслова української мови в діахронному та синхронному вимірах. Простежено еволюцію наукових уявлень про способові значення від ранніх граматичних описів, у яких категорію способу було представлено фрагментарно, до сучасних інтерпретацій, зорієнтованих на поєднання морфологічного, семантичного та комунікативного підходів. Зауважено на тому, що на початкових стадіях розвитку української граматичної думки способові форми не було чітко відмежовано від інфінітивних, а критерії їх класифікації ґрунтувалися здебільшого на формальних ознаках. Окреслено процес стабілізації термінології та формування традиційної тричленної моделі способу, у межах якої дійсний спосіб пов'язано з репрезентацією реальності, а умовний і наказовий – з різними типами ірреальності. Акцентовано, що саме на цьому етапі було закладено низку теоретичних суперечностей, зокрема щодо співвідношення способу й часу, а також щодо меж самої категорії. Актуалізовано семантико-прагматичний вимір способових форм, унаслідок чого виявлено їхню функційну гнучкість і можливість транспозиції в мовленні.

Систематизовано основні дискусійні питання сучасної лінгвістики, пов'язані з визначенням кількості способових граем, статусом дійсного способу, інтерпретацією спонукальних і бажальних значень та співвідношенням категорії способу з надкатегорійною модальністю. Поряд із редуційними моделями, у яких спосіб зведено до системи граем ірреальності, функціонують концепції, де його потрактовано як міжривневу комунікативну категорію, зумовлену мовленнєвою ситуацією. Окреслено перспективи подальших досліджень, спрямованих на поглиблення інтеграційного опису категорії способу як динамічної системи, у якій формальну граматичну організацію поєднано з комунікативно зумовленими модальними значеннями.

Ключові слова: категорія способу, дієслово, граема, ірреальність, модальність, функційно-семантичний підхід.

Koloiz Zhanna. The category of verbal mood in the Ukrainian language: historical origins and contemporary interpretations

The article analyzes the category of the verb mood in the Ukrainian language through diachronic and synchronic dimensions. The evolution of scientific perspectives on modal meanings is traced, ranging from early grammatical descriptions, where the category of mood was presented fragmentarily, to modern interpretations oriented toward a synthesis of morphological, semantic, and communicative approaches. It is noted that during the initial stages of Ukrainian grammatical thought, mood forms were not clearly distinguished from non-finite forms, and their classification criteria were primarily based on formal attributes. The study outlines the process of terminological stabilization and the formation of the traditional three-member model of mood, within which the indicative mood is associated with the representation of reality, while the conditional and imperative moods represent various types of unreality. It is emphasized that this stage introduced several theoretical contradictions, particularly regarding the correlation between mood and tense, as well as the boundaries of the category itself. The semantic and pragmatic dimension of mood forms is updated, revealing their functional flexibility and the potential for transposition in speech. The article systematizes key controversial issues in contemporary linguistics related to determining the number of mood grammemes, the status of the indicative mood, the interpretation of incentive and optative meanings, and the relationship between the category of mood and the supra-categorical concept of modality.

Keywords: category of mood, verb, grammeme, unreality, modality, functional-semantic approach.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Категорія способу дієслова належить до фундаментальних граматичних категорій, за допомогою яких мовець виражає своє модальне ставлення до дії, процесу чи стану. Її семантичне ядро традиційно пов'язується з опозицією реальності / ірреальності, що уможливує подання дії як факту дійсності, гіпотези, бажання або спонукання. У сучасній українській лінгвістиці категорію способу кваліфікують як сталий складник дієслівної системи, який, проте, не має уніфікованої теоретичної інтерпретації.

Формування уявлень про спосіб дієслова історично відбувалося в тісному зв'язку з розвитком модальних значень і засобів їх граматичного вираження у слов'янських мовах. Еволюція дієслівних форм, переосмислення функцій категорій часу й особи, а також зміни

в граматичному ладі мови зумовили поступову кристалізацію способових значень та їх термінологічне оформлення. Важливу роль у цьому процесі відігравали не лише опис і фіксація мовних фактів, а й теоретичне обґрунтування критеріїв класифікації, визначення категорійного статусу окремих форм і меж між морфологією, синтаксисом і семантикою. На різних аспектах вивчення способу як дієслівної категорії неодноразово наголошували провідні українські граматисти, як-от: Л. Булаховський, І. Вихованець, К. Городенська, В. Горпинич, М. Жовтобрюх, А. Загнітко, Н. Костусяк, М. Леонова, Н. Нестеренко, М. Плющ, В. Русанівський, Ю. Шерех та інші.

Актуальність дослідження проблеми спричинена відсутністю загальноприйнятої теоретичної моделі категорії способу: сучасні наукові школи пропонують різні підходи до її структурування – від суто формально-морфологічних до функційно-семантичних і комунікативно зорієнтованих. Це зумовлює потребу в системному узагальненні історичних і сучасних концепцій задля виявлення спадковості наукових традицій і зон концептуальних розбіжностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексні граматичні доробки, присвячені історії й теорії категорії способу дієслова, що апелюють до засадничої теорії, вирізняються розширенням предмета дослідження, доповнюють, конкретизують, систематизують знання про відповідне граматичне явище, почасти з'являються в науковому обігові.

У працях із теоретичної морфології української мови категорію способу зазвичай осмислюють як одну з ключових словозмінних категорій дієслова. Академічні граматиками другої половини ХХ ст. репрезентують традицію граматичного опису, демонструють нормативно-морфологічний підхід, у межах якого спосіб витлумачують як систему чітко окреслених грамам із регулярним формальним вираженням. Подекуди українські граматиками інтегрують формально-практичні і функційно-семантичні підходи, акцентуючи на контекстуальних трансформаціях модальних значень (Сучасна, 1969). Загальновідомі теоретичні положення оприлюднюють здебільшого формальні описи із фіксацією семантичних відтінків у мовленні. За такого підходу морфологічний аспект нерідко відокремлюють від семантичного, а випадки модальної варіативності розглядають переважно як контекстуальні відхилення.

Водночас сучасні дослідники дедалі частіше звертаються до інтеграційних моделей, що враховують і парадигматичну завершеність способів, і їхню семантичну та комунікативну гнучкість. У новітніх працях дедалі виразнішою стає тенденція до інтеграції морфологічного й функційно-семантичного аналізу (Вихованець & Городенська, 2004; Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017). У новітніх лінгвістичних розвідках спосіб дієслова інтерпретують у зв'язку з категорією модальності, синтаксичною організацією висловлення та комунікативною настановою мовця.

Інноваційні набутки проблематизують статус дійсного способу, кількість способових граем і т. ін., пропонують звужену або розширену модель категорії залежно від критеріїв її виокремлення. Скрупульозний аналіз наявних публікацій із теоретичної морфології переконливо засвідчує: досі відсутня однастайність у потрактуванні дієслівного способу, виокремленні принципів систематизації, диференціації тих чи тих класифікаційних різновидів.

Мета статті – висвітлення історичних витоків дієслівного способу в українському мовознавстві, аналіз етапів його теоретичної рецепції, а також систематизація сучасних підходів до вивчення цієї категорії в межах дискусійних парадигм.

Методологія дослідження. Методологічну основу дослідження становить поєднання діахронного й синхронного підходів, що уможливує розгляд об'єкта в його становленні та сучасному стані. У процесі дослідження застосовано описовий (для інвентаризації способових форм) та порівняльно-історичний (для виявлення динаміки розвитку категорії) методи. Для зіставлення концепцій різних наукових шкіл використано порівняльно-критичний метод, а для інтерпретації модальних значень способових форм – елементи семантичного та функційного аналізу. Теоретичні узагальнення ґрунтовані на аналізі класичних і сучасних граматичних описів, що дає змогу простежити еволюцію категорії способу в українській лінгвістиці.

Виклад основного змісту. У ранніх граматичних описах української мови категорія способу ще не мала визначеного теоретичного статусу, її розглядали фрагментарно, переважно в межах загального викладу відомостей про дієслово, без належної диференціації формальних і семантичних критеріїв. Так, у «Граматичі малоросійського наріччя» О. Павловського (Павловський, 1818), а згодом і в граматичі І. Вагілевича, написаній польською мовою («Grammatyka języka małoruskiego w Galicyi»), спосіб дієслова представлено трьома різновидами: дійсним, наказовим і неозначеним, який фактично ототожнювали з інфінітивом (пор.: tryb oznajmujący (дійсний), tryb rozkazujący (наказовий), bezokolicznik (неозначений) (Wagilewicz, 1845, с. 74–76). Таке поєднання способових і нефінітних форм свідчить про початковий етап формування теорії способу, коли інфінітив ще не був відмежований від системи способових граем, а модальні значення не усвідомлювалися як категорійно релевантні.

На сьогодні бракує вичерпних відомостей щодо точного часу й місця першої фіксації самого терміна «спосіб». За наявними даними, у його сучасному значенні це поняття вперше вжив Т. Глинський у неопублікованій граматичі (1845), а у 1862 році ним скористався М. Осадца (Українська, 2004, с. 636), який констатував: дієслово має три способи (**НАКЛОНЕНІА**): дійсний (indicativus), наказовий (imperativus), умовний (conditionalis або conjunctivus) (Осадца, 1862, с. 105).

Дещо раніше на необхідності диференціювати три різновиди дієслівного способу (дійсний, умовний, наказовий) наголошував і Я. Головацький, який, щоправда, скористався звичними для того часу терміносполученнями зі стрижневим компонентом **наклоненіє** (Головацький, 1849, с. 174–178).

У цьому плані заслуговує на увагу «Грамматика языка словеноруського» І. Могильницького (1823). Осмислюючи дієслово як частину мови, автор зауважує: «конюгація чи там спраженіє має свої властиві форми, форми свої властиві парадигмата, а кождий приклад має свої наклоненіа і причастіа. Способи мають времена або часы, в часах е числа, в числах лица, а в особах роды. Наклоненіа глаголовъ рѣскихъ сѣть три: изъявительное (стою), повелительное (тримай) і неопредѣленное (тримати). Що ж до желательного и сослагательного наклоненій, їх въ діалектѣ рѣскомъ нема. Мѣсце ихъ застѣпѣе наклоненіє изъявительное съ приложенемъ союзовъ гдыбы, дакы, есан» (цит. за: Возняк, 1911, с. 34). Початкові уявлення про спосіб дієслова ґрунтовані радше на формально-описовому принципі, ніж на семантичній диференціації. Однак, найімовірніше, саме в цей період формується перший дискусійний вузол: питання про кількість способів і формальні засоби їх вираження.

Початок ХХ ст. ознаменувався поступовим ускладненням граматичних описів і посиленням уваги до модальної семантики. У «Граматиці руської мови» (Смаль-Стоцький & Гартнер, 1914, с. 93–94) поряд із приказовим способом виокремлено так званий можливий, що відображає спробу концептуалізувати гіпотетичну дію як окремий різновид ірреальності. Вибір такої номінації засвідчує пошук адекватного терміна для позначення ірреальних дій та орієнтацію на логіко-семантичний критерій.

Подальший розвиток теорії способу пов'язаний із працями Є. Тимченка, який запропонував семантично зорієнтовану модель категорії. Науковець визначає спосіб як форму, що відображає чинність дії з огляду на її якість, і розмежовує дійсний, гаданий та вольовий способи (Тимченко, 1917, с. 10). Особливо показовим є трактування вольового способу як рефлексу («залишку») давнього оптатива (Тимченко, 1917, с. 124), що поєднує синхронний опис із діахронним коментарем і підкреслює історичну тяглість модальних значень. Гаданий спосіб, який охоплює значення припущення й умовності, згодом було інтерпретовано до умовного, що засвідчує поступову еволюційну стабілізацію способового інвентарю.

Семантичне уточнення категорії способу спостерігаємо і в працях В. Сімовича (Сімович, 1919, с. 251–252), де дійсний спосіб визначено як прямий, умовний – як можливий, а наказовий – як вольовий або бажальний. Автор послідовно пов'язує способів значення з характером реалізації дії, акцентуючи на її зумовленості зовнішніми чинниками.

Такий підхід знаменує перехід від суто формальної фіксації до функційно-семантичної інтерпретації.

Важливим етапом у нормалізації термінології та систематизації способів стала граматика О. Синявського, у якій чітко протиставлено дійсний, умовний і наказовий способи (Синявський, 1929, с. 35–39). Науковець докладно описує і синтетичні, і аналітичні («описові, або складні») форми вираження наказового способу, зокрема для 1-ї особи однини та 3-ї особи обох чисел. Окрім того, він порушує питання кореляції способу й часу, пов'язуючи, наприклад, умовний спосіб із формами минулого та передминулого часів. Хоч подібна інтеграція модальних і темпоральних значень породжує певні теоретичні дискусії, вона засвідчує прагнення до цілісного системного опису дієслова.

У середині ХХ ст. у працях Ю. Шереха категорія способу набуває семантико-прагматичного виміру. Мовознавець дефініціює спосіб як категорію, що «показує ступінь реальності дії: реальність дії (дійсний спосіб), можливість її (умовний спосіб), бажаність (наказовий спосіб)» (Шерех, 1951, с. 272). Прикметною є авторська примітка: «В українській мові дійсний спосіб, крім цього основного значення, використовується ще в реченнях заперечних, питальних і окличних, де власне, нема реальної дії» (Шерех, 1951, с. 272). Показово, що Ю. Шерех не зосереджується на дійсному способі, натомість акцентує увагу на наказовому (Шерех, 1951, с. 308–312) та умовному (Шерех, 1951, с. 312–313), виводячи їх у позачасову площину. У його концепції постає ще один дискусійний момент – проблема транспозиції способових форм і розмежування граматичного й контекстуального значень. Дослідник наголошує на ірреальності як спільній ознаці наказового й умовного способів, розглядаючи перший як форму репрезентації бажаної, а не реальної дії (Шерех, 1951, с. 308). Аналізуючи переносні вживання наказового способу (для вираження умови, можливості, неминучості чи несподіваності), учений демонструє, як він фактично заміщує дійсний чи умовний способи. Такі спостереження суттєво розширили уявлення про функційну гнучкість категорії способу як інструменту маркування когнітивно-вольової установки мовця щодо вірогідності, бажаності чи обов'язковості дії.

Починаючи з другої половини ХХ ст., в українському мовознавстві поглиблено концепцію протиставлення реальних і ірреальних дій: дійсний спосіб репрезентує реальність, тоді як наказовий і умовний – різні типи ірреальності. Трикомпонентна модель забезпечує стабільність граматичного опису, підтверджує тяглість традиційних уявлень, акцентує на модальній природі способових значень і їх взаємодії з іншими засобами модальності, що свідчить про поступове зближення морфологічного й семантичного підходів (Жовтобрюх & Кулик, 1965). Але така модель не охоплює всього спектра модальних відтінків, залишає поза увагою механізм адаптації мовної картини світу до інтенцій і комунікативних стратегій мовця. Теорія дихотомічної природи способу

(опозиція індикатива як сфери реального досвіду та ірреальних модальностей як сфери ментальних конструктів) тривалий час залишалася недостатньо системною.

Певних коректив у розв'язання проблеми внесла колективна праця за ред. І. Білодіда. У ній запропоновано розширену інтерпретацію, згідно з якою поряд із наказовим та умовним виокремлено спонукальний і бажальний способи (Сучасна, 1969, с. 387). Уточнення критеріїв їх класифікації та аналіз формальних (синтетичних і аналітичних) засобів вираження сприяли подальшому осмисленню цієї категорії крізь призму взаємодії морфології та синтаксису.

У подальших доробках вітчизняних граматистів (Русанівський, 1971; Леонова, 1983; Сучасна, 2002; Горпинич, 2004 та ін.) категорію способу представлено, з одного боку, як таку, що відбиває модальну інтерпретацію дії та її співвіднесеність із реальністю, з іншого, – як граматичний засіб вираження суб'єктивно-модального ставлення мовця до висловлюваного. Ця категорія перебуває на перетині морфології, семантики й синтаксису. Дослідники підкреслюють: спосіб не зводиться лише до формального протиставлення парадигм, а репрезентує глибший рівень інтерпретації дії – її реальність, ірреальність, бажаність або спонукальність у мовленнєвому акті. Учені й надалі послідовно розмежовують дійсний, умовний і наказовий способи, акцентуючи на їхній семантичній неоднорідності та функційній спеціалізації. За їхніми спостереженнями, дійсний спосіб є немаркованим членом опозиції й слугує базовим засобом репрезентації факту. Умовний спосіб виражає гіпотетичну або потенційну дію, пов'язану з інтелектуальною оцінкою мовця, тоді як наказовий спосіб реалізує волюнтативну модальність і безпосередньо зорієнтований на адресата. Особливу увагу науковці приділяють контекстуальній варіативності способів, значення яких часто модифікуються під впливом синтаксичного оточення, інтонації та комунікативної настанови. Вони відзначають також можливість транспозиції, коли форми дійсного способу функціонують у наказовому чи умовному значенні. У такому разі категорія способу постає як багатокомпонентна функційно-граматична система, що динамічно відображає взаємодію мовної структури та мовленнєвої прагматики, засвідчуючи переорієнтацію з формально-морфологічного на функційно-семантичний принцип класифікації.

Варто акцентувати й на тому, що розширення складу способових форм зумовило тривалі дискусії щодо критеріїв їхньої класифікації. Частина дослідників розглядає спонукальний і бажальний способи як самостійні грами: спонукальний пов'язують із контамінацією наказового й умовного типів, він вирізняється послабленою апелятивністю та високою залежністю від комунікативної ситуації; бажальний (оптатив), на відміну від наказового, оприявнює волевиявлення мовця, спрямоване не на адресата, а на бажану дію чи стан. Морфологічно ці форми демонструють тісний зв'язок з умовним

способом, що підтверджує міжрівневий характер категорії загалом. Водночас у лінгвістиці наявний і інший погляд, згідно з яким спонукальні та бажальні зразки трактують як семантичні різновиди (підтипи) наказового чи умовного способів. Відсутність єдиного підходу свідчить про складність співвідношення граматичної форми та модального значення, а питання кількості способів в українській мові залишається відкритим і залежить від обраної теоретичної моделі.

Окрім того, деякі академічні граматики кінця ХХ ст. знову ж таки репрезентують трикомпонентну модель способу, обмежуючись дійсним, умовним і наказовим грамемами. У межах такого підходу спонукальність і бажальність кваліфікують як різновиди або семантичні відтінки основних способів. Пор.: «У морфології розглядаються тільки ті категорії, які мають морфемно-парадигматичне вираження. До них належать дійсний, умовний та наказовий способи. Останні два мають у своїх межах ще бажальний та спонукальний різновиди» (Безпояско, Городенська & Русанівський, 1993, с. 227). Така позиція, демонструючи компроміс між формальним і функційним підходами, на перший погляд, забезпечує чіткість морфологічної системи, проте дещо звужує семантичну палітру аналізованої категорії.

Зasadничо переосмислює статус категорії способу І. Вихованець, виходячи з розмежування об'єктивних і суб'єктивних відношень дії до дійсності (Вихованець, 1988, с. 95). Дослідник здійснює радикальний перегляд традиційної концепції, оприлюднює принципово іншу модель дієслівного способу у проєкції на категорію часу: якщо категорія часу оформлює реальні, об'єктивні відношення (локалізацію дії щодо моменту мовлення), то категорія способу відбиває ірреальні, суб'єктивні відношення, пов'язані з оцінкою дії мовцем. Саме тому традиційне зарахування дійсного способу до цієї категорії він вважає теоретично некоректним, адже індикатив фактично дублює сферу функціонування («відповідальності») категорії часу і не має власної специфічної семантики ірреальності. Відтак у працях І. Вихованця – і одноосібних, і колективних (Вихованець & Городенська, 2004, с. 256–262; Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017, с. 385–392) – спосіб постає як двочленна словозмінна категорія, ґрунтована на протиставленні передбачуваної (умовний) / бажаної (наказовий) дії.

На відміну від традиційних дефініцій, поданих у тлумачних і енциклопедичних виданнях, де спосіб кваліфіковано як засіб вираження відношення дії до дійсності загалом або умов її реалізації (Єрмоленко, Бирик & Годор, 2001, с. 171–172; Українська, 2004, с. 636; Загнітко, 2012, с. 27), І. Вихованець обмежує сферу способу лише ірреальними значеннями. Його підхід вирізняється не стільки формулюванням, скільки суттєвим звуженням обсягу категорії через вилучення з її складу дійсного способу. Пор.: «Семантична суть категорії способу полягає у протиставленні дій передбачуваних діям бажаним, тобто таким, що виражають волевиявлення» (Вихованець, 1988, с. 96). Отже, умовний

спосіб репрезентує передбачувану, гіпотетичну дію, тоді як наказовий – бажану, волонтактивну.

Якщо безапеляційно прийняти двочленну модель категорії способу й відмовитися від грами індикатива, постає питання щодо категорійного статусу дієслівних форм теперішнього, минулого та майбутнього часу. Формально вони опиняються поза межами цієї категорії, проте це не свідчить про їхню функційну «дефектність». У концепції І. Вихованця такий підхід є результатом чіткого розмежування граматичних площин: реальні дії повністю охоплені категорією часу, тому потреба в їх додатковому маркуванні як «дійсних» нівелюється. У зв'язку з цим аналіз часових форм доцільно здійснювати не як таких, що позбавлені способу, а як таких, для яких ця категорія не актуалізована. Категорія способу в цій моделі функціонує вибірково: вона «активується» лише тоді, коли мовець виходить за межі констатації реальності й оцінює дію як бажану або передбачувану.

Найпевніше, проблема полягає не в наявності, так би мовити, «безспособових» дієслів, а в зміні самого ракурсу граматичного аналізу. У двочленній концепції часові форми репрезентують автономну категорію, а спосіб постає як функційно-семантична надбудова, пов'язана із суб'єктивною інтерпретацією ситуації мовцем. Такий підхід, попри розбіжність із традиційною шкільною граматикою, забезпечує стрункішу ієрархію категорій та усуває внутрішні суперечності між часом і способом. Зміщення акценту з формально-парадигматичного на семантико-прагматичний рівень дає змогу трактувати спосіб як гнучкий інструмент маркування модальної перспективи висловлення, а не просто як обов'язковий набір дієслівних закінчень.

У подальшому позиція І. Вихованця щодо категорії способу дієслова загалом не змінюється, а радше уточнюється, розгортається й методологічно стабілізується. Як і в одноосібній монографії (Вихованець, 1988), у пізніших колективних працях (Вихованець & Городенська, 2004; Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017) дослідник послідовно заперечує традиційну тричленну модель, аргументуючи безпідставність виокремлення дійсного способу. Основний мотив залишається незмінним: індикатив не має власної семантики, відмінної від значень категорії часу, а його зарахування до системи способів породжує внутрішню суперечність у структурі дієслівних категорій. Концепція двочленності (умовний і наказовий) не лише збережена, але й постає результатом системного перегляду традиційної граматичної теорії. Зокрема, у праці «Теоретична морфологія української мови» (Вихованець & Городенська, 2004) спостерігаємо важливий зсув акцентів: якщо в ранніх текстах І. Вихованця домінує ієрархічне протиставлення категорії часу (реальність) і категорії способу (ірреальність), то в колективній монографії поглиблюється опис внутрішньої семантичної структури ірреальності. Категорію способу інтерпретовано як таку, що оформлює

відношення між мовцем і потенційними діями, а не просто суб'єктивну модальність загалом. Сказане свідчить про остаточну систематизацію теоретичної позиції вченого та її переорієнтацію на функційно-семантичний опис.

Дискусійним аспектом залишається докладний виклад альтернативної концепції (В. Русанівський), згідно з якою категорія способу постає як чотиричленна (чотириграмна) система, що охоплює умовний, наказовий, спонукальний і бажальний типи. Хоч формально І. Вихованець і К. Городенська не визнають цю модель як нормативну, її детальний опис та семантична аргументація в їхніх працях фактично розмивають межі задекларованої двочленної категорії. Адже спонукальний і бажальний способи не є суто лексичними чи синтаксичними утвореннями: вони мають відносно стабільні морфологічні маркери та системні семантичні ознаки (зокрема, ступінь апелятивності та спрямованість волевиявлення). Це спонукає до розмірковування: чи не варто трактувати двочленну модель як абстрактний інваріант, а багаточленну – як її реалізацію в межах функційно-семантичного поля способу?

Ще одним дискусійним моментом є позачасовість умовного способу. З одного боку, автори наполягають, що умовний спосіб не має форм часу; з іншого, – визнають функціонування умовного минулого, співвідносного з давньоминулим часом. Це ставить під сумнів радикальне розмежування часу й способу, адже навіть у межах «ірреальності» часові семи виявляються релевантними. Звідси, відповідно, ключова проблема полягає не стільки у вилученні індикатива із системи способів, скільки в необхідності узгодити задекларований позачасовий статус категорії з фактичними часовими кореляціями її складників.

Позиція І. Вихованця (Вихованець & Городенська, 2004) концептуально не змінюється, проте стає складнішою й багатомірною. Двочленна модель зберігається як теоретичне ядро, однак її межі дедалі частіше перетинаються з функційно-семантичними зонами волевиявлення, апелятивності й гіпотетичності. Основні дискусійні питання, що потребують подальшого вирішення, стосуються: 1) співвідношення інваріантної граматичної категорії і її функційних розгалужень; 2) статусу так званих «проміжних» способів (спонукального, бажального); 3) принципів опису часових параметрів у межах формально позачасового умовного способу. Саме в цих аспектах теорія способу в українському мовознавстві залишається відкритою до подальшого переосмислення.

Зіставлення концепції І. Вихованця (зокрема в інтерпретаціях 2004 та 2017 рр.) із підходами інших дослідників, наприклад, Н. Костусяк (Костусяк, 2008) та Т. Нестеренко (Нестеренко, 2014), засвідчує, що йдеться не про механічне «прийняття чи заперечення» ідей, а про різні стратегії розв'язання фундаментальної теоретичної проблеми.

У працях І. Вихованця категорія способу вибудована як чітко окреслена словозмінна морфологічна категорія, ядром якої є ірреальність; звідси – двочленна модель із грамемами умовного і наказового способів. Т. Нестеренко загалом поділяє цю логіку, однак змінює точку відліку: вона зберігає дійсний спосіб як формальний елемент опису, але фактично виносить його за межі власне способу, трактуючи як часово нейтральну форму без спеціалізованої модальної семантики. Іншими словами, підтримка позиції І. Вихованця в її розвідках є радше концептуальною, ніж термінологічною. Водночас Т. Нестеренко робить важливий крок до системності: грамеми умовного й наказового способів вона розглядає як двобічні одиниці, що мають власний семантико-структурний потенціал і формують узагальнений морфологічний клас ірреальності. Це означає, що специфіка кожної грамеми не нівелюється, а підпорядковується спільному інваріантному значенню. У такому контексті її концепція не просто дублює погляди І. Вихованця, а раціоналізує двочленну модель, намагаючись уникнути закидів у надмірну редукцію способових значень.

Н. Костусяк репрезентує інший тип реакції на концепцію І. Вихованця – не редуктивну, а інтеграційну. Дослідниця не заперечує ідею ірреальності як ядра категорії способу, однак вважає її суто морфологічне тлумачення недостатнім. Чотириграмемна модель (умовний, наказовий, спонукальний, бажальний) у її потрактуванні ґрунтована на визнанні апелятивності як градуальної ознаки й на перенесенні центру ваги з формальної організації на комунікативно-прагматичну зумовленість. Відповідно, спосіб постає не лише як словозмінна, а як міжривнева одиниця, що синтезує морфологічні, синтаксичні та прагматичні параметри.

У цьому й полягає засаднича проблема: науковці по-різному визначають межу між граматичною категорією та функційно-семантичним полем. Для І. Вихованця принциповою є системна чистота морфологічної категорії, тому він вилучає з її складу все, що не має регулярного словозмінного вираження. Для Н. Костусяк, навпаки, пріоритетним є опис реального мовленнєвого функціонування, навіть якщо це зумовлює розширення категорійних меж.

Якщо Т. Нестеренко переважно підтримує й раціоналізує двочленну модель І. Вихованця, зберігаючи морфологічну строгість і чітке розмежування часу та способу, то Н. Костусяк же перевизначає саму природу способу. Питання полягає не в кількості граем як такої, а в розумінні статусу самої категорії: чи вона має бути мінімалістичною й інваріантною, чи багатовимірною й функційно відкритою. Саме ця методологічна розбіжність і визначає сучасну дискусію навколо категорії способу в українському мовознавстві, яка засвідчує: проблему вже не обмежують вибором між дво- чи чотиричленною моделлю. Ідеться про фундаментальне теоретичне питання статусу способу в системі граматичних і надграматичних категорій, а також про методологічні

засади його опису. Власне, різні підходи – формально-морфологічний і функційно-семантичний – не лише пропонують відмінні класифікації, а й по-різному концептуалізують сам об'єкт дослідження.

Однією з ключових ще не розв'язаних проблем залишається взаємозв'язок способу та модальності. Формально-морфологічна традиція, орієнтована на парадигматичну завершеність і регулярну граматичну маркованість, розглядає спосіб як засіб вираження модальності, проте не ототожнює його з нею. У такій перспективі модальність постає категорією вищого порядку, надкатегорійним явищем, а спосіб – лише одним із її формальних інструментів поряд з інтонацією, модальними словами, частками. Натомість функційно-семантичний підхід трактує спосіб як ядро модальності – механізм, що задає модальну інтерпретацію висловлення і вступає у взаємодію з іншими мовними рівнями. Питання про те, чи є спосіб автономною морфологічною категорією, чи центральною ланкою функційно-семантичного поля модальності, залишається відкритим.

Другий дискусійний аспект стосується статусу дійсного способу. Якщо у формально-морфологічних концепціях його або елімінують зі складу категорії (як у І. Вихованця), або трактують як немаркований член опозиції, то функційно-семантичні розвідки акцентують на його здатності до модальної трансформації. У реальному мовленні форми індикатива можуть передавати сумнів, іронію, спонукання чи оцінку, реалізуючи модальну функцію без специфічних морфологічних показників. Це оприявнює наступне проблемне питання: чи слід вважати такі вживання периферійними, контекстуально зумовленими відхиленнями, чи вони засвідчують іманентну модальну потенцію дійсного способу, що не вписується в жорсткі парадигматичні схеми.

Третя проблема пов'язана зі статусом спонукального та бажального значень. З формально-граматичного погляду вони часто постають як похідні або функційні варіанти наказового й умовного способів, оскільки не мають власної завершені словозмінної парадигми. Однак у комунікативно-прагматичному плані ці одиниці виявляють стабільні семантичні й функційні ознаки, зокрема різний ступінь апелятивності та спрямованості волевиявлення. Це ставить під сумнів їх суто периферійний статус і змушує замислитися над тим, чи достатньо морфологічного критерію для визначення грамеми, чи доцільно залучати прагматичні параметри як системотвірні чинники.

Нарешті, дискусійною залишається проблема розмежування граматичної категорії та функційно-семантичного поля. Двочленні моделі забезпечують системність і внутрішню несуперечливість опису, проте ризикують редукувати розмаїття мовленнєвих реалізацій. Чотиричленні й інтеграційні підходи, навпаки, адекватніше відбивають комунікативну практику, але розмивають чіткі межі категорії способу. У цьому контексті відкритим залишається питання: чи має граматику

фіксувати мінімальний інваріант, чи вона повинна охоплювати весь спектр функційних актуалізацій.

Отже, сучасні дискусії навколо категорії способу концентруються не стільки на кількісному складі граем, скільки на принципах граматичного моделювання. Нерозв'язаними залишаються питання про ієрархічне співвідношення способу й модальності, категоріальний статус індикатива, межі способових значень і критерії їх виокремлення. Саме ці аспекти формують перспективне поле для подальших теоретичних пошуків і міжпарадигмального діалогу в українському мовознавстві.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Категорія способу в українській лінгвістиці пройшла складну еволюцію – від формально-описових і фрагментарних уявлень до багатовимірних теоретичних моделей сучасності. Діахронний аналіз засвідчує поступове зміщення дослідницької уваги від інвентаризації парадигм до осмислення способових значень як динамічної системи, що маркує когнітивно-вольові установки мовця. Узагальнення теоретичних напрацювань дає змогу стверджувати, що сучасний стан вивчення категорії визначається змаганням двох методологічних стратегій: формально-морфологічної (мінімалістичної), орієнтованої на системну чистоту граматичних опозицій і звуження обсягу категорії до ірреальних значень (двочленна модель); функційно-семантичної (інтеграційної), що прагне охопити весь спектр модальних відтінків, зокрема спонукальність і бажальність, через розширення категорійних меж.

Основними дискусійними питаннями залишаються статус індикатива як немаркованого члена опозиції, правомірність виокремлення проміжних граем, ієрархічне співвідношення способу з категорією модальності. Проведений аналіз засвідчив, що ключова суперечність полягає в узгодженні формальної позачасовості ірреальних способів із їхніми фактичними часовими кореляціями в мовленні.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з поглибленням інтеграційних підходів, що уможливить синтез морфологічних, синтаксичних і прагматичних параметрів способу. Пріоритетними напрямками вбачаємо: 1) корпусну верифікацію функційної активності способових форм у різних типах дискурсу; 2) дослідження механізмів транспозиції способів як засобу вираження суб'єктивної модальності; 3) обґрунтування критеріїв розмежування граматичної одиниці та функційно-семантичного поля. Комплексний аналіз категорії способу в такому розширеному контексті сприятиме розв'язанню фундаментальних проблем загальної теорії дієслова та модальної системи української мови.

Література та джерела

Безпояско, О. К., Городенська, К. Г., & Русанівський, В. М. (1993). *Грамматика української мови: Морфологія*. Київ : Либідь, 336 с.

- Вихованець, І. Р. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Київ : Наукова думка, 256 с.
- Вихованець, І. Р., Городенська, К. Г., Загнітко, А. П., & Соколова С. О. (2017). *Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 752 с.
- Вихованець, І. Р., & Городенська, К. Г. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ : Пульсари, 400 с.
- Возняк, М. С. (1911). *Галицькі граматики української мови першої половини XIX століття*. Львів : Накладом НТШ, 340 с.
- Головацький, Я. Ф. (1849). *Грамматика русского языка*. Львів, 219 с.
- Горпинич, В. О. (2004). *Морфологія української мови*. Київ : Академія, 335 с.
- Єрмоленко, С. Я., Биби́к, С. П., & Тодор, О. Г. (2001). *Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів*. Київ : Либідь, 221 с.
- Жовтобрюх, М. А., & Кулик, Б. М. (1965). *Курс сучасної української літературної мови*. Ч. 1. Київ : Радянська школа, 422 с.
- Загнітко, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни*. Т. 3: П–С. Донецьк : ДонНУ, 426 с.
- Костусяк, Н. М. (2008). Категорія способу як міжрівнева комунікативна категорія. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. № 10. С. 47–54.
- Леонова, М. В. (1983). *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*. Київ : Вища школа, 260 с.
- Нестеренко, Т. А. (2014). Грамемна організація категорії способу українського дієслова. *Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Вип. 127. С. 437–441.
- Осадца, М. (1862). *Грамматика русского языка*. Львів, 288 с.
- Павловський, О. П. (1818). *Грамматика малоросійського нарiччя*. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/slovpavl0.htm> (дата звернення: 18.02.2026)
- Русанівський, В. М. (1971). *Структура українського дієслова*. Київ : Наукова думка, 313 с.
- Синявський, О. Н. (1929). *Найголовніші правила української мови : (за новим правописом)*. Харків : Держвидав України, 62 с.
- Сімович, В. (1919). *Грамматика української мови*. Київ-Ляйпціг : Укр. накладня, 584 с.
- Смаль-Стоцький, С., & Гартнер, Ф. (1914). *Грамматика руської мови*. Відень : Книгарня товариства імені Шевченка, 202 с.
- Сучасна українська літературна мова* (2002). Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я. & та ін. / за ред. А. П. Грищенка. 3-тє вид., допов. Київ : Вища школа, 439 с.
- Сучасна українська літературна мова : морфологія* (1969). За заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 583 с.
- Тимченко, Є. К. (1917). *Українська грамматика*. Ч. 1. Київ : Час, 179 с.

- Українська мова: Енциклопедія, (2004). / ред. кол. Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. & ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія», 824 с.
- Шерех, Ю. (1951). *Нарис сучасної української літературної мови*. Ч. 3. Мюнхен : Молоде життя, 396 с.
- Wagilewicz, J. (1845). *Grammatyka języka małoruskiego w Galicji*. Lwow, 181 s.

References

- Bezpoiasko, O. K., Horodenska, K. H., & Rusanivskyi, V. M. (1993). *Hramatyka ukraïnskoi movy: Morfolohiia* [Grammar of the Ukrainian Language: Morphology]. Kyiv [in Ukrainian].
- Holovatskyi, Ya. F. (1849). *Hrammatyka ruskoho yazyka* [Grammar of the Rusyn Language]. Lviv [in Ukrainian].
- Horpynych, V. O. (2004). *Morfolohiia ukraïnskoi movy* [Morphology of the Ukrainian Language]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
- Kostusiak, N. M. (2008). *Katehoriia sposobu yak mizhrivneva komunikatyvna katehoriia* [The Category of Mood as an Interlevel Communicative Category]. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesya Ukrainka Volyn National University. Philological Sciences. Linguistics*, (10), 47–54 [in Ukrainian].
- Leonova, M. V. (1983). *Suchasna ukraïnska literaturna mova. Morfolohiia* [Modern Ukrainian Literary Language. Morphology]. Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].
- Nesterenko, T. A. (2014). *Hramemna orhanizatsiia katehorii sposobu ukraïnskoho dieslova* [Grammatic Organization of the Mood Category of the Ukrainian Verb]. *Naukovi zapysky KDPU. Serii: Filolohichni nauky (movoïnavstvo) – Scientific Notes of the KDPU. Series: Philological Sciences (Linguistics)*, (127), 437–441 [in Ukrainian].
- Osadtsa, M. (1862). *Hramatyka ruskoho yazyka* [Grammar of the Rusyn Language]. Lviv [in Ukrainian].
- Pavlovskyi, O. P. (1818). *Hramatyka malorosiiskoho narichchia* [Grammar of the Little Russian Dialect]. Retrieved from <http://litopys.org.ua/rizne/slovpavl0.htm> [in Ukrainian].
- Rusanivskyi, V. M. (1971). *Struktura ukraïnskoho dieslova* [Structure of the Ukrainian Verb]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Sherekh, Yu. (1951). *Narys suchasnoi ukraïnskoi literaturnoi movy* [Outline of Modern Ukrainian Literary Language]. Part 3. Munich: Molode zhyttia [in Ukrainian].
- Simovych, V. (1919). *Hramatyka ukraïnskoi movy* [Grammar of the Ukrainian Language]. Kyiv–Leipzig: Ukr. nakladnia [in Ukrainian].
- Smal-Stotskyi, S., & Gartner, F. (1914). *Hramatyka ruskoï movy* [Grammar of the Ruthenian Language]. Vienna: Knyharnia tovarystva imeni Shevchenka [in Ukrainian].

- Suchasna ukrainska literaturna mova [Modern Ukrainian literary language]. (2002). Hryshchenko A. P., Matsko L. I., Pliushch M. Ya. et al.; za red. A. P. Hryshchenka. 3-tie vyd., dopov. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
- Suchasna ukrainska literaturna mova: morfolohiia [Modern Ukrainian literary language: morphology]. (1969). Za zah. red. I. K. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Syniavskiy, O. N. (1929). Naiholovnishy pravyla ukrainskoi movy (za novym pravopysom) [The Most Important Rules of the Ukrainian Language (According to the New Orthography)]. Kharkiv: Derzhvydav Ukrainy [in Ukrainian].
- Tymchenko, Ye. K. (1917). Ukrainska hramatyka [Ukrainian Grammar]. Part 1. Kyiv: Chas [in Ukrainian].
- Ukrainska mova: Entsyklopediia [Ukrainian language: Encyclopedia]. (2004). Red. kol. Rusanivskiy V. M., Taranenko O. O., Ziabliuk M. P. et al. Kyiv: Vydavnytstvo «Ukrainska entsyklopediia» [in Ukrainian].
- Vozniak, M. S. (1911). Halytski hramatyky ukrainskoi movy pershoi polovyny XX stolittia [Galician Grammars of the Ukrainian Language of the First Half of the 19th Century]. Lviv: Nakladom NTSh [in Ukrainian].
- Vykhovanets, I. R. (1988). Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti [Parts of Speech in the Semantic-Grammatical Aspect]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Vykhovanets, I. R., Horodenska, K. H., Zahnitko, A. P., & Sokolova, S. O. (2017). Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia [Grammar of Modern Ukrainian Literary Language. Morphology]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
- Vykhovanets, I. R., & Horodenska, K. H. (2004). Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy [Theoretical Morphology of the Ukrainian Language]. Kyiv: Pulsary [in Ukrainian].
- Wagilewicz, J. (1845). Grammatyka języka małoruskiego w Galicii [Grammar of the Little Russian Language in Galicia]. Lwow [in Polish].
- Yermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P., & Todor, O. H. (2001). Ukrainska mova: korotkyi tлумachnyi slovnyk lnhvistychnykh terminiv [Ukrainian Language: A Concise Explanatory Dictionary of Linguistic Terms]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Zahnitko, A. (2012). Slovnyk suchasnoi lnhvistyky: poniattia i terminy [Dictionary of Modern Linguistics: Concepts and Terms]. Vol. 3: P–S. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
- Zhovtobriukh, M. A., & Kulyk, B. M. (1965). Kurs suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Course of Modern Ukrainian Literary Language]. Part 1. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.03.2026 р.

Прийнято до друку 26.03.2026 р.

Рецензент – доктор філол. наук, проф. Глуховцева К. Д.

Дата публікації статті: 10.05.2026 р.

ФРАЗЕОЛОГІЯ**НЕКОДИФІКОВАНІ РОЗМОВНІ ФРАЗЕМИ В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДИНИ**DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2026-1-53-35-48>**Олександр Стишов,***доктор філологічних наук, професор,**професор кафедри української мови**Київського столичного університету імені Бориса Грінченка*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6192-255X>

У статті проведено комплексний аналіз некодифікованих розмовних фразеологізмів сучасної української мови, зафіксованих у розмовно-побутовому, публіцистичному та інтернет-дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ століття. Особливу увагу приділено виявленню антропоцентричної спрямованості фразеологічної системи, що виявляється в домінуванні одиниць на позначення характеристик людини. У межах фразеосемантичного поля «Людина» виокремлено низку фразеотематичних груп, зокрема «Зовнішній вигляд людини», «Розумові здібності й відповідна поведінка», «Фізіологічні стани людини: алкогольне сп'яніння», а також новітню групу «Знищити, померти/бути вбитим», актуалізовану в умовах повномасштабної російсько-української війни. У кожній із зазначених груп визначено варіантно-синонімічні групи, що репрезентують різні аспекти людської характеристики: соматичні параметри (повнота, зріст, худорлявість), естетичну оцінку (привабливість/непривабливість), особливості зовнішнього стилю, інтелектуальні якості (дурість, дивакуватість, неадекватність), а також поведінкові й фізіологічні стани. Проаналізовано семантичні, стилістичні та когнітивні особливості фразеологізмів, зокрема їхню експресивність, гіперболізацію, іронічність, метафоричну основу та національно-культурну маркованість. З'ясовано, що значна частина сучасних некодифікованих фразеологічних одиниць формується під впливом актуальних соціокультурних чинників, зокрема воєнного дискурсу, що сприяє появі нових образних моделей і семантичних трансформацій. Такі фраземи виконують не лише номінативну, а й оцінну, емоційно-експресивну та прагматичну функції, активно функціонуючи в різних типах сучасного мовлення. Отримані результати підтверджують динамічний характер української фразеології та її здатність оперативно реагувати на зміни суспільного життя, відображаючи когнітивні моделі та ціннісні орієнтири мовної спільноти. Простежено, що сучасна некодифікована фразеологія активно функціонує в розмовному, публіцистичному та інтернет-дискурсі, оперативно реагуючи на суспільні виклики та відображаючи когнітивні й

ціннісні орієнтири мовців. Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому студіюванні інших фразеотематичних груп на позначення людини.

Ключові слова: розмовний стиль, публіцистичний стиль, інтернет-дискурс, фразеологізми, варіантно-синонімічні групи, національно-культурний компонент.

Styshov Oleksandr. Uncodified colloquial phraseological units in modern Ukrainian: characteristics of a person

The article provides a comprehensive analysis of uncodified colloquial phraseological units in modern Ukrainian, based on data from publicistic, everyday conversational, and Internet discourse of the late 20th and early 21st centuries. The study demonstrates the strong anthropocentric orientation of the phraseological system, reflected in the predominance of units describing human characteristics. Several phraseo-thematic groups are identified, including «Physical appearance», «Mental abilities and behaviour», «Physiological states (alcohol intoxication)», and a newly emerging group related to war discourse («To kill / to die»). Within these groups, variant-synonymous sets are analyzed with regard to their semantic structure, expressive potential, evaluative meaning, and cognitive mechanisms. Particular attention is paid to metaphORIZATION, hyperbolization, irony, and cultural markedness. The study shows that many of these units are shaped by current socio-cultural factors, especially the ongoing war, which stimulates the emergence of new figurative models and semantic shifts. It is concluded that uncodified phraseology is a dynamic subsystem actively functioning in contemporary discourse and reflecting the cognitive and value-based patterns of Ukrainian speakers.

Keywords: conversational style, journalistic style, Internet discourse, phraseological units, variant-synonymous groups, national-cultural component.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Живе розмовне мовлення народу було й залишається важливим джерелом поповнення та збагачення фразеологічного фонду українців. Так, Д. Баранник свого часу слушно зазначав, що в усному мовленні фразеологічні засоби мови вживаються ширше, вільніше і в більшому діапазоні функціонально-стилістичних різновидів, ніж у мові писемній (Баранник, 1968, с. 34). Вони є важливими складниками осмислення мовної картини світу народу. Розмовний дискурс активно впливає на динаміку фразеологічного ярусу. Креативність різноманітних

представників етносу виявляється в створенні стійких одиниць, які не лише називають реалії та поняття, а й мають потужний емоційно-експресивний заряд, сприяючи увиразненню мовлення, оригінальності та лаконічності думки, а нерідко – влучності й дотепності. Із цього приводу доречною є думка: «Виразні семантико-стилістичні якості фразеологізмів – їх образність, жива внутрішня форма – відсвіжують мовлення, роблять його невимушеним, соковитим, емким, дотепно-влучним, що приваблює майстрів художнього слова, журналістів, публіцистів. Не можна уявити без них і розмовно-побутову, літературно-побутову сфери ... (Ужченко & Ужченко, 2005, с. 201–202). Важливо, що значна частина розмовних фразеологізмів містить національно-культурний компонент. Це сприяє тому, що українська мова залишається оригінальною та неповторною серед тисяч світових лінгвальних систем. Проте не всі розмовні фразеологічні одиниці набули широкого вживання та стали загальновідомими, адже з-поміж них нині з'являються також і анормативні або оказіональні утворення. Некодифіковані колоквіальні фраземи – це найживіший пласт мови, а тому становлять значний науковий інтерес і в теоретичному, і в прикладному аспектах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ю. Прадід функційне вивчення фразеології у 90-ті рр. ХХ ст. та на початку ХХІ ст. називає комплексним, оскільки воно реалізується в прагматичному, культурологічному, ідеографічному та інших аспектах із залученням досягнень наук, які вивчають людський феномен (Прадід, 2011, с. 51). І дійсно, у сучасних дослідженнях помічаємо ширший чи вужчий розгляд теоретичних питань фразеології та аналіз самого фактичного матеріалу. Зокрема Д. Сизонов доводить, що фразеологічний ресурс вочевидь «покриває всю стильову палітру української літературної мови, а тому можемо твердити про фразеологію як певний комунікативний універсум масової свідомості українців» (Сизонов, 2019, с. 64–65). Він описує медійну фразеологію в інформаційному просторі сучасної України в лінгвостилістичному та комунікативно-функціональному аспектах (Сизонов, 2024). Н. Венжинович, студіюючи питання ментальності народу через мову, виявила, як міфологічні знання й вірування проявляють себе в сучасному значенні фразем і їхніх метафорах. Водночас вона застерігає, що «фразеологізм, зафіксований у мозку людини, – це та частина несвідомого, яка не є результатом особистого досвіду, а успадкована носієм певної мови від багатьох попередніх поколінь» (Венжинович, 2018, с. 108). Г. Онуфрійчук доводить, що «символіка фразеологізмів яскраво відбиває етнопсихологічні особливості носія мови та демонструє вплив мови на формування менталітету народу» (Онуфрійчук, 2016, с. 44). А З. Дубравська актуалізує питання про ознаки фразеологізму, серед яких виділяє ідіоматичність, експресивність, образність й емоційну забарвленість: «Вони дають змогу точніше висловлювати думку та влучно передавати її зміст» (Дубравська, 2018, с. 53). І. Глуховцева вивчила особливості

динаміки фразеологічного корпусу української мови, зосереджуючи увагу на трансформації фразем у сучасних умовах та їхньому варіюванні (Глуховцева, 2015). Питання трансформації образу, що покладений в основу фразеологізму, вивчав також В. Кононенко (Кононенко, 1993).

Важлива проблематика особливостей творення, функціонування, стилістичного використання, унормування, семантики та ін. некодифікованих розмовних фразеологізмів завжди перебувала й нині продовжує перебувати в полі зору українських і зарубіжних лінгвістів (Л. Авксентьев, Л. Азарова, А. Архангельська, Д. Баранник, Л. Булаховський, Н. Венжинович, І. Волкова, І. Глуховцева, М. Демський, П. Дудик, Ю. Зацний, А. Івченко, Н. Коваленко, В. Кононенко, Л. Кравець, Т. Левченко, Д. Сизонов, Л. Скрипник, А. Смерчко, Л. Ставицька, Т. Ткаченко, Н. Третьяк, В. Ужченко, Д. Ужченко, М. Цуркан, В. Чабаненко; П. Ауер, С. Бамба, Ф. Вуд, А. Маккай, А. Пайдзінська, Д. Синклер, С. Фідлер, В. Хлебда та ін.). Але мова розвивається динамічно, й корпус названих вище фразеологізмів постійно поповнюється та урізноманітнюється, а тому потребує спеціального поглибленого вивчення в різних аспектах, зокрема в ідеографічному. Також значна кількість названих одиниць потребує фіксації, чекає належного лексикографічного опрацювання. Це й визначає актуальність цієї студії.

Мета статті – виявити й проаналізувати некодифіковані розмовні усталені одиниці основних і найбільших за обсягом фразеологічних груп, які входять до фразеосемантичного поля «Людина».

Матеріалом дослідження слугували некодифіковані розмовні фраземи, дібрані переважно з розмовного, публіцистичного та почасти художнього стилів, а також із інтернет-дискурсу. Корпус таких фразеологізмів налічує понад 110 одиниць.

Методи й прийоми дослідження. У статті використано: *метод спостереження та суцільної вибірки* (для виявлення й відбору некодифікованих розмовних фразем із названих вище стилів і дискурсу); *описовий метод* (для інвентаризації й класифікації емпіричного матеріалу); *метод порівняння* (для порівняння некодифікованих розмовних ФО з кодифікованими); *індуктивний метод* (із метою визначення на пряму аналізу від накопичення корпусу студійованих одиниць до їх систематизації); *функційний метод* (дав змогу розкрити функції названих фразеологізмів у відповідних текстах); *компонентний аналіз* (із метою визначення семантики й усебічного вивчення значень досліджуваних фразем); *контекстний аналіз* (дав змогу безпосередньо визначати умови текстового використання розглядуваних фразеологічних одиниць); частково використано *кількісний аналіз* та ін.

Виклад основного змісту. Народнорозмовні фразеологізми – надзвичайно глибокий і цікавий корпус одиниць, який увесь час перебуває в стані динаміки, активно поповнюючи фразеологічний ярус української мови. Аналізовані фраземи є виявом ментальних

особливостей і креативності етносу. Окрім номінативної, вони навіть більшою мірою виконують емоційно-експресивну, характеризувальну функції. Саме тому названі одиниці весь час «на слуху», їх досить інтенсивно використовують мовці в розмовному, публіцистичному та почасти художньому стилях, а останніми роками також і в інтернет-дискурсі.

Під терміном «некодифіковані фразеологізми» розуміємо стійкі або відносно стійкі мовні одиниці розмовного, просторічного, жаргонного та діалектного походження, а також індивідуально-авторські (оказіональні) утворення, що не зафіксовані в нормативних словниках української літературної мови.

Зібраний і опрацьований матеріал із сучасного публіцистичного, розмовно-побутового стилів, а також із інтернет-дискурсу кінця ХХ – початку ХХІ сторіччя доводить, що серед значного корпусу некодифікованих розмовних фразеологізмів істотно домінують одиниці на позначення різноманітних характеристик і особливостей людей. Це ще раз переконує, що антропоцентрична тенденція активно діє не лише в лексиці, а також і в підсистемі досліджуваних фразем. Показово, що фразеосемантичне поле «Людина» у межах національної фразеології представлене розгалуженою системою фразеотематичних груп (ФТГ), які відображають різні аспекти антропологічної характеристики.

У результаті опрацювання значного фактичного матеріалу було виявлено, що однією з найбільш репрезентативних є фразеотематична група «Зовнішній вигляд людини», у межах якої виокремлюємо низку варіантно-синонімічних груп (ВСГ), організованих за ознаками соматичної характеристики, оцінності та експресивності.

1. Досить широкою є варіантно-синонімічна група «Огрядна, повна людина», до якої належать фраземи на зразок: *шафа на двох ногах; ледве у двері влазить; сім на вісім; як на дріжджах рознесло; формат XXL у житті; ширший ніж довший* та ін. Наведені одиниці об'єднані спільною семою 'надмірна тілесна повнота', проте дещо відрізняються, зокрема: ступенем гіперболізації (*ледве у двері влазить, сім на вісім*); метафоричною основою (порівняння з предметами – *шафа*; з абстрактними параметрами – *формат XXL*); стилістичною маркованістю (переважно іронічні з відтінком глузування). Показово, що значна частина цих фразеологізмів ґрунтується на зорово-просторовій метафорі «великий = широкий/об'ємний», що виступає універсальною когнітивною моделлю. Варто акцентувати, що переважна більшість наведених ФО має ще й національно-культурний компонент. Пор. у контекстах: *Боже, на кого вони схожі, як два дзеркала, ну ладно Юрчик [Ткач], він і був повний, а того [Олександра Пікалова] рознесло, як на дріжджах, так «95 квартал», весь розпух від «важкого життя», – зазначають у коментарях до ролика українці* (Знай.УА, 24.06, 2021, 07:40).

2. Другу позицію посідає варіантно-синонімічна група «Низька на зріст людина». Вона охоплює розмовні ФО: *метр із кепкою (шапкою); метр із копійками; метр із бантом; блоха в скафандрі* «суха, низька на зріст людина». Семантичним ядром є 'невисокий зріст', а внутрішня диференціація відбувається за рахунок: іронічної конкретизації числового виміру (*метр із копійками*); комічної візуалізації, що виникла в молодіжному жаргоні (*блоха в скафандрі*), яка створює ефект контрасту між малим і великим; зниженого стилістичного регістру, що підсилює експресивність. Напр.: *Український співак про зустріч з Путіним: Він – метр з кепкою і дуже поважав Кучму (заголовок статті)* (журнал «Глянець», 28.07, 2025).

3. Антонімічними до попередніх фразем є одиниці варіантно-синонімічної групи «Дуже висока людина»: *дядю, подай горобчика; ейфелева вежа* 'дуже висока, худорлява, часто незграбна постать'.. Названі фразеологізми реалізують сему 'надмірна висота' через: гіперболу з елементом абсурду (*подай горобчика*); прецедентні образи архітектурних об'єктів (*вежі*), що функціонують як культурні еталони висоти; оцінну амбівалентність: поряд із нейтральною констатацією можливий іронічний або навіть зневажливий відтінок (особливо у випадку «незграбності»). Пор.: *Стоїть, як та ейфелева вежа, над усіма (коментар користувача під новиною)* (<https://comments.ua/ua/>).

4. Варіантно-синонімічна група «Дуже худа людина» представлена ФО: *за шваброю ховається; як (мов) драбина; скелет на батарейках*. У цих фраземах домінує сема 'надмірна худорлявість', яка реалізується через: порівняння з тонкими й довгими предметами (*драбина*); а також гротескно-гіперболічний образ, характерний для молодіжного соціолекту (*скелет на батарейках*); візуально-іронічний ефект зникнення та мінімальності (*за шваброю ховається*), напр.: *Хлопця в дитинстві називали скелет на батарейках через худорлявість* (із розм. мовлення).

5. До варіантно-синонімічної групи «Невродлива людина» входять розмовні фразеологізми: *страшна як смерть; страшніша ядерної війни (зими); присниться – не прокинешся* 'дуже негарна людина, яка викликає страх, відразу'. Остання одиниця нерідко в мовленні реалізується у варіантах: *присниться – прокинешся з жахом; присниться – прокинешся із серцевим нападом*. Фразеологізми цієї групи характеризуємо як одиниці з максимальною експресивністю та гіперболізацією; апеляцією до гранично негативних образів (*смерть, катастрофа, жах, не прокинешся*); чітко вираженою негативною оцінністю; чітко вираженим національно-культурним компонентом. Названі фраземи функціонують переважно в розмовному мовленні та інтернет-комунікації. Пор.: *Дівчина була страшніша ядерної війни* (із розм. мовлення).

6. Варіантно-синонімічна група «Лиса людина» реалізується у фразеологізмі *недостатньо кучерявий*. Ця стійка одиниця є прикладом евфемістичної іронії, у якій пряме значення ('лисий') замінюється

перифрастичним описом; реалізується механізм іронічного заперечення (через «недостатність» ознаки). Напр.: *Коли Карло Іванович скидав капелюха, можна було сказати, що він лисий, а якщо інтелігентно – то недостатньо кучерявий* (О. Чорногуз).

7. Варіантно-синонімічна група «Вбрання/зовнішній стиль» представлена розмовним фразеологізмом *новорічна ялинка* ‘людина, яка вбрана надмірно яскраво, барвисто, строкато з великою кількістю прикрас чи макіяжу, що виглядає безглуздо чи невідповідно до ситуації; вияв несмаку та намагання виставити себе’, скалькованим із російського відповідника *новогодня ёлка*. Це стійке словосполучення співвідноситься з відомою синонімічною українською нормативною фразеологією *Христя в намисті* ірон. ‘неохайно, без смаку вдягнена дівчина або жінка’. Семантика цих ФО пов’язана з: надмірністю й строкатістю зовнішнього вигляду; порушенням естетичної норми; наявністю оцінки несмаку, що актуалізує соціально-культурний аспект зовнішності. Цікаво, що існує також і англійська ідіома-відповідник *dressed up like a Christmas tree*, що функціонує у значенні ‘одягнений/прикрашений надмірно, строкато’. Пор.: *Вона на корпоративі просто новорічна ялинка – стільки блискіток і стразів, що очі болять* (із розм. мовлення).

8. Фразема *сіра мишка* належить до варіантно-синонімічної групи «Невиразна зовнішність». Цей фразеологізм реалізує семи ‘непомітність, відсутність індивідуальності, безбарвність’ та ‘лякливність, сором’язливість і слабкість’; метафору ‘сірості’ як відсутності виразних ознак; має переважно знижено-оцінне забарвлення. Однак наявні й позитивні семи – ‘гречність’ і «‘покій’», напр.: *Ніка та Рігель – сироти, усиновлені сім’єю Мілліганів. Між ними швидко виникає симпатія – але й так недоречному коханням заважає суперечлива натура травмованого Рігеля. Аналогічно до фільму «Крізь моє вікно», тут «сіра мишка» захоплює таємничого хлопця, який мучиться внутрішніми демонами.* (<https://kinohata.com.ua/kriz-moye-vikno-shozhi-filmu>); *І закохався не в звичайну сіру мишку, а бунтарку, вольову та інколи самовпевнену* (chl.kiev.ua > key > Books > ShowBook).

Значною за обсягом є фразеотематична група «Розумові здібності й відповідна поведінка». У її межах виділяємо кілька варіантно-синонімічних груп, організованих за ознаками соматичної характеристики, високої експресивності, переважно негативної оцінності. Фраземи названої групи відзначаються активним функціонуванням у розмовному, інтернет- і медіадискурсі, а також значною роллю іронії, сарказму, мемності. Їх систематизація ґрунтується не лише на значенні ‘інтелект’, а й на типі когнітивного відхилення або поведінкової реакції людей.

1. Варіантно-синонімічна група ‘Дурість/обмеженість/інтелектуальна неспроможність’. Її семантичним ядром виступає стійка, іманентна характеристика особи як інтелектуально неповноцінної, яка має низький когнітивний рівень. Представлена низкою фразем,

що різняться своїми значеннєвими відтінками, зокрема: інтелектуальною порожнечою (*голова і два вуха*), тотальною обмеженістю (*квадрат у квадраті*), дилетантизмом і псевдокомпетентністю в комп'ютерній царині (*албанський школяр*), синкретизмом 'дурість і соціально-економічна неспроможність' (*ні в голові ні в кишені* «нерозумна й бідна людина»), напр.: – *Не бери його в команду – це квадрат у квадраті, тільки проблем додасть* (із розм. мовлення). Як бачимо, визначальними особливостями цієї ВСГ є домінування моделі редукції особистості до примітивної схеми, а також використання абсурдної метафори (*квадрат* → свідчить про замкненість мислення).

2. ВСГ «Ексцентричність/когнітивна дивакуватість» має семантичне ядро – відхилення від норми мислення, однак без обов'язкової дурості. Фразеологізми аналізованої групи характеризуються такими семантичними відтінками, як-от: 'дивакуватість як риса характеру' (*з кулею в голові, з прибабахом*), 'легка психічна нестабільність і комічна неадекватність' (*трохи Петя, трохи Федя*). Наведеним ФО притаманне поєднання негативної оцінки та гумору, а також національно-культурний компонент. Вони нерідко функціонують як жартівливо-іронічні утворення, що містять соціально пом'якшену критику певних людей. Пор.: *Він трохи з кулею в голові, але як дизайнер – геніальний* (із розм. мовлення); *Усі її герої [картини «Лавка Версальського парку»], як мінімум, з прибабахом або навіть можуть претендувати на місце у психдиспансері* (газета «Українська правда», 21.05, 2010, 11:41); *Новий персонаж у фільмі – трохи Петя, трохи Федя, але дуже харизматичний* (із розм. мовлення). Особливістю таких фразем є поєднання негативної оцінки та гумору. Вони функціонують в аналізованих дискурсах як соціально пом'якшена критика осіб.

3. Варіантно-синонімічна група «Неадекватність/порушення раціональної поведінки» представлена лише одним фразеологізмом *планка падає (упала) у кого-небудь* зневажл. 'про людину, яка тимчасово або ситуативно втрачає самоконтроль, починає поводити себе нерозумно й неадекватно' та ін. Пор. у контекстах: *«У московських дачників найбільше проблем через алкоголь. Вип'ють – і планка падає»* (заголовок статті) (газета Gazeta.ua, 14.10, 2021, 07:20); *Дімопулос показала без мейкupu та фільтрів і пояснила, від чого в неї падає планка* (ТаблоID › scandal).

Нині надзвичайно потужно впливає на розвиток української мови загалом і фразеологічної системи зокрема один із важливих екстралінгвальних чинників – повномасштабна російсько-українська війна. У цих умовах активно формується новітній пласт некодифікованої фразеології, що репрезентує фразеотематичну групу «Знищити, померти/бути вбитим». Її одиниці характеризуються високою експресивністю, ідеологічною маркованістю, контекстуальною залежністю й тісним зв'язком із розмовним, медійним і воєнним дискурсами. У межах цієї ФТГ виокремлюємо кілька варіантно-

синонімічних груп, об'єднаних спільною семантикою, але диференційованих за образністю, оцінкою та функційним навантаженням.

1. Варіантно-синонімічна група «Померти/загинути (евфемістично, піднесено або іронічно)» містить фразеологізми: *піти в засвіти (на небо), забрали небеса, вічний окоп, піти/поїхати на концерт Кобзона, відправити на концерт Кобзона, заспівати до Кобзона, піти на зустріч із Кобзоном* та ін. Названі одиниці реалізують семантику смерті через різнотипну образність. Так, вирази *піти в засвіти, забрали небеса* ґрунтуються на традиційних релігійних і народно-міфологічних уявленнях етносу про потойбіччя, де *смерть* осмислюється як «перехід» у інший світ. Фразама *вічний окоп (шанець)* репрезентує новітню військову метафорику, у якій *смерть* інтерпретують як продовження служби у сакралізованому просторі війни. Пор. у контекстах: *10 лютого [2025 року] пішов у засвіти стебницький воїн і волонтер, учасник Громадської Волонтерської Ініціативи «Вулик» Сергій Магур* (Варта 1 > news > pishov-u-zasvity-voyn-i-volonter-serhiy-mah...); *Згадаймо тих, кого забрали небеса, Хто не повернеться ніколи вже додому, Хто живий, радів, так щиро вірив у чудеса, Та відійшов... Нема путі назад нікому.* (www.facebook.com > posts > згадаймо-тих-кого-забрали-небесахто-.); *Ми від їжджаємо, копачі продовжують засипати вічний окоп героя України вже в сутінках. Сонце Олександра зайшло – зійшла зірка* (Новинарня, 17.01, 2023). Натомість наведені вище нові ФО зі складником-онімом *Кобзон* виступають синонімічними евфемізмами, які є переконливим прикладом іронічно-прецедентної номінації. Вони виникли в сучасному публіцистичному стилі як засіб саркастичного позначення смерті ворога. Напр.: *Перед Різдом Христовим (Днем народження Сонця Непереможного) на своєму ютуб каналі @general.g.otelchenko я опублікував короткий допис про те, як вранці 22 грудня, у москві «Карма» відправили на безкоштовний концерт до Кобзона начальника управління оперативної підготовки Генерального штабу ЗС РФ генерал-лейтенанта Фаніла Сарварова* (газета «Україна молода», 28.12, 2025, 12:17). Отже, у межах цієї ВСГ спостерігаємо семантичну поляризацію: щодо «своїх» домінує героїзувальне, піднесене трактування смерті, тоді як щодо «чужих» – іронічно-зневажливе. Також проаналізовані ФО містять національно-культурний компонент.

2. Варіантно-синонімічну групу «Бути знищеним/ліквідованим» формують одиниці: *пустити в топку, робити шашилик з кого-небудь* «знищувати загарбників потужним вогнем», *піти (вирушити) за російським кораблем* (у значенні 'загинути, бути знищеним'). Названі фразеологізми характеризуються різко зниженою стилістичною маркованістю й високим рівнем експресії. Їх образність ґрунтується на метафоричному перенесенні з побутових сфер – техногенної (*топка*) та кулінарної (*шашилик*), що сприяє десакралізації смерті й зниженню

рівня її трагізму. Пор. у контексті: *Путін повинен зробити вибір між Шойгу і Пригожиним – вирішити, кого з них «пустити в точку», – політолог.* (Freedom) putin-povynen-zrobyty-vybir-mizh-shojgu-i-prygozhynym-v...); ПТРК «Стужна»: *вчимося робити шашилик з окупанта* (<https://mil.in.ua> > ... > Блоги). Окремо варто схарактеризувати фразему *піти за російським кораблем*, що виникла на основі конкретної комунікативної ситуації й швидко набула статусу мовного мему. Спостерігаємо процес семантичного розширення: від первинного значення «піти геть» до вторинного – «бути знищеним». Напр.: – *Ми ніколи й нікому не корилися, козацька воля й звитяга тече по наших жилах. Війна дала можливість прокинутися цій звитязі, а ще об'єднала всіх людей. Тож поки армія буде битися за нашу державу й незалежність, а народ підтримуватиме й допомагатиме їй в тилу – ми непереможні. І нехай окупанти, мов мантру повторюють собі, що в нас немає флоту, але результат морських баталій вкотре показує – росіяни поглинули себе у своїй же інформаційній бульбашці, що неодмінно приведе їх до поразки. І, сподіваюся, незабаром наш амбітний ворог піде вслід за російським кораблем, – підсумував Іван* (<https://armyinform.com.ua>). Загалом аналізована група виконує важливу психологічну функцію – зниження страху перед ворогом і формування образу його «легкого знищення».

3. Варіантно-синонімічна група «Масове знищення / колективна загибель як процес» репрезентована одним неофразеологізмом *загальна могилизація*. Він є результатом асоціативного мислення та словотвірної гри (*мобілізація* → *могилизація*) і відображає тенденцію до концептуалізації масових втрат противника як системного явища. Фразема має виразне іронічно-саркастичне забарвлення та активно функціонує в сучасному публіцистичному стилі. Такі одиниці виконують узагальнювальну функцію, перетворюючи окремі випадки загибелі на колективний образ. Пор.: *«До речі, це звільнені російські військовослужбовці – молоді „діти” та пенсіонери другої армії світу, які через „успіхи” спецоперації ловлять сьогодні на кордонах тих, хто проти загальної могилизації», – зазначив він [омбудсмен Дмитро Лубинець]* (ua.korrespondent.net > Україна > Всі новини розділу).

Серед розмовних некодифікованих одиниць досить поширеною є фразеотематична група «Фізіологічні стани людини: алкогольне сп'яніння». У її межах виокремлюємо кілька варіантно-синонімічних груп, що репрезентують різні аспекти явища, пов'язані зі спиртними напоями.

1. Варіантно-синонімічна група «Процес пиятики / колективне вживання алкоголю» представлена найбільшим числом фразеологізмів, які характеризуються експресивно-оцінною спрямованістю. Це такі стійкі одиниці, що реалізують семантику образу 'втрати контролю' (*наступити на корок (пробку)* через відкривання пляшки → метонімічна модель (*предмет* → *дія*); а також відбивають просторічні,

зниженостильові особливості й фраземіку маргінального чи побутового середовища (*дати банку*). Зафіксовано також цікаву фразему *шосте питання*, яка приховано номінує процес пиятики, є евфемізацією його. Це метафоризація бюрократичного дискурсу – пиятика після певного засідання чи наради. Образність фразеологічних одиниць ґрунтується на метафорах руйнації, втрати контролю та інверсії сприйняття реальності, що забезпечує їх високу стилістичну виразність. Аналізовані утворення виконують номінативну й іронічну функції часто з гумористичним або критичним підтекстом, напр.: *Та вони там після наради знову наступили на корок і до ночі сиділи* (із розм. мовлення); *Хлопці вирішили після гри дати банку – і понеслося до ранку* (із розм. мовлення); *Після офіційної частини почалося традиційне «шосте питання»* (із розм. мовлення).

2. Варіантно-синонімічна група «Стан сильного алкогольного сп'яніння» містить ФО: *у(в) дрова, повний повалій, дрова під снігом*. Узагальнювальна семантика цих фразем – ‘крайній ступінь сп'яніння’. Для фразеологізму *у(в) дрова* характерна образна модель ‘руйнація/неживість’, де людина виступає як «матеріал», позбавлений волі. ФО *повний повалій* – це стан ‘повалення, втрати вертикальності’ (тілесна метафора). Усталене стійке сполучення слів *дрова під снігом* виражає приховану (зовні ще «нормально») повну деградацію (стан уже критичний) людини під впливом спиртного. Тут важливо акцентувати: ця група демонструє градацію всередині синонімії: відкритий стан (*у(в) дрова*), завершений (*повний повалій*), прихований (*дрова під снігом*). Пор.: *Навіть у стані в дрова він умудрявся жартувати* (із розм. мовлення); [Л. Ставицька:] – *Тож, коли почувете «повний повалій», то майте на увазі, що йдеться про стан сильного алкогольного сп'яніння.* (<https://portal.lviv.ua> › 2004...).

3. Варіантно-синонімічна група «Дуже п'яна людина» представлена двома некодифікованими ФО назв осіб – *старша дружка, мертві бджоли не гудуть*. У першій фраземі наявне метафоричне переназивання, зокрема іронічне перенесення з весільного контексту. Це своєрідна соціально-рольова метафора (контраст між урочистістю й деградацією). Другий фразеологізм виступає в ролі образної паремії, що описує стан людини – відсутність функціонування. Як бачимо, ця група має високу експресивність і гумористичність, виконує оцінну (саркастичну) функцію, напр.: *Подивись на нього – справжня «старша дружка» після вчорашнього* (із розм. мовлення); *Та він уже такий, що як то кажуть: мертві бджоли не гудуть* (із розм. мовлення). Варто також наголосити, що названі фраземи містять національно-культурний компонент.

4. Варіантно-синонімічна група «Поведінка п'яної людини» містить лише один фразеологізм – *[і] захиталася земля*. В основу цієї одиниці покладено опис суб'єктивного сприйняття та поведінки дуже п'яної людини. Тут застосовано типову стратегію самовиправдання, зняття

відповідальності. Це когнітивний механізм перенесення стану на світ (не людина хитається, а «земля»). Пор.: *Ну а п'ята нота соль розбирає алкоголь Ой дана, дана-дана, гей Заспівали ноту ля – захиталася земля* (<https://open.spotify.com › track>); *Іде, хитається – каже, то не він, то земля захиталася* (із розм. мовлення).

Уважаємо, що частина аналізованих фразем так і залишиться некодифікованими та продовжуватимуть функціонувати тільки в розмовному мовленні. Однак більшість із них, завдяки «розкручуванню» масмедійниками, інтернет-користувачами, письменниками, мають шанси потрапити до літературної мови (наведений ілюстративний матеріал засвідчує, що цей процес уже розпочався) і бути кодифікованими – поповнити фразеологічні й тлумачні словники.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз некодифікованих розмовних фразеологізмів сучасної української мови засвідчив виразну антропоцентричність фразеологічної системи та її активну динаміку. Найбільш репрезентативними виявилися фразеотематичні групи, пов'язані із зовнішнім виглядом людини, її інтелектуальними характеристиками, фізіологічними станами, а також новітня група, зумовлена воєнною реальністю. Виокремлені варіантно-синонімічні групи демонструють значну семантичну диференціацію, експресивність, оцінність і національно-культурну маркованість. Виявлено, що серед некодифікованих розмовних фразеологізмів переважають негативно оцінні одиниці. Простежено, що сучасна некодифікована фразеологія активно функціонує в розмовному, публіцистичному та інтернет-дискурсі, оперативно реагуючи на суспільні виклики та відображаючи когнітивні й ціннісні орієнтири мовців.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому студіюванні інших фразеотематичних груп на позначення людини.

Література та джерела

- Баранник, Д. Х. (1968). Фразеологія в усному монологічному мовленні. *Питання мовної культури*. Київ. Вип. 2. С. 34–38.
- Венжинович, Н. Ф. (2018). *Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології*: монографія. Ужгород : ФОП Сабов А.М., 463 с.
- Глуховцева, І. Я. (2015). *Динаміка української фразеології кінця ХХ – початку ХХІ століття: тенденції розвитку*: монографія. Старобільськ : ЛНУ ім. Т. Шевченка. 180 с.
- Дубравська, З. Р. (2018). Зооніми як окремі лексичні одиниці та як компоненти сталих виразів. *Молодий вчений*. № 3.1(55.1). С. 51–54.
- Кононенко, В. І. (1993). Українська народна фраземіка : трансформації образу. *Мовознавство*. № 5. С. 21–27.

- Онуфрійчук, Г. І. (2016). *Лінгвокультурний потенціал української етнофразеології: асоціативне поле «Людина в колі інших істот»* : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 261 с.
- Прадід, Ю. Ф. (2011). Історія дослідження української фразеології (50-80-ті роки ХХ ст.). *Сучасні проблеми фразеології та фразеографії* : матеріали Міжнародної наукової конференції «Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія». Київ : Інститут української мови, С. 50–73.
- Сизонов, Д. Ю. (2019). Фразеологія як відбиття національної ідентичності в мас-медійних координатах. *Мовознавство*. № 6. С. 64–71. DOI: <https://doi.org/10.33190/0027-2833-309-2019-6-004>
- Сизонов, Д. Ю. (2024). *Медійна фразеологія в інформаційному просторі сучасної України: лінгвостилістичний та комунікативно-функціональний ресурс*: дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. Київ. 439 с.
- Ужченко, В. Д., & Ужченко, Д. В. (2005). *Фразеологія сучасної української мови*. Луганськ : Альма-матер. 400 с.

References

- Baranyk, D. Kh. (1968). Frazeholohiia v usnomu monolohichnomu movlenni [Phraseology in oral monologue speech]. In: *Pytannia movnoi kultury – The issue of language culture*. (Vol. 2, pp. 34–38). Kyiv [in Ukrainian].
- Dubravska, Z. R. (2018). Zoonimy yak okremi leksychni odynytsi ta yak komponenty stal'nykh vyraziv [Zoonyms as separate lexical units and as components of fixed expressions]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 3.1(55.1), 51–54 [in Ukrainian].
- Hlukhovtseva, I. Ya. (2015). Dynamika ukrainskoi frazeolohii kintsia XX–pochatku XXI stolittia: tendentsii rozvytku: monohrafiia [Dynamics of Ukrainian phraseology in the late 20th and early 21st centuries: development trends: monograph]. Starobilsk: LNU im. T. Shevchenka [in Ukrainian].
- Kononenko, V. I. (1993). Ukrainska narodna frazemika: transformatsii obrazu [Ukrainian folk phraseology: transformations of image]. *Movoznavstvo – Linguistics*, (5), 21–27 [in Ukrainian].
- Onufriichuk, H. I. (2016). Linhvokulturnyi potentsial ukrainskoi etnofrazeolohii: asotsiatyvne pole «Liudyna v koli inshykh istot» [Linguistic and cultural potential of Ukrainian ethnophraseology: associative field «Man in the circle of other beings»]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Pradid, Yu. F. (2011). Istoriia doslidzhennia ukrainskoi frazeolohii (50–80-ti roky XX st.) [History of the study of Ukrainian phraseology (1950s–1980s)]. *Suchasni problemy frazeolohii ta frazeohrafii: materialy Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii «Ukrainska*

- leksykohrafiia v zahalnoslovianskomu konteksti: teoriia, praktyka, typolohiia» – Modern problems of phraseology and phraseography: materials of the International Scientific Conference «Ukrainian lexicography in the all-Slavic context: theory, practice, typology».* (pp. 50–73). Kyiv: Instytut ukrainskoi movy [in Ukrainian].
- Syzonov, D. Yu. (2019). Frazeholohiia yak vidbyttia natsionalnoi identychnosti v mas-mediinykh koordynatakh [Phraseology as a reflection of national identity in mass media coordinates]. *Movoznavstvo – Linguistics*, (6), 64–71. DOI: <https://doi.org/10.33190/0027-2833-309-2019-6-004> [in Ukrainian].
- Syzonov, D. Yu. (2024). Mediina frazeholohiia v informatsiinomu prostori suchasnoi Ukrainy: lnhvostylistychnyi ta komunikatyvno-funksionalnyi resurs [Media phraseology in the information space of modern Ukraine: a linguostylistic and communicative-functional resource]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Uzhchenko, V. D., & Uzhchenko, D. V. (2005). Frazeholohiia suchasnoi ukrainskoi movy [Phraseology of the modern Ukrainian language]. Luhansk: Alma-mater [in Ukrainian].
- Venzhynovych, N. F. (2018). Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy v konteksti kohnitolohii ta lnhvokulturolohii: monohrafiia [Phraseology of the Ukrainian literary language in the context of cognitology and linguoculturology: monograph]. Uzhhorod: FOP Sabov A. M. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.03.2026 р.

Прийнято до друку 29.03.2026 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Глуховцева І. Я.

Дата публікації статті: 10.05.2026 р.

**СЕМАНТИЧНА СПЕЦИФІКА ТА КОМУНІКАТИВНИЙ
ПОТЕНЦІАЛ НІМЕЦЬКИХ ПАРЕМІЙ
З ЧИСЛІВНИКОВИМ КОМПОНЕНТОМ**

DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2026-1-53-49-61>

Наталія Юган,

доктор філологічних наук, доцент,

професор кафедри літературознавства і східної філології

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6845-6731>

Стаття присвячена комплексному аналізу семантичної структури та особливостей функціонування німецьких паремій, що містять числівниковий компонент, у комунікативному аспекті. Актуальність дослідження зумовлена роллю числа як когнітивного інструменту в міжкультурній комунікації та необхідністю зіставлення німецьких числових кодів з українським паремійним фондом, підбору адекватних аналогів і коментуванню специфічних лінгвокультурних смислів для українського реципієнта.

Автором детально проаналізовано семантичний діапазон чисел *один, два, три, сім, дев'ять, сорок* та гіперболічних одиниць (*сто, тисяча, мільйон*), виявлено їхнє біблійне, міфологічне та етнокультурне підґрунтя в німецькій мовній картині світу. Встановлено нерівномірність представлення різних груп числівників у паремійному фонді: домінування кількісних одиниць пояснюється їхньою високою здатністю до антропоцентричного переосмислення дійсності. Порядкові числівники при цьому тяжіють до дидактичного впорядкування дій, тоді як дробові значення практично витіснені з пареміології через їхню абстрактну математичну специфіку. У роботі обґрунтовано, що числівник у складі паремії піддається глибокій десемантизації, трансформуючись у символ, метафору або оцінний квантифікатор.

У живому мовленні числівникова паремія функціонує як потужний прагматичний маркер. Німецькі паремії з числівниковим компонентом є складними ментальними структурами, які диференціюють навколишній світ за допомогою лінгвістичної квантитативності. Число у паремії перестає бути інструментом лічби й стає інструментом оцінки, що дозволяє мовцеві лаконічно й експресивно кодувати складні соціальні та психологічні явища, адаптуючи абстрактні математичні поняття до потреб повсякденного спілкування.

Особливу увагу в статті приділено комунікативному потенціалу німецьких числівникових паремій. Виокремлено та схарактеризовано їхні ключові функції в живому мовленні: інтенсифікацію та емоційну гіперболізацію висловлювання, конденсацію смислу (економію мовленнєвих зусиль), регулятивно-дидактичний вплив на реципієнта, а також створення іронічного підтексту. Результати дослідження

підтверджують, що числівникові паремії є динамічними прагматичними маркерами, які дозволяють мовцеві лаконічно й експресивно кодувати складні соціальні явища, структурувати міжособистісну взаємодію та надавати мовленню філософської глибини.

Ключові слова: паремія, німецька мова, числівниковий компонент, семантика, комунікативний аспект, прагматичний маркер, лінгвокультурологія.

Yuhan Natalia. Semantic specificity and communicative potential of German proverbs with a numerical component

The article is devoted to a comprehensive analysis of the semantic structure and functional features of German proverbs containing a numerical component from a communicative perspective. The study's relevance is determined by the cognitive role of number in intercultural communication and the practical necessity of comprehensively comparing German numerical codes with their corresponding Ukrainian proverbial equivalents.

The author provides a detailed analysis of the semantic range of the numbers «one», «two», «three», «seven», «nine», «forty» and hyperbolic units (100, 1000, million), revealing their biblical, mythological, and ethnocultural foundations within the German linguistic world-view. The dominance of cardinal numbers is explained by their high capacity for anthropocentric reinterpretation of reality. The paper substantiates that a numeral within a proverb undergoes deep desemantization, transforming into a symbol, a metaphor, or an evaluative quantifier.

Their key functions in live speech are identified and characterized: intensification and emotional hyperbole of the utterance, condensation of meaning, regulative and didactic impact on the recipient, and the creation of ironic subtext. The proverbs are dynamic pragmatic markers that allow the speaker to concisely and expressively encode complex social phenomena, structure interpersonal interaction, and provide speech with philosophical depth.

Keywords: proverb, German language, numerical component, semantics, communicative aspect, pragmatic marker, linguoculturology.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Сучасна лінгвістична парадигма характеризується посиленням інтересом до вивчення взаємозв'язку мови, мислення та культури. Особливе місце у цьому процесі посідають фразеологізми та паремії – стійкі мовні одиниці, що акумулюють багатовіковий досвід народу. Німецький паремійний фонд, багатий на числівникові

компоненти, відображає специфіку квантитативного сприйняття світу, де число виступає не лише показником кількості, а й носієм символічного та оцінного значень. Дослідження семантичних та комунікативних особливостей таких одиниць, а також пошук стратегій їхнього адекватного відтворення в перекладі є необхідним для глибшого розуміння механізмів міжкультурної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання лінгвістичного статусу та семантичної наповненості паремій посідає чільне місце в сучасній германістиці. Теоретичне підґрунтя для вивчення стійких одиниць німецької мови було закладено у фундаментальних працях В. Фляйшера (Fleischer, 1997), який проаналізував структурно-семантичні особливості фразеологізмів сучасної німецької мови, визначивши в першу чергу закономірності їхнього формування та функціонування. Продовженням цих розвідок є праця Г. Бургера (Burger, 2015), чия сучасна класифікація фразеологічного складу мови дозволяє чітко розмежувати паремії за ступенем їхньої ідіоматичності та функціональної спрямованості.

Окрему увагу в сучасній германістиці приділено вивченню синтаксичної та прагматичної природи паремій. Зокрема, Г.-Г. Люгер класифікує паремії як «фразеологізми зі статусом речення» (*satzwertige Phraseologismen*) (Lüger, 1999, S. 45). Дослідник наголошує, що, на відміну від компонентних ідіом, паремії з числівниковим компонентом мають завершену граматичну структуру та здатні самостійно оформлювати цілісний комунікативний акт (Lüger, 1999, S. 112–115).

Конкретизуючи підхід Г.-Г. Люгера, відзначаємо, що такі одиниці функціонують як мікротексти, які не потребують додаткового вербального контексту для розкриття свого значення. У межах нашого дослідження це означає, що числівник у таких структурах автоматично набуває статусу логічного центру висловлювання. За Люгером, паремії виконують функцію «формульних мовленнєвих актів» (Lüger, 1999, S. 71), де число стає ключем до пресупозиції (попереднього знання), що дозволяє мовцеві апелювати до колективного досвіду без розлогих пояснень. Загалом синтаксична самодостатність паремій, яку відзначає вчений, безпосередньо сприяє реалізації функції економії мовленнєвих зусиль у реальній комунікації.

Найвагоміший внесок у розвиток світової та німецької пареміології зробив В. Мідер. У своїх розвідках він зміщує фокус з теоретичної лінгвістики на функціональний та соціолінгвістичний аналіз мовних одиниць, розглядаючи прислів'я як засіб вербалізації повсякденного досвіду народу (*Ausdruck der Alltagserfahrung*) (Mieder, 1992; Mieder, 1995). Дослідник наголошує на тому, що паремії є життєздатними одиницями дискурсу, які постійно адаптуються до потреб мовців.

Вивчення символічного та етнокультурного потенціалу чисел у складі паремій потребує звернення до праць Л. Рьохріха.

Його багатотомний лексикон вважають найбільш авторитетним джерелом для тлумачення походження та культурної символіки пареміологічних одиниць, що дозволяє розкрити їхню глибинну семантику (Röhrich, 2003). Метафоричну природу та образність фразеологізмів та паремій також ґрунтовно дослідила К. Пальм, акцентуючи увагу на когнітивних механізмах переосмислення кількісних значень паремій з числівниковим компонентом (Palm, 1995).

Прикладна площина дослідження, пов'язана з пошуком міжмовних відповідників та проблемами відтворення німецької фразеології українською мовою, базується на лексикографічних здобутках І. Баранцева. Його німецько-український фразеологічний словник залишається ключовим джерелом для компаративного аналізу, оскільки містить багатий матеріал для вивчення стратегій перекладу паремій (Баранцев, 1969). У нашій розвідці ми також звертаємося до збірок німецьких прислів'їв та приказок, упорядкованих Н. Бойко та Ю. Лісняком для українських дослідників та читачів (Бойко, 2008; Німецькі прислів'я та приказки, 1976).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність ґрунтовних праць, присвячених німецькій фразеології та пареміології загалом, питання системного аналізу семантичної групи паремій із числівниковим компонентом у поєднанні з їхнім комунікативним потенціалом залишається недостатньо висвітленим у вітчизняній германістиці. Зокрема, потребує деталізації аспект функціонально-семантичної адаптації цих одиниць для українськомовного реципієнта.

У цій статті вперше було не лише здійснено цілісну вибірку та класифікацію німецьких числівникових паремій, а й проведено їхнє лінгвокультурологічне зіставлення з українським мовним досвідом. Окрему увагу приділено коментуванню специфічних німецьких числових кодів, для яких підібрано адекватні українські паремійні аналоги, що дозволило розкрити спільні та відмінні риси в квантитативному сприйнятті світу обома народами.

Мета роботи полягає у виявленні семантичних особливостей німецьких паремій із числівниковим компонентом та визначенні специфіки їхнього функціонування в сучасному німецькомовному дискурсі з урахуванням комунікативно-прагматичного аспекту.

Завдання дослідження:

1. Здійснити вибірку німецьких паремій із компонентом-числівником та класифікувати їх за граматичними й семантичними групами.

2. Проаналізувати символічне значення чисел та їхню десемантизацію у складі німецьких паремійних одиниць.

3. Визначити основні комунікативні функції числівникових паремій та механізми їхнього впливу на реципієнта в процесі спілкування.

Для досягнення поставленої мети використано комплекс методів дослідження: описовий метод (для інвентаризації та класифікації фактичного матеріалу); лінгвокультурологічний аналіз (для розкриття символічного та сакрального підґрунтя чисел у складі фразеологізму і паремії); прагматичний аналіз (для визначення функціонального навантаження паремій у комунікативних ситуаціях).

Виклад основного змісту. Значну роль у семантиці німецьких прислів'їв та приказок відіграють числівники. Числівником (*das Numerales, das Zahlwort*) називають повнозначну частину мову, що об'єднує слова, які позначають абстрактні числа, кількість предметів або їхній порядок при лічбі, виражаючи категоріальне граматичне значення квантитативності (кількості).

За значенням числівники поділяють на три основні групи:

1. Кількісні (*Kardinalzahlen, Grundzahlen*), що позначають кількість предметів або абстрактні числа (наприклад, *drei, fünfzig, siebenhundertdreißig*);

2. Дробові (*Bruchzahlen*), які вказують на частини цілого (*drei Viertel, (ein) Hundertstel*), поєднання цілих чисел із дробовими (*zweieinhalb*), а також десяткові значення (*fünf Komma drei*);

3. Порядкові (*Ordinalzahlen, Ordnungszahlen*), що визначають місце або порядок однорідних предметів при лічбі (наприклад, *der erste, vierte, zwölfte, fünfundzwanzigste*).

Проте не всі зазначені групи числівників представлені в німецькому паремійному фонді рівномірно. Найбільшу частотність демонструють кількісні числівники, що зумовлено їхньою здатністю до метафоричного переосмислення та символізації базових квантитативних понять. Порядкові числівники частіше виконують дидактичну функцію, вказуючи на часову або ієрархічну послідовність дій, тоді як дробові числівники функціонують у пареміях епізодично, що пояснюють їхньою вузькоспеціальною математичною семантикою, менш придатною для образного народного мовлення.

Перше місце в ієрархії числівникових компонентів німецьких паремій посідає числівник *один (eins)*. У семантичній структурі прислів'їв та приказок він виступає складним символом, що втілює діалектичну опозицію: з одного боку, це цілісність, унікальність та вихідна точка будь-якого процесу, з іншого, – недостатність, слабкість або самотність.

Семантика початку та першого кроку яскраво виражена у пареміях, що описують генезис певної дії, наприклад, у відомому вислові «*Aller Anfang ist schwer*» («*Кожен початок важкий*») компонент «*Aller*» («*кожен*») функціонально наближається до значення «перший», позначаючи труднощі, що супроводжують одиничний старт будь-якої справи.

Іншим важливим аспектом є семантика винятковості та закономірності. Паремія «*Einmal ist keinmal*» («*Один раз – це ні разу*»)

використовується у комунікації для виправдання поодинокі помилки або, навпаки, для підкреслення того, що лише одиничний випадок не може вважатися сталою тенденцією. Тут число *один* виступає маркером випадковості, яка протиставляється системності.

Водночас числівник *один* часто маркує безсилля індивіда перед масою або важливість соціальної єдності. Це знаходить своє відображення у паремії «*Einer ist keiner*» («Один – це ніхто»). У цьому контексті число *один* набуває негативної конотації недостатності, акцентуючи увагу на тому, що одиничне зусилля без підтримки спільноти не має вагомого значення. Отже, числівник *eins* у німецькій пареміології функціонує як амбівалентний квантифікатор, що задає координати відліку людського досвіду – від абсолютної унікальності до соціальної ізоляції.

Наступним за частотністю вживання у німецькому паремійному фонді є числівник *два* (*zwei*), який поширений у мовленні німецької спільноти значно частіше, ніж число *три*. Його семантичний спектр охоплює широке коло додаткових значень: від гармонійного партнерства та подвоєння інтелектуального ресурсу – «*Zwei Köpfe sind besser als einer*» («Дві голови кращі за одну»), до непереборного конфлікту інтересів. Останній аспект яскраво ілюструє паремія «*Zwei Köche verderben den Brei*» («Два кухарі зіпсують кашу»; український еквівалент: «Де сім няньок, там дитя без ока»), де числовий компонент вказує на те, що навіть мінімальний надмір виконавців веде до негативного результату.

У комунікативному аспекті числівник *два* (*zwei*) часто маркує ситуацію складного вибору або природної обмеженості людських ресурсів. Це простежується у виразі «*Man kann nicht auf zwei Hochzeiten gleichzeitig tanzen*» («Не можна танцювати на двох весіллях одночасно»), де це число виступає символом неможливості розпорошення уваги між двома важливими подіями. Окрім того, *два* функціонує як інтенсифікатор успішної дії, що демонструє паремія «*Zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen*» («Убити двох мух одним ударом»; український відповідник: «Убити двох зайців одним пострілом»), де кількісний показник подвоює прагматичний ефект досягнутого результату.

Числівник *три* (*drei*) посідає особливе місце в німецькій лінгвокультурі, що зумовлено глибоким корінням християнської традиції (Свята Трійця) та магичною роллю числа в усній народній творчості. Це число часто фігурує в казках братів Грімм, як-от «*Die drei Brüder*» («Три брати») або «*Die drei Federn*» («Три пір'їни»). У німецькому казковому фольклорі воно маркує необхідну кількість спроб або персонажів для досягнення мети.

У паремійному фонді числівник *три* символізує завершеність та удачу. Найбільш репрезентативною є паремія «*Aller guten Dinge sind drei*» («Всіх хороших речей має бути три»; український відповідник: «Бог трійцю любить»), яка в комунікації слугує стимулом до третьої,

вирішальної спроби. Водночас *три* може виступати і маркером елементарних знань або простоти, як у іронічному вислові: «*Nicht bis drei zählen können*» («Не вміти порахувати до трьох»), що вживається для характеристики людини з обмеженими інтелектуальними здібностями.

Також число *три* вказує на межу терпіння або втручання, що зафіксовано в застереженні «*Wenn sich zwei Hunde raufen, soll der dritte sich nicht einmischen*» («Коли двоє псів гризуться, третій не повинен втручатися»), де *третій* маркує зайву, небажану сторону в конфлікті двох.

Не менш репрезентативним у німецькій пареміології є числівник *сім* (*sieben*). Завдяки широкому розповсюдженню в міфології, релігії та народних повір'ях, число «сім» набуло статусу сакрального маркера, що втілює ідею повноти, завершеності, а подекуди – магічного хаосу або тривалого випробування.

Семантика сімки в німецьких пареміях часто має біблійне та міфологічне підґрунтя. Так, вираз «*Im siebenten Himmel sein*» («Бути на сьомому небі») позначає стан найвищого щастя, а паремія «*Die sieben fetten Jahre und die sieben mageren Jahre*» («Сім жирних та сім худих років») відсилає до біблійного сюжету про чергування періодів достатку та злиднів. У казках братів Грімм число *сім* виступає обов'язковим кількісним атрибутом персонажів, як-от: у творах «*Die sieben Schwaben*» («Сім швабів»), «*Der Wolf und die sieben Geißlein*» («Вовк і семеро козенят») або «*Die sieben Raben*» («Сім воронів»).

У комунікації числівник *сім* часто використовують для позначення неосяжної сукупності або повноти майна. Яскравим прикладом функціонування сімки є фразеологізована паремія «*Seine sieben Sachen packen*» («Пакувати свої сім речей»; український відповідник: «збирати свої манатки»). Тут число *сім* символізує весь наявний скарб людини, незалежно від його реальної кількості. Водночас це число може маркувати абсолютну незрозумілість явища, як у виразі «*Ein Buch mit sieben Siegeln*» («Книга за сімома печатками»), що вживається для характеристики вкрай складних або таємних справ.

Важливою особливістю сімки є її здатність виступати в ролі інтенсифікатора з негативною конотацією. Число *сім* часто асоціюється з тривалими невдачами або складним характером: «*Wenn Sie einen Spiegel zerbrechen, dann haben Sie sieben Jahre Pech*» («Якщо розіб'єте дзеркало – матимете сім років нещастя»); «*Man macht Gesicht wie sieben Tage Regenwetter*» («Мати вираз обличчя, як сім днів дощової погоди»; український відповідник: «дивитися бурєю» або «кислий як оцет»); «*Böse Sieben*» («Зла сімка») – іронічне найменування сварливої жінки.

Крім того, числівник *сім* може виступати першим компонентом складних слів, підсилюючи їхнє значення, наприклад: «*er ist ein Siebenschläfer*» («він – соня / сонько», буквально: «той, хто спить сім разів / годин»). У дидактичному аспекті сімка вказує на нерівність

сприйняття часу: «Für den Fleißigen hat die Woche sieben Heute, für den Faulen сім Morgen» («Для старанного тиждень має сім «сьогодні», для лінивого – сім «завтра»), де це число підкреслює циклічність і повноту тижневого циклу.

Числівник *дев'ять* (*neun*) у німецькому паремійному фонді функціонує як похідне від сакральної трійки (*тричі по три*), що значно посилює його магічне та символічне значення. Якщо число *три* вказує на завершеність, то дев'ятка маркує максимально можливу межу, граничну міру якості або стану, за якою наступає надмірність або іронічне переосмислення.

У семантиці паремій *дев'ять* часто позначає екстремально високий ступінь ознаки, який межує з фальшем або іронією. Це яскраво ілюструє вираз «*Ein neunguter Mensch*» («На дев'ять разів добра людина»), що вживається іронічно щодо особи, яка надмірно намагається здаватися кращою, ніж вона є насправді. Тут числовий компонент вказує на «передозування» доброчесності.

Комунікативний аспект дев'ятки часто пов'язаний із вираженням сильних емоцій, таких як здивування, переляк або сум'яття. Стійкий вигук «*Ach du grüne Neun!*» («Ох ти ж зелена дев'ятка!»); український відповідник: «*Оце так-так!*» або «*Матінко рідна!*») не має прямого логічного зв'язку з математичним числом, а виступає прагматичним ідіоматичним маркером несподіванки.

Крім того, число *дев'ять* тісно пов'язане з німецькою спортивною культурою (кегельбаном). Вигук «*Alle neune!*» («Усі дев'ять!») у комунікації став символом абсолютного тріумфу та успіху. При перекладі українською мовою цей компонент зазвичай піддається дечисловізації, замінюючись на ідіоми «*У саме яблучко!*» або «*Одним махом усіх побивахом*», оскільки в українській мовній свідомості число *дев'ять* не має закріпленої асоціації з перемогою чи максимальною точністю.

Окрему семантичну групу в німецькій пареміології становить числівник *сорок* (*vierzig*). Його функціонування в мові має глибоке біблійне коріння (40 днів посту Христа, 40 років блукання євреїв у пустелі), що зумовило закріплення за цим числом значень тривалого терміну, серйозного випробування або переломного етапу.

У сучасних німецьких пареміях *сорок* найчастіше виступає маркером життєвої зрілості та психологічного рубежу. Це відображено у популярному вислові «*Mit vierzig Jahren fängt das Leben erst an*» («У сорок років життя тільки починається»); український відповідник: «*У сорок років – другий розквіт*»), де число *сорок* маркує перехід від молодості до усвідомленого досвіду.

Водночас вислів *сорок років* у німецькій мовній картині світу сприймається як вагомий здобуток, що потребує значних зусиль для осмислення свого життя. Метафоричне порівняння «*Vierzig Jahre sind ein gewaltiger Berg*» («Сорок років – це могутня гора») підкреслює

складність пройденого шляху та висоту досягнутого соціального або кар'єрного статусу.

Комунікативний аспект використання цього числа часто пов'язаний із дидактикою та філософським осмисленням часу. На відміну від динамічних *двійки* чи *трійки*, *сорок* задає масштабну часову перспективу, вказуючи на сталість та завершеність певного життєвого циклу.

При перекладі паремій із числом *сорок* важливо враховувати прагматичний контекст. Якщо в німецькій традиції це число частіше асоціюється з розквітом сил та «другим диханням», то в українському культурному просторі воно іноді несе на собі відбиток межі (через релігійні асоціації з поминальним циклом). Тому перекладач має ретельно обирати лексичне оточення, щоб не спотворити позитивну конотацію німецької паремії.

Завершальну групу числових компонентів у німецькій пареміології становлять числівники *сто* (*hundert*), *тисяча* (*tausend*) та *мільйон* (*Million*). У структурі прислів'їв та приказок ці одиниці практично повністю втрачають свою математичну точність і переходять у розряд метафор нескінченності, позначаючи щось неосяжне, надзвичайно тривале або вічне. Характерною структурною рисою таких паремій є вживання числівників у самостійній функції (без супроводу іменника), що перетворює їх на чисті символи кількості.

Числівник *hundert* у комунікації зазвичай маркує високий ступінь повторюваності або часову дистанцію. Історичним підґрунтям такої семантики є середньовічна формула вигнання – «*Hundert Jahre und ein Tag*» («*Сто років і один день*»), де число *сто* означало 'назавжди'. У пареміях, як-от: «*Hundert Jahre sind nicht tausend*» («*Сто років – це не тисяча*»), підкреслюється плинність часу та відносність людського життя порівняно з вічністю.

Числівник *tausend* функціонує як маркер неосяжної, гіперболізованої кількості. Це виражається як в етикетних формулах ввічливості – «*Tausend Dank!*» («*Тисяча подяк!*»), так і в когнітивних пареміях, що описують складність світу: «*Auf tausend Fragen eine Antwort wissen*» («*Знати одну відповідь на тисячу питань*»). Навіть там, де число не назване прямо, воно присутнє імпліцитно через грошові одиниці, як у виразі «*Wer den Pfennig nicht ehrt, ist des Talers nicht wert*» («*Хто не шанує пфеніга, не вартий і талера*»), де талер символізує велику сукупність дрібних часток.

Найсучаснішим компонентом цієї групи є числівник *Million*. У німецьких пареміях він символізує або неймовірне багатство, або виняткову рідкість об'єкта серед величезної маси. Вираз «*Einer unter Millionen*» («*Один на мільйон*») у комунікативному акті слугує для підкреслення унікальності особистості, створюючи контраст між одиничним «Я» та неосяжним соціумом.

Отже, використання гіперболічних чисел у пареміях дозволяє мовцеві вийти за межі конкретної лічби та надати висловлюванню максимальної емоційної виразності та філософської глибини.

Комунікативний аспект дослідження німецьких паремій із числівниковим компонентом є найбільш динамічним, оскільки він розкриває механізми трансформації статичної мовної одиниці у живий прагматичний інструмент. У реальному акті комунікації числівник остаточно втрачає свою первинну денотативну функцію (лічбу) і стає прагматичним маркером, що вказує на ставлення мовця до предмета розмови. На підставі проведеного аналізу нами виокремлено такі ключові комунікативні функції:

1. Функція інтенсифікації та емоційної гіперболізації. У живому мовленні числівники часто вживають не задля точності, а для створення ефекту «масштабування» емоції. Це допомагає мовцеві експресивно висловити своє ставлення – від захоплення до повного несприйняття. Використання числа *один* у контексті заперечення підкреслює абсолютну недостатність або нікчемність об'єкта (низьку інтенсивність (маркер мізерності)). Наприклад, вираз «*Nicht einen Pfennig wert sein*» («Не вартувати жодного пфеніга») має на меті не оцінку вартості, а повне комунікативне знецінення предмета чи особи. Використання гіперболічних числівників (100, 1000) маркує роздратування, втому або емоційне виснаження від повторюваності подій (висока інтенсивність (маркер надмірності)). Фраза «*Das habe ich dir schon hundertmal gesagt!*» («Я казав тобі це вже сто разів!») використовує число *сто* як мовленнєвий підсилювач (інтенсифікатор), що акцентує на марності попередніх комунікативних спроб.

2. Функція економії мовленнєвих зусиль (конденсація смислу). Використання числівникової паремії дозволяє мовцю замінити розлоге пояснення складної ситуації однією місткою формулою. Це створює яскравий візуальний образ, який миттєво зчитується реципієнтом. Замість того, щоб детально описувати неефективність спроб встигнути всюди одночасно, німецький мовець використовує паремію «*Man kann nicht auf zwei Hochzeiten gleichzeitig tanzen*» («Не можна танцювати на двох весіллях одночасно»). Число *два* тут виступає логічним лімітатором, що раціоналізує комунікацію та робить її більш переконливою.

3. Регулятивна та дидактична функції. Паремії з числами часто виступають засобом соціального регулювання та встановлення порядку. Числівники в таких випадках задають ієрархію дій або часову послідовність, наприклад, паремія «*Erst die Arbeit, dann das Spiel*» («Спочатку робота, потім гра»), де кількісні та порядкові відношення імпліцитно задають «правильний» алгоритм поведінки. Використання таких одиниць дозволяє мовцеві апелювати до загальноприйнятої мудрості, пом'якшуючи прямиий наказ або повчання.

4. Функція створення іронічного підтексту. Числівники стають потужним інструментом іронії та сарказму, коли вони вступають у суперечність із реальним станом речей. Магічні або «високі» числа часто використовують для висміювання обмеженості, наприклад, характеристика особи «*Er kann do drei zählen*» («Він може порахувати до трьох») у комунікації сприймається як завуальована образа, що натякає на інтелектуальну недостатність.

Вираз «*Eine böse Sieben*» («Зла сімка») використовує сакральне число «сім» для створення стилістичного контрасту, що підсилює негативну характеристику особи (сварливої жінки) через невідповідність числа і його традиційно позитивного магічного забарвлення.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Числівник у складі паремії зазнає глибокої десемантизації. Він втрачає свою первинну функцію точного кількісного показника і перетворюється на складний когнітивний символ або метафоричний квантифікатор. Квантитативні ознаки в паремійному контексті заміщуються якісними характеристиками, де число маркує не математичну величину, а філософські та побутові категорії: початок, завершеність, винятковість, соціальну єдність або конфлікт.

Аналіз паремійного фонду засвідчив домінування кількісних числівників над порядковими та дробовими. Це зумовлено їхньою високою здатністю до метафоризації та антропоцентричною природою мовлення, де базові числа слугують координатами для інтерпретації життєвого досвіду. Порядкові числівники при цьому тяжіють до дидактичного впорядкування дій, тоді як дробові значення практично витіснені з пареміології через їхню абстрактну математичну специфіку.

У ході дослідження було виявлено, що семантика числівникових компонентів у німецьких пареміях базується на синтезі біблійної традиції, міфологічного спадку та етнокультурних реалій. Числа в пареміологічних одиницях виступають носіями сакральних значень та магічних підтекстів, що дозволяє їм функціонувати як маркери часових рубежів, життєвих циклів та морально-етичних норм. Особливу роль при цьому відіграють гіперболічні числівники, які в паремійному дискурсі стають метафорами нескінченності та емоційного максимуму.

У живому мовленні числівникова паремія функціонує як потужний прагматичний маркер. Вона виконує низку ключових функцій: інтенсифікує висловлювання (від повного знецінення до емоційного підсилення), сприяє економії мовленнєвих зусиль через конденсацію змісту, регулює поведінку співрозмовника через дидактичні настанови та слугує інструментом іронічного переосмислення дійсності.

Німецькі паремії з числівниковим компонентом є складними ментальними структурами, які диференціюють навколишній світ за допомогою лінгвістичної квантитативності. Число у паремії перестає бути інструментом лічби й стає інструментом оцінки, що дозволяє мовцеві лаконічно й експресивно кодувати складні соціальні та

психологічні явища, адаптуючи абстрактні математичні поняття до потреб повсякденного спілкування.

Науковий пошук у межах обраної проблематики відкриває значний потенціал для подальшого вивчення компаративного та перекладознавчого аспектів функціонування числівникових паремій. Пріоритетним напрямом майбутніх досліджень є детальне розроблення стратегій відтворення німецьких числових кодів в українськомовному дискурсі.

Література

- Burger, H. (2015). *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. 5., neu bearb. und erw. Aufl. Berlin : Erich Schmidt. 248 S.
- Fleischer, W. (1997). *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. 2., durchges. und erg. Aufl. Tübingen : Niemeyer. 299 S. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110947625>
- Lüger, H.-H. (1999). *Satzwertige Phraseologismen: Eine Einführung*. Tübingen : Narr. 313 S.
- Mieder, W. (1995). *Deutsche Redensarten, Sprichwörter und Phraseme*. Berlin : Schmidt. 232 S.
- Mieder, W. (1992). *Sprichwort – Ausdruck der Alltagserfahrung*. Bern : Peter Lang. 297 S.
- Palm, C. (1995). *Phraseologie: Eine Einführung*. Tübingen : Narr. 130 S.
- Röhrich, L. (2003). *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. 5 Bände. Freiburg : Herder. 7425 S.

Джерела

- Баранцев, І. В. (1969). *Німецько-український фразеологічний словник*. Київ : Радянська школа. 1056 с.
- Бойко, Н. В. (2008). *Німецькі прислів'я та приказки = Deutsche Sprichwörter und Sprichwörtliche Redensarten : навчальний посібник*. Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г. 304 с.
- Німецькі прислів'я та приказки* (1976). Упорядк. та перекл. з нім. Ю. Лісняк. Київ : Вид-во художньої літератури «Дніпро». (Мудрість народна. Збірник шістнадцятий).

References

- Burger, H. (2015). *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. 5., neu bearb. und erw. Aufl. Berlin: Erich Schmidt [in German].
- Fleischer, W. (1997). *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. 2., durchges. und erg. Aufl. Tübingen: Niemeyer. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110947625> [in German].
- Lüger, H.-H. (1999). *Satzwertige Phraseologismen: Eine Einführung*. Tübingen: Narr [in German].
- Mieder, W. (1995). *Deutsche Redensarten, Sprichwörter und Phraseme*. Berlin: Schmidt [in German].

- Mieder, W. (1992). Sprichwort – Ausdruck der Alltagserfahrung. Bern: Peter Lang [in German].
- Palm, C. (1995). Phraseologie: Eine Einführung. Tübingen: Narr [in German].
- Röhrich, L. (2003). Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. 5 Bände. Freiburg: Herder [in German].

Dzherela

- Barantsev, I. V. (1969). Nimetsko-ukrainskyi frazeolohichnyi slovnyk [German-Ukrainian phraseological dictionary]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
- Boiko, N. V. (2008). Nimetski pryslivia ta prykazky = Deutsche Sprichwörter und Sprichwörtliche Redensarten [German proverbs and sayings = Deutsche Sprichwörter und Sprichwörtliche Redensarten]. Kamianets-Podilskyi: Zvoleiko D. H. [in Ukrainian].
- Nimetski pryslivia ta prykazky [German proverbs and sayings]. (1976). Uporiadk. ta perekl. z nim. Yu. Lisniak. Kyiv: Vyd-vo khudozhnoi literatury «Dnipro». (Mudrist narodna. Zbirnyk shistnadtsiatyi) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.01.2026 р.

Прийнято до друку 15.03.2026 р.

Рецензент – доктор філол. наук, проф. Глуховцева К. Д.

Дата публікації статті: 10.05.2026 р.

ТЕКСТ. ДИСКУРС**ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ОПОВІДАЧА В «ТЕТРАЕДРІ»
ОЛЬГИ СЛОНЬОВСЬКОЇ**DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2026-1-53-62-75>**Ірина Глуховцева,***кандидат філологічних наук,**доцент кафедри філології та перекладу**Східноукраїнського національного університету**імені Володимира Даля*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3265-4733>

У статті подано загальну характеристику фразеологічних портретів оповідача в романах О. Слоньовської «Тетраedr», де в першому з них («Загублені в часі») розповідь веде вчителька початкових класів, у другому – «Інстинкт саранчі» – оповідачем обрано журналіста, у третьому – «Знехтувані Ноєм» – це лікар, а в романі «Медуза-Горгона» – письменниця. При аналізі фактичного матеріалу використано *загальнонаукові* (порівняння, елементи кількісного аналізу, описовий метод) та *власне лінгвістичні* методи (текстологічний (контекстуальний) аналіз), які дозволили з'ясувати семантику аналізованих фразеологічних одиниць; метод компонентного аналізу для виявлення компонентів семантичної структури фразем, а також зіставний метод, що полягає у зіставному вивченні уже виявлених та знов зафіксованих мовних явищ.

Як свідчать дослідження попередників, ідіофраземікон може описуватися шляхом аспектуального (етнокультурологічного, енциклопедичного, психологічного, професійного, часового, історичного, дискурсивного, ціннісного, ситуативного) наряду аналізу та рівневого, тобто вербально-семантичного, когнітивного, прагматичного, що дає більш загальну інформацію про особистість.

Фраземікон оповідачів у романах О. Слоньовської є потужним художнім засобом образності мовлення, з допомогою якого письменниця демонструє світобачення головних героїв творів. Це форма лексикалізації почуттів, переживань, психологічних станів, адже в активному вжитку оповідачів виділяємо такі прецедентні тексти, що характеризують самопочуття, відтворюють настрій (відчай, страх, подив, переляк, тремтіння). Значну групу складають фраземи, що номінують дії та виконують функцію інтенсифікаторів дій.

Широка ерудиція письменниці, обізнаність з античною та християнською фразеологією, українською культурною спадщиною дозволили спрямувати енциклопедійний, художній та естетичний потенціал стійких сполучень слів на зображення психологічного стану героїв романів. Засобами підсилення експресії мовлення нерідко стають

екземпліфікація та прийом нанизування стійких сполучень слів із близькими чи синонімічними значеннями, а також уведення фразеологізму у нові контекстуальні зв'язки, що сприяє створенню висловлювань зі складною внутрішньою формою. Семантичний синкретизм багатьох фразеологізмів, ужитих оповідачами, спрямований на неоднозначне розуміння роздумів авторки, її прагнення залучити до дискусії читача.

Ключові слова: мовна особистість, мовний портрет, фразеологічний портрет, автор біографічний, автор художній, автор-оповідач.

Hlukhovtseva Iryna. Phraseological portrait of the narrator in Olha Slonovska's «Tetrahedron»

The article presents a general characterization of the phraseological portraits of narrators in the novels of O. Slonovska's «Tetrahedron». In the first novel («Lost in Time»), the narration is conducted by a primary school teacher; in the second, «The Locust Instinct», the narrator is a journalist; in the third, «Neglected by Noah», the narrator is a doctor; and in the novel «The Gorgon Medusa», the narrator is a writer.

The analysis of the empirical material employs general scientific methods (comparison, elements of quantitative analysis, and the descriptive method) as well as specifically linguistic methods, including textual (contextual) analysis, which made it possible to clarify the semantics of the analysed phraseological units. The method of componential analysis was used to identify the components of the semantic structure of phraseological units, along with the contrastive method, which involves the comparative study of previously identified and newly attested linguistic phenomena.

The phraseological stock of narrators in O. Slonovska's novels is a powerful stylistic device that enhances the imagery of speech, through which the author conveys the worldview of the main characters. It represents a form of lexicalization of emotions, experiences, and psychological states, as the narrators actively use precedent texts that characterize well-being and reproduce moods (despair, fear, surprise, fright, trembling). A significant group consists of phraseological units that denote actions and function as intensifiers of actions.

Keywords: linguistic personality, linguistic portrait, phraseological portrait, biographical author, literary author, author-narrator.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Принцип антропоцентризму, яким позначені лінгвістичні дослідження кінця ХХ – початку ХХІ століття, сприяв утворенню нового напрямку в сучасному мовознавстві – лінгвоперсонології, що вивчає мовну особистість (МО), досліджує людину як творця та носія мови, аналізуючи її індивідуальність, мовні здібності та свідомість: «Використання терміна МО у низці галузей науки – лінгводидактиці і психолінгвістиці, стилістиці художнього мовлення і лінгвокультурології, комунікативній лінгвістиці та лінгвоперсонології – свідчення неабиякої затребуваності звернення до „людського чинника” в мові, маркування антропоцентричного ракурсу досліджень. Таку популярність цього термінологічного словосполучення пояснюють його синтезованим характером, який відбиває міждисциплінарність сучасних досліджень людини як такої, інтеграцію гуманітарних наук, а всередині лінгвістики – об’єднання різних її напрямів» (Романченко, 2019, с. 24–25).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Студіюючи питання особливостей мовної особистості, учені зосереджують свою увагу на вивченні специфіки елітарних мовців (Романченко, 2019), рис мовного світобачення героїв художнього твору (Шаповал, 2015); зокрема, оповідача роману (Глуховцева, 2025), драматургійного персонажа (Сахарова, 2019) та ін. У центрі уваги науковців перебувають також теоретичні питання лінгвоперсонології, зокрема, досліджується співвідношення понять «мовна особистість – мовний портрет», де портрет виступає засобом репрезентації особистості. Виділено понятійно-термінологічне поле, що включає поняття: «мовна особистість», «мовний портрет», «діалект», «мовна компетенція», «мовна поведінка», причому поняття *мовний портрет* розглядають як динамічну модель, «що структурує індивідуальні особливості мовної особистості в конкретному контексті» (Шевчук, 2014, с. 308).

Мовний портрет більшість дослідників кваліфікує як стилістичну категорію, яка «реалізується в художній прозі; опис зовнішніх ознак персонажа (зовнішній М. п.), а також його внутрішнього стану (внутрішній, психологічний М. п.), які забезпечують цілісність художнього зображення. Серед засобів створення М. п. найчастіше використовують епітети, метафоричні словосполучення, порівняльні конструкції та ін. У М. п. виразну стилістичну роль відіграє художньо-словесна деталь» (Єрмоленко, с. 94–95).

У літературознавстві вивчають мовленнєві характеристики персонажів як один з аспектів творення художнього образу. «У лінгвістиці предметом вивчення на матеріалі усного мовлення людини й текстів художніх творів стають загальні, типологічні та специфічні особливості спілкування, тонкощі мовленнєвого етикету, виявляється специфіка мовлення різних соціальних груп тощо. Особливої актуальності набуває аналіз мовленнєвої характеристики особистості» (Лисиченко, 2017, с. 115–116).

В аспекті проблеми мовної особистості О. Маленко обстоює думку про специфіку творення й сприймання словесного образу в поетичному тексті відповідно до особливостей художньої ментальності автора й читача. Дослідниця розуміє це явище як вияв естетичної свідомості, «що формується під впливом інтралінгвальних (традиційні коди національної мови) та екстралінгвальних (час, простір і мотиви створення тексту) чинників» (Маленко, 2016).

Якщо говорити про виділення особливостей мовної особистості й мовного портрета дійової особи в художньому творі, то в науковій літературі уже виробилися підходи до вирішення цих питань. Скажімо, А. Шаповал стверджує, що «цілісний аналіз мовної особистості персонажа неможливий без аналізу мовної особистості автора». Структуру авторського «я» дослідниця аналізувала за такими складовими: автор біографічний, художній автор, автор як форма вираження. Для розкриття мовної особистості автора показовою є його світоглядна позиція.

При вивченні особистості персонажа важливу роль відіграють власні назви. Наділяючи персонажа певним ім'ям, автор надає цій номінації статусу ключового слова, що «служить стимулом текстових асоціацій і дає змогу простежити особистісну еволюцію». Особливе місце займають номінації за соціальним станом, за лінгвокультурологічною приналежністю, за родинними зв'язками (Шаповал, 2015, с. 17). Важливим є також ідіолексикон персонажа, наявність чи відсутність девіативних явищ, а також ідіофраземікон (Лисиченко, 2017).

Мету дослідження вбачаємо в тому, щоб зіставити й подати загальну характеристику фразеологічних портретів оповідача в романах О. Слоньовської «Тетраedr», де в першому з них («Загублені в часі») розповідь веде вчителька початкових класів, у другому – «Інстинкт саранчі» – оповідачем обрано журналіста, у третьому – «Знехтувані Носем» – це лікар, а в романі «Медуза-Горгона» – письменниця. При аналізі фактичного матеріалу використовуємо *загальнонаукові* (порівняння, елементи кількісного аналізу, описовий метод) та *власне лінгвістичні* методи (текстологічний (контекстуальний) аналіз), які дозволили з'ясувати семантику аналізованих фразеологічних одиниць; метод компонентного аналізу для виявлення компонентів семантичної структури фразем, а також зіставний метод, що полягає у зіставному вивченні уже виявлених та знов зафіксованих мовних явищ.

Виклад основного змісту. Увага до опису мовної особистості (реальної і текстової) спонукає до опису мовних портретів персонажів художніх творів (Шаповал, 2015, с. 3). Уживаючи терміни мовний портрет – мовленнєвий портрет як поняття лінгвоперсонології, учені або чітко їх диференціюють, або ототожнюють. На думку В. Ницполь, ці поняття варто розрізняти, адже «мовний портрет є загальною категорією і складником мовної особистості, що вербалізується

за допомогою мовних засобів у поєднанні із соціальною, віковою та психологічною характеристикою індивіда, а мовленнєвий портрет є важливою складовою, що його доповнює» (Ницполь, 2018, с. 42). Учені відносять поняття *мовний портрет* до більш широких, що включає в себе мовленнєву характеристику і конкретизується межами мовних здібностей та знань автора тексту: «Мовний портрет є компонентом мовної особистості та являє собою її вербально-семантичне втілення в художньому тексті» (Шевчук, 2014, с. 308). «Основою для опису мовленнєвого портрета персонажа є його індивідуальний лексикон, куди можемо зарахувати частовживані слова, стилістичні засоби й синтаксичні структури, які виступають характерними ознаками індивідуальної мовленнєвої поведінки цього персонажа» (Цепенюк та ін., 2021, с. 180).

Мовленнєвий портрет персонажа репрезентований також ідіофраземіконом, що дає нам можливість говорити про фразеологічний портрет персонажа художнього твору. Як і при аналізі ідіолексикону, ідіофраземікон може описуватися шляхом аспектуального та рівневого типів аналізу. Аспектуальний (етнокультурологічний, енциклопедичний, психологічний, професійний, часовий, історичний, дискурсивний, ціннісний, ситуативний) «напряма передбачає рух від вивчення особистості як носія соціальних, психологічних та інших характеристик до її мовного компонента. Розгляд мовної особистості персонажа за допомогою засобів рівневого виду (вербально-семантичного, когнітивного, прагматичного) дає більш загальну інформацію про особистість та можливість до глибокого аналізу мовної особистості» (Шаповал, 2015, с. 14).

Аспектуальний напряма при характеристиці мовних особистостей персонажів художніх творів О. Слоньовської реалізується передусім у назвах романів. Так, роман «Загублені в часі» символізує людей і цілі покоління, які опинилися між різними історичними епохами; втратили зв'язок із власним корінням, сім'єю; змушені жити в умовах постійних змін. У романі Ольга Слоньовська показує, як життєві обставини «ламають» людські долі: герої ніби не належать повністю жодному часові – ні минулому, ні сучасному. Назву можна трактувати ширше: втрату часу – життя, яке проходить у боротьбі або очікуванні; розірваність поколінь – коли стираються в пам'яті загальноприйнятні цінності або вони перекручуються; пошук себе – герої намагаються зрозуміти, ким вони є в новій реальності. У цьому романі мова йде не просто про фізичний час, а про внутрішній стан людини, яка намагається знайти своє місце у житті. Назва «Загублені в часі» підкреслює головну ідею роману: люди, яких історія, негаразди «викинули» зі звичного життя, змушені шукати себе, попри зміни і втрати. І хоч оповідь ведеться від однієї особи, назва твору дає можливість зрозуміти, що в романі мова йде про цілі покоління людей.

Показово, що авторський прийом розповіді про якісь події однією особою, письменниця поєднує з назвами романів, у яких

продемонстровано узагальнення шляху головного героя як типового для певного покоління чи в певних обставинах. Так, у назві роману «Знехтувані Ноем» використано символіку біблійного героя Ноя, який під час всесвітнього потопу врятував людей і тварин, взявши їх до ковчега. Тобто він символізує порятунок, шанс на виживання, новий початок. Проте в романі йдеться про людей, які не потрапили до «ковчега» (тобто не були врятовані історією); залишилися поза захистом і підтримкою; стали жертвами подій. Назва роману акцентує увагу на таких аспектах: покинутість і самотність людей у вирі історії; несправедливість долі – не всі отримують шанс на порятунок; втрачені покоління, які нерідко залишилися «за бортом» великих подій. Це метафора: герої – як люди під час потопу, але без ковчега; ті, кого Ной не взяв до ковчега, тобто покинуті напризволяще долею.

Роман «Інстинкт саранчі» має назву, що побудована на сильній метафорі – образі саранчі, яка відома тим, що рухається великими зграями, діє майже несвідомо, підкоряючись інстинкту, знищує все на своєму шляху. У творі Ольги Слоновьовської цей образ символізує: поведінку людей у складні історичні часи, масовість явищ, коли люди втрачають індивідуальність; прагнення вижити будь-якою ціною стає головним, визначає поведінку особистості. Герої інколи діють не за моральними принципами, а за «інстинктом виживання», як саранча. Роман має і глибший сенс: автор демонструє руйнівну силу натопу; втрату людяності під тиском обставин, коли страх, голод, боротьба за існування керують людьми. Це також критика суспільства, де інстинкти можуть переважати над розумом і мораллю. Назва означає, що в романі показано людей, які в екстремальних умовах діють подібно до саранчі – під впливом інстинктів, часто руйнівні і бездумно, втрачаючи людяність.

Назва роману «Медуза-Горгона» також символічна, побудована на метафорі. У давньогрецькій міфології Медуза Горгона – це чудовисько зі зміями замість волосся, погляд якого перетворював людей на камінь. Вона символізує страх і небезпеку, покарання та жорстокість, водночас – трагізм і жертву (адже колись вона була звичайною жінкою). Ольга Слоновьовська використовує цей образ для зображення жорстокості світу, коли реальність може зробити людину байдужою, травмованою, зламанною. Показуючи внутрішні перетворення головної героїні, яка і є оповідачем (письменницею) у романі, авторка підкреслює, що, як і Медуза, вона може змінюватися під впливом болю, несправедливості чи зради. Разом з тим з роману постає образ сильної жінки з важкою і навіть трагічною долею, у якій поєднано силу, красу і страждання, а також нестримне бажання гідно виконати свою місію художника слова. Загалом назва твору – це ніби сигнал того, що у тексті буде порушено багато складних, інколи болісних тем, які можуть «вразити» так само, як погляд Медузи.

Спираючись на положення А. Шаповал про те, що «Цілісний аналіз мовної особистості персонажа неможливий без аналізу мовної особистості автора» (Шаповал, 2015, с. 15), вважаємо доцільно виділяти такі складові авторського «я» при вивченні фразеологічного портрета оповідача романів О. Слоньовської: художній автор, автор біографічний і автор-оповідач.

Ольга Слоньовська як автор художній яскраво виявила себе при найменуванні романів. У художньому дискурсі письменниці це ключ до розуміння ідей, репрезентованих у творах. Назви романів підкреслюють драматизм, психологічну глибину та символіку боротьби людини зі світом і самою собою. Усі назви – це влучні метафоричні вислови, що тяжіють до стійких сполучень слів, тобто фразеологізмів, які за часом постання та смисловими конотаціями сягають глибокої давнини, виконують функцію ключових слів в аналізованих романах, узагальнюють концептуальне бачення автором твору порушеної проблеми. Вони тісно пов'язані з культурними традиціями українського народу, його ментальністю, акцентують увагу на загальнолюдських цінностях. Енциклопедична сутність, багатоаспектність і психологічне підґрунтя цих висловів незаперечні. Їхня функція важлива ще й тому, що вони характеризують авторське «я» як елітарну мовну особистість, яка продукує художньо досконалі тексти, інтелектуальну прозу.

Як автор біографічний Ольга Слоньовська рельєфно постає в романах «Загублені в часі» та «Медуза-Горгона», у яких фразеологізми вміло використані оповідачкою для зображення внутрішнього стану головної героїні. Скажімо, фразеологічні сполучення зі словом *душа* використано в романах чотири рази, з них три – у творі «Загублені в часі», як-от: у реченні *Але жити у вакуумі, звичайно, я не могла, й тому прикипіла до своїх гуртожитських співмешканок, як прикипає підгоріла каша до нової каструлі, тим більше, що журналістки облишили наді мною підсміюватися, зате постійно проявляли себе такими гранями, що мені дух перехоплювало* (СО: ЗЧ, с. 8) усічений фразеологізм *прикипіти душею (серцем)* підсилений власне авторським порівнянням (*як прикипає підгоріла каша до нової каструлі*) та ще одним стійким сполученням слів **перехоплювати дух** ('хто-небудь починає важко дихати від сильних переживань, хвилювань' (ФС II, с. 624)), що сприяє створенню образної картини, ніби взятої з життя. Це також фраземи **ятрити душу** ('посилювати чий-небудь переживання, завдавати комусь ще більших душевних страждань' (ФС II, с. 979)): *Ви б не ятрили собі душу, бо ще, не дай, Господи...* (СО: ЗЧ, с. 35), **душі не чути** ('дуже любити, жаліти кого-небудь, бути ним дуже захопленим' (ФС II, с. 959)): *Я, дурепа закохана, в ньому душі не чула ще від першого вересня...* (СО: ЗЧ, с. 43). Проте у романі «Знехтувані Ноєм» фразема **вкладати душу** ('робити, виконувати, здійснювати і т. ін. що-небудь з великою любов'ю, старанністю, натхненням' (ФС I, с. 135)) вжита для підкреслення змін у поведінці, виділення динаміки моральних і

психологічних переконань: *Перехотілося **вкласти** в свою працю **душу**, будь-якими зусиллями повертати до життя вмираючих...* (СО: ЗН, с. 143).

У романі «Медуза-Горгона» чимало фразеологізмів відображають власний життєвий досвід письменниці, викладачки, при описі якого О. Слоньовська використовує стійкі сполучення слів, різні за сферою вживання чи походження, як-от: *Мені активно візьмуться мало не на пальцях пояснювати, що ці **муро-сіро-буро-малинові** випускники й **удень зі свічкою** на всій території України жодної роботи за своєю спеціальністю **не знайдуть**, а якщо десь і влаштуються, усе одно при власних недолугих знаннях і тижня не протримаються* (СО: МГ, с. 7), де вислів *пояснювати на пальцях* ('пояснювати просто, зрозуміло, доступно') походить від *рахувати на пальцях*, фразеологізм *сіро-буро-малиновий* 'незрозумілий, заплутаний або нікчемний' (переносне значення) – узятий з усного мовлення, а сполучення *вдень з вогнем (із свічкою) не знайти* 'бути добре захищеним' (ФС I, с. 340) пов'язують із давньогрецьким філософом Діогеном, який ходив удень із запаленим ліхтарем, пояснюючи: «Шукаю людину». Зіткнення цих фразем в одному контексті сприяє образному відтворенню дійсності, емоційності висловлювання, відображає прагматичні наміри оповідача правдиво відтворити мовну ситуацію.

У всіх чотирьох романах автора-оповідача розглядаємо як центральну постать, форму вираження світоглядних позицій: у першому й останньому романах – це чутлива, вразлива особистість, що переживає травми та розчарування, та все ж поступово стає сильнішою. У творі «Інстинкт саранчі» – це безвольна особистість, над якою тяжіє невблаганний фатум. У «Знехтуваних Ноєм» лікар Юрій «проходить усі кола життєвого пекла», але в кінці життя робить свій вибір на користь Світла. У романі «Медуза-Горгона» оповідачка – це своєрідна сучасна «Медуза», що під впливом суспільства змінюється, вона може ставати холодною, закритою, її внутрішній біль може «паралізувати» інших. Авторка змальовує збірний образ суспільства, яке може перетворити людину на камінь, як Медуза Горгона. У боротьбі за гідність, через самопожертви оповідачка здобуває внутрішню силу. О. Слоньовська демонструє, що жінка не лише «жертва», а й **сильна особистість**, але суспільство часто змушує її «кам'яніти» (як Медузу). Образ Медузи об'єднує усіх оповідачів і стає нібито центральним.

Оповідачі аналізованих романів, здебільшого, вживають у своєму мовленні фраземи, відмінні за семантикою й конотацією навіть тоді, коли вони мають один образний конкретизатор. Зокрема, лексема *день*, наявна в чотирьох фраземах, ужитих у чотирьох романах, диференціює їхнє часове, обставинне та дієслівне значення: *з дня на день* 'постійно, весь час' (ФС I, с. 252) (*Відклала розмову з дня на день, передбачаючи, якими неприємностями вона обернеться* (СО: ЗЧ, с. 141)); *як один день* 'дуже швидко і непомітно' (ФС I, с. 227) (*День Наше полунично-*

малинове літо минуло, як один день (СО: ЗН, с. 141)); **жити одним днем** ‘нічого не думати про майбутнє, не мати перспектив, а задовольняти тільки свої найближчі інтереси’ (ФС I, с. 294) (*День Нікому не заважають, обходяться мінімум благ. Живуть одним днем, здатні віддати останнє такому ж, як і самі, небораці* (СО: ІС, с. 92)); **день у день** ‘кожного дня, щоденно’ (ФС I, с. 226) (*День Чому ти навмисно день у день псуєш мені настрій?* (СО: МГ, с. 132)).

Лексема **думка** як компонент трьох фразеологізмів (**ловити себе на думці** ‘усвідомлювати, розуміти щось стосовно себе’ (ФС I, с. 445); **спадати на думку** ‘хто-небудь починає думати про кого-, що-небудь, задумуватися над чимсь’ (ФС II, с. 845); **багатіти думкою** ‘потішати себе намірами, задумами, уявленнями’ (ФС I, с. 16)) зафіксована в усіх чотирьох романах: *А ще кожного разу ловила себе на думці, що вкотре ледве стрималася* (СО: ЗЧ, с. 20); *Не послідовно зловив себе на думці, що в екстазі натхнення цілком уподібнююся до шизоїдного Вілениного актора* (СО: ІС, с. 96); *Тільки про це прийшлося б розповідати довго й увесь час ловити себе на думці, що в мене, як писав класик, лише одні криваві хлопчики в очах* (СО: ЗН, с. 189); *Більше нічого на думку не спадає* (СО: ЗН, с. 263); *Для чого мені ощадкнижка? Дурень думкою багатій?* (СО: ЗН, с. 146). Тому на питання про те, наскільки фраземікон оповідачів чотирьох аналізованих романів відмінний чи подібний, можна відповісти так: є часткові збіги, проте загалом репертуар фразеологічних одиниць кожного роману позначений своєрідністю. Так, фраземи з образним показником *вовк* мають різні формальні ознаки (*Добирався до себе в котедж на таксі, й так мені було на душі погано, що хотілося вовком вити* (СО: ЗН, с. 245); *Почав плести такої, що я мало вовком не завив* (СО: ІС, с. 48); **хоч вовком вий** ‘уживається для вираження безвихідного, скрутного становища, великого відчаю, досади і т. ін. через неможливість що-небудь змінити’ (ФС I, с. 89)), різне значення (*Про вовка промовка. З під'їзду, злодійкувато озираючись, вишмигує сутула постать* (СО: МГ, с. 129); **промовка про вовка** ‘кажуть тоді, коли прийшов той, про кого щойно згадували у бесіді’).

Фразеологізм *зводити кінці з кінцями* ‘ледве справлятися з матеріальними труднощами, нестатками’ (ФС I, с. 327) ужитий у трьох романах чотири рази. Загалом уживання фразеологізму в художньому дискурсі залежить не лише від уподобань авторки, а, імовірно, частіше від його значення та доцільності вживання при описі комунікативних ситуацій.

До лексем, які мають значну фразеопродуктивність у романах О. Слоньовської, відносимо, наприклад, лексему *язик*, яка є образним конкретизатором семи фразем і вживається в семи контекстах (**прикусити язика** ‘утриматися від запальних, гарячкових висловлювань, пересудів; замовкнути’ (ФС II, с. 695)); **вкусити себе за язик** ‘утриматися від висловлювань, замовкнути’; **плескати язиком** ‘багато говорити про щось неістотне, пусте; базікати, теревенити’ (ФС II, с. 645);

тримати язик за зубами 'бути обачним, стриманим у розмовах, висловлюваннях; не розголошувати чого-небудь; мовчати' (ФС I, с. 230); **молоти язиком** 'говорити про щось; висловлюватися' (ФС I, с. 504); **язик розв'язався** 'хто-небудь починає говорити, стає балакучим' (ФС II, с. 977); **гострий на язик** 'здатний дотепно і влучно говорити' (ФС I, с. 192).

Кількісно в романах переважають фраземи, що передають внутрішній стан особистості, її переживання під час складних життєвих ситуацій, несприятливі умови: *На щастя, про цю страву заговорила сама Оксана, й камінь звалився мені з плечей* (СО: ЗН, с. 140); **як камінь з душі звалити** 'відчути велике полегшення, повністю розслабитися, заспокоїтися після чого-небудь' (ФС I, с. 324); *Народилося хворе маля, тепер на ціле життя воно батькам наче камінь на шії!..* (СО: ІС, с. 50), **камінь на шії** 'зайві обтяжливі турботи, тягар' (ФС I, с. 363); *Чому я не сиджу каменем удома й не готуюся до вступних екзаменів, а шльондраю то нібито в бібліотеку, то до якихось подруг, то ще кудись на зламану голову* (СО: МГ, с. 61), **сидіти каменем** 'перебувати у нерухомому положенні' (ФС II, с. 801).

Загалом у романі О. Слоньовська «Загублені в часі» використано, за нашими підрахунками, 316 фразеологічних одиниць, з яких 181 (з них 8 прислів'їв) зафіксована в мовленні оповідачки Ганни, а 135 (з них 28 прислів'їв) – в інших дійових осіб. Твір «Інстинкт саранчі» містить 196 фразеологізмів: 175 (з них 5 прислів'їв) представлено в мовних партіях оповідача, а 21 – в інших дійових осіб. У тексті роману «Знехтувані Ноєм» усього нараховуємо 166 ФО, з яких 120 (з них 1 прислів'я) функціонує в дискурсі оповідача, 46 (з них 2 прислів'я) – дійових осіб.

У репертуарі роману «Медуза-Горгона» функціонує 194 фраземи, 154 з яких (з них 1 прислів'я) використовує оповідач, а 40 (з них 1 прислів'я) – інші дійові особи. Отже, оповідачка Ганна з твору «Загублені в часі», що наділена чіпкою етнографічною пам'яттю, позначена національною звичаєвою добротою, традиційною сердечністю, має, імовірно, за задумом письменниці, багатий фраземікон. А це дозволяє їй бути креативною особистістю, соціалізація якої визначалася традиційними культурними пріоритетами і надбанням українського народу.

Висновки. Фраземікон оповідачів у романах О. Слоньовської є потужним художнім засобом образності мовлення, з допомогою якого письменниця демонструє світобачення головних героїв творів. Це форма лексикалізації почуттів, переживань, психологічних станів, адже в активному вжитку оповідачів виділяємо такі прецедентні тексти, що характеризують самопочуття, відтворюють настрій (відчай, страх, подив, переляк, тремтіння). Значну групу складають фраземи, що номінують дії та виконують функцію інтенсифікаторів дій.

У романах О. Слоновьовської фраземи виконують. передусім тексто-, стиле- і сюжетотворчу функції. Контекстуальне зіткнення ФО, різних за походженням і стилістичними особливостями створюють умови для логізації викладу, доказовості, аргументованості висловлювання. Експресивність висловлювання посилюється у зв'язку з використанням природної для фразеологізмів образності та емотивності, створення контекстуальних умов для синонімії, антонімії, оксиморону, синекдохи, використання стійких сполучень слів з образними конкретизаторами, що мають архаїчну символіку.

Найбільшою фразеологічною потужністю позначені фразеологізми, у яких образними конкретизаторами є соматизми. Нерідко стійкі сполучення слів у мовленні оповідача можуть відігравати роль еталонів, стереотипів культурно-національного світобачення чи вказувати на їхній символічний характер.

Широка ерудиція письменниці, обізнаність з античною та християнською фразеологією, українською культурною спадщиною дозволили спрямувати енциклопедійний, художній та естетичний потенціал стійких сполучень слів на зображення психологічного стану героїв романів. Засобами підсилення експресії мовлення нерідко стають екземпліфікація та прийом нанизування стійких сполучень слів із близькими чи синонімічними значеннями, а також уведення фразеологізму у нові контекстуальні зв'язки, що сприяє створенню висловлювань зі складною внутрішньою формою. Семантичний синкретизм багатьох фразеологізмів, ужитих оповідачами, спрямований на неоднозначне розуміння роздумів авторки, її прагнення залучити до дискусії читача.

Література

- Глуховцева, І. (2025). Фразеологічний портрет оповідачки в романі Ольги Слоновьовської «Медуза-Горгона». *Лінгвістика*. Полтава, № 2 (52). С. 57–75. DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2025-2-52-57-75>
- Єрмоленко, С. Я., Бибик, С. П. & Тодор, О. П. (2001). *Українська мова. Короткий словник лінгвістичних термінів*. Київ : Либідь, 223 с.
- Лисиченко, Т. Ю. (2017). Мовленнєвий паспорт особистості як основа творення художнього образу: граматики та поетика помилок. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Вип. 46. С. 107–118. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1048773>
- Маленко, О. О. (2016). Творення й рецепція художнього образу в аспекті художньої ментальності автора – читача. *Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. Харків, Вип. 43. С. 190–201.
- Ницполь, В. І. (2018). Мовна особистість персонажа серійного вбивці (на матеріалі американської прози ХХ століття) : дис. ... канд.

- філол. наук : 10.02.04 / ДВНЗ «Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника», Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Івано-Франківськ, 233 с.
- Романченко, А. П. (2019). *Елітарна мовна особистість у просторі наукового дискурсу: комунікативні аспекти*: монографія. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 541 с.
- Сахарова, О. В. (2019). Мовна особистість драматургічного персонажа чиновника (на матеріалі п'єс І. Юзюка). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. Вип. 42(1). С. 62–65. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.42.1.14>
- Цепенюк, Т. О., Ваврів, І. Я., & Дзюбановська І. А. В. (2021). Мовленнєвий портрет персонажа художнього твору в оригіналі й перекладі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. № 49, том 2, С. 178–182. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.49-2.41>
- Шаповал, А. С. (2015). Лінгвокультурологічна характеристика мовної особистості персонажа художнього твору (на матеріалі романів Перл Бак «Імператриця» та Павла Загребельного «Роксолана»): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15. Одеса, 192 с.
- Шевчук, З. С. (2014). Понятійно-термінологічне поле дослідження ієрархії «мовна особистість – мовний портрет». *Одеський лінгвістичний вісник*. Вип. 4. С. 305–308.

Джерела

- [СО: ЗН] – Слоньовська, О. (2019). *Інстинкт саранчі. Знехтувані Ноєм*: Роман. Київ : Вид-во «Український пріоритет», 264 с.
- [СО: ЗЧ] – Слоньовська, О. (2020). *Загублені в часі*. Роман. Київ : Вид-во «Український пріоритет», 272 с.
- [СО: ІС] – Слоньовська, О. (2019). *Інстинкт саранчі. Знехтувані Ноєм*: Роман. Київ : Вид-во «Український пріоритет», 264 с.
- [СО: МГ] – Слоньовська, О. (2019). *Медуза-Горгона* : Роман. Київ : Вид-во «Український пріоритет», 312 с.
- [ФС] – *Фразеологічний словник української мови* (1993). / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наукова думка, 984 с.

References

- Hlukhovtseva, I. (2025). Frazeolohichniy portret opovidachky v romani Olhy Slonovskoi «Meduza-Gorgona» [Phraseological portrait of the narrator in Olga Slonovska's novel «The Gorgon Medusa»]. *Linhvistyka – Linguistics*, 2(52), 57–75. DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2025-2-52-57-75> [in Ukrainian].
- Lysychenko, T. Yu. (2017). Movlennievyyi pasport osobystosti yak osnova tvorennia khudozhnoho obrazu: hramatyka ta poetyka pomylok [Speech passport of the individual as the basis for creating an artistic

- image: grammar and poetics of errors]. *Linhvistychni doslidzhennia: zb. nauk. prats KhNPU im. H. S. Skovorody – Linguistic studies: a collection of scientific works of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University*, (46), 107–118. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1048773> [in Ukrainian].
- Malenko, O. O. (2016). Tvorennia y retsepsiia khudozhnoho obrazu v aspekti khudozhnoi mentalnosti avtora – chytacha [Creation and reception of an artistic image in the aspect of the artistic mentality of the author – reader]. *Linhvistychni doslidzhennia: zb. nauk. prats KhNPU im. H. S. Skovorody – Linguistic studies: a collection of scientific works of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University*, (43), 190–201 [in Ukrainian].
- Nytspol, V. I. (2018). Movna osobystist personazha seriinoho vbyvti (na materiali amerykanskoi prozy XX stolittia) [The linguistic personality of a serial killer character (based on 20th-century American prose)]. *Candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Romanchenko, A. P. (2019). Elitarna movna osobystist u prostori naukovoho dyskursu: komunikatyvni aspekty: monohrafiia [Elite linguistic personality in the space of scientific discourse: communicative aspects: monograph]. Odesa: Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova [in Ukrainian].
- Sakharova, O. V. (2019). Movna osobystist dramaturhiinoho personazha chynovnyka (na materialy pies I. Yuzyuka) [The linguistic personality of the dramaturgical character of an official (based on the material of the plays of I. Yuzyuk)]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology*, 42(1), 62–65. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.42.1.14> [in Ukrainian].
- Shapoval, A. S. (2015). Linhvokulturolohichna kharakterystyka movnoi osobystosti personazha khudozhnoho tvor (na materialy romaniv Perl Bak «Imperatrytsia» ta Pavla Zahrebelnoho «Roksolana») [Linguo-cultural characteristics of the linguistic personality of a character in a work of art (based on the novels «The Empress» by Pearl Buck and «Roksolana» by Pavel Zagrebelny)]. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
- Shevchuk, Z. S. (2014). Poniatiino-terminolohichne pole doslidzhennia iierarkhii «movna osobystist – movnyi portret» [Conceptual and terminological field of research of the hierarchy «linguistic personality – linguistic portrait»]. *Odeskyi linhvistychnyi visnyk – Odesa Linguistic Bulletin*, (4), 305–308 [in Ukrainian].
- Tsepeniuk, T. O., Vavriv, I. Ya., & Dziubanovska, I. A. V. (2021). Movlennievyy portret personazha khudozhnoho tvor v oryhnali y perekladi [Speech portrait of a character in a work of art in the original and translation]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho*

universytetu. Serii: Filolohiia – International Humanitarian University Herald. Philology, 49(2), 178–182. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.49-2.41> [in Ukrainian].

Yermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P., & Todor, O. P. (2001). *Ukrainska mova. Korotkyi slovnyk linhvistychnykh terminiv* [Ukrainian language. A brief dictionary of linguistic terms]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

Dzherela

[SO: ZN] – Slonovska, O. (2019). *Instynkt saranchi. Znekhtuvani Noiem* [The Instinct of the Locust. Neglected by Noah]. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainskyi priorytet» [in Ukrainian].

[SO: ZCh] – Slonovska, O. (2020). *Zahubleni v chasi* [Lost in time]. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainskyi priorytet» [in Ukrainian].

[SO: IS] – Slonovska, O. (2019). **Instynkt saranchi.** *Znekhtuvani Noiem* [The Instinct of the Locust. Neglected by Noah]. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainskyi priorytet» [in Ukrainian].

[SO: MG] – Slonovska, O. (2019). *Meduza-Gorgona* [Medusa the Gorgon]. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainskyi priorytet» [in Ukrainian].

[FS] – *Frazeolohichni slovnyk ukrainskoi movy* [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. (1993). Uklad.: V. M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.02.2026 р.

Прийнято до друку 21.03.2026 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Карлова Н. М.

Дата публікації статті: 10.05.2026 р.

**ШЕВЧЕНКІВ ІДЕАЛ «СВОЄЇ» ХАТИ, ПРАВДИ, СИЛИ І ВОЛІ
В НАРАТИВАХ СУЧАСНИКІВ**DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2026-1-53-76-88>**Катерина Глуховцева,**

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови і журналістики
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5581-2204>*

Галина Барилова,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови і журналістики
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4775-0709>*

У статті проаналізовано наративи сучасників, у яких прокоментовано символіку уривка вірша Тараса Шевченка «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля», взятого з «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє». Для реалізації цієї мети використано метод опису наукових джерел, виділення й аналіз символів, зіставний та семантичний аналіз текстів. Під наративом авторки розуміють розповідь про певну подію, роздум, інтерпретацію якогось явища, спосіб повідомлення про якісь факти для того, щоб сформувані конкретне враження або переконання. Джерелом фактичного матеріалу стали роздуми учнів 10 – 11 класів, студентів та вчителів, яким було запропоновано написати есе на тему «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля». Аналіз матеріалу засвідчує, що на межі тисячоліть змінюються вектори аналізу мови творів Тараса Шевченка. І науковці, і пересічні жителі України аналізують мовотворчість Великого Кобзаря в контексті самоідентифікації українців. Нині предметом уваги сучасників є Шевченків профетизм, джерелами якого стали книги старозавітних пророків, Псалтир і Євангеліє. Поетичний профетизм Т. Шевченка черпав із фольклорних джерел, народних уявлень. Мотив віщування походить також з народних вірувань. Тому сучасники називають Тараса Шевченка Пророком, незаперечним символом України, генієм, митцем, філософом, центральною постаттю в українській літературі й історії, бунтарем, вічним воїном з позивним «Кобзар». Вислів Тараса Шевченка «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля», за словами сучасників, – це національний дороговказ, ланцюг незламності, глибоко філософський вислів, формула виживання, ідеологічний камінь у будівлю незалежності, символ боротьби та опору, мотивація протистояння, національний код, непохитна істина, глибоке узагальнення історичної долі українського

народу, заклик до пробудження. Пояснення символіки слів *хата, правда, сила, воля* реалізоване з використанням лінгвістичної аналогії.

Ключові слова: лінгвістична аналогія, наратив, профетизм, символіка.

Hlukhovtseva Kateryna, Barylova Halyna. Shevchenko's ideal of «one's own» home, truth, strength, and freedom in contemporary narratives

The article analyzes narratives of contemporaries in which the symbolism of a line from Taras Shevchenko's poem «In one's own home there is one's own truth, and strength, and freedom» is interpreted. The line is taken from «To the dead, the living, and the unborn, my fellow countrymen in Ukraine and outside Ukraine, my friendly epistle». By «narrative», the authors understand a story about a certain event, a reflection, an interpretation of a phenomenon, or a way of presenting facts in order to form a specific impression or belief. The source of factual material consists of reflections by 10th–11th grade students, university students, and teachers, who were asked to write essays on the topic «In one's own home there is one's own truth, and strength, and freedom». The analysis of the material shows that at the turn of the millennium, the vectors for analyzing the language of Taras Shevchenko's works have changed. Both scholars and ordinary citizens of Ukraine analyze the linguistic creativity of the Great Kobzar in the context of Ukrainian self-identification. Today, the focus of contemporaries' attention is Shevchenko's prophetic nature (prophetism), the sources of which include the books of the Old Testament prophets, the Psalter, and the Gospels. Shevchenko's poetic prophetism also draws from folklore sources and popular beliefs. The motif of prophecy likewise originates from folk traditions. Therefore, contemporaries refer to Taras Shevchenko as a Prophet, an undeniable symbol of Ukraine, a genius, an artist, a philosopher, and a central figure in Ukrainian literature and history. The explanation of the symbolism of the words *home, truth, strength, and freedom* is carried out using linguistic analogy.

Keywords: linguistic analogy, narrative, prophetism, symbolism.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Уже стало аксіомою твердження, що поезію Тараса Шевченка кожне покоління українців тлумачить по-своєму, ніби відкриваючи все нові й нові смисли геніального Шевченкового слова. Знакові для української культури постаті (письменники, літературознавці, лінгвісти) звертають увагу на все нові й нові ідеї,

асоціативно-образні зв'язки, якими наповнені поезії Тараса Шевченка. Образність, багатозначність, контекстуальна наповненість поезій Великого Кобзаря роблять його вірші багатовекторними. Не випадково Павло Мовчан відзначив: *«І кожне нове покоління прочитує це слово по-своєму. Озвучує його по-своєму, трактує його по-своєму, співвідносячи свій час з великою національною Позачасовістю»* (Мовчан, 2022, с. 274), яку Григорій Грабович назвав «міфічним стисканням часу» (Грабович, 1998, с. 219).

Про цінність і вагу поезій Т. Шевченка для українського народу, зокрема «Кобзаря», влучно сказав Олесь Гончар: *«Страшно подумати, що яка-небудь випадковість могла би позбавити народ наш, позбавити Україну цієї заповітної книги, яка для багатьох поколінь стала мудрою наставницею, вчила і вчить усіх нас совісті й добру, вірності синівському обов'язку. Поезія «Кобзаря» позначилася на духовному формуванні і моральному обличчі всього народу; вона багато в чому визначила рівень його соціальної і національної самосвідомості»* (Гончар, 1993, с. 92). Він називає «Кобзар» *заповітною книгою українського народу* (Гончар, 1993, с. 96); *правдивою розмовою з Богом* (Гончар, 2002, с. 471); *народною думою, піснею* (Гончар, 1993, с. 97); *стилістичною відвагою* (Гончар, 2002, с. 328). *«Осмислення національно-культурних цінностей через Шевченкове слово, – підкреслює Світлана Єрмоленко, – показовий суспільно-світоглядний, художньо-естетичний процес. Мова Шевченка відкрита для сприйняття новими і новими поколіннями. Відкритість її – це і є нове асоціативне мислення, що спричиняється до виникнення або переосмислення крилатих висловів»* (Єрмоленко, 2007, с. 280).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мова творів Тараса Шевченка завжди була в центрі уваги науковців. Відомо, що Леонід Булаховський характеризував мову Великого Кобзаря як «мірило культурно-побутової спільноти» (Бибик, 2018, с. 32), а книжну літературну практику в Україні він кваліфікував як естетичну потребу освічених людей, як книжну культуру часу (Булаховський, 1977, т. 2, с. 229). Всеволод Ганцов аналізував фонетичні та морфологічні діалектні особливості мови поета. Іван Огієнко уклав «Граматику-стилістичний словник Шевченкової мови» (Огієнко, 1961), а Василь Ващенко – словник-показчик епітетів поетичної мови Т. Шевченка (Ващенко, 1982). Віталій Русанівський, досліджуючи мовотворчість Шевченка, зокрема й російськомовні тексти, називає Тараса Шевченка реформатором української літературної мови (Русанівський, 2000).

На межі тисячоліть змінюються вектори аналізу мови творів Т. Шевченка. Так, у колективній монографії «Територія мови Тараса Шевченка» йдеться про нове бачення мовотворчості поета. У ній розміщено інформацію про лінгвокультурні орієнтири творчості Кобзаря: книжно-історичні, народнопісенні, усно-розмовні, літературні, про побутування Шевченкового слова в сучасній українській

літературній мові. Цю книгу вирізняє сучасний погляд на місію Т. Шевченка в утвердженні нової української літературної мови. С. Єрмоленко, Г. Ганжа, Л. Гнатюк, Г. Сюта, Г. Вокальчук проаналізували мовотворчість Т. Шевченка в контексті самоідентифікації українців, визначили естетичний канон літературної мови Т. Шевченка, виділили новаторство і традиції в мові поета. У додатках до книги подано кількісно-контекстуальні маркери із загальною семантикою ГОВОРИТИ, БАЧИТИ, а також відомості про лексичну фіксацію новотворів Т. Шевченка у словниках (Територія, 2016).

У збірнику «Шевченкознавчі студії» надруковано статті, проблематика яких прочитується через назви розділів книги: «Поезія Тараса Шевченка як Всесвіт», «Проблеми поетики творів Тараса Шевченка», «Від конкретного до загального: Шевченків текст як відображення творчості», «Парадигма якості образів і мотивів творчості Тараса Шевченка», «Актуальний шевченкознавчий пошук: мовознавчі і культурологічні аспекти», «Шевченкознавчі порівняльні студії», «Слово Тараса Шевченка без кордонів» (Шевченкознавчі, 2015).

Методи дослідження. Завдання цієї статті вбачаємо в тому, щоб проаналізувати наративи сучасників, у яких визначена символіка уривка вірша Тараса Шевченка «В своїй хаті своя й правда, і сила і воля», узятого з «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє». Для реалізації цієї мети використано метод опису наукових джерел, виділення й аналіз символіки, зіставний та семантичний аналізи.

Виклад основного змісту. Нині, у часи жорстоких боїв під час російського нашествия, сучасники нерідко звертаються до осягнення того глибокого смислу, що закладений поетом у його безсмертні поезії. Мали можливість це зробити й учні 10 – 11 класів, студенти та вчителі, яким було запропоновано написати есе на тему «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля». Ці роздуми кваліфікуємо як наративи, тобто «послідовний виклад взаємопов'язаних подій, образів, фактів, думок і т. ін. читачеві або слухачеві» (Словник). Вони формують контекст, пояснюють сенси та впливають на сприйняття реальності, часто використовуючись для формування громадської думки.

Постать Тараса Григоровича Шевченка постає перед респондентами як «людина з великої літери» (17 р.)¹, «людина славетного козацького роду» (17 р.), «видатний український поет, художник і національний пророк України» (17 р.). Перифраза пророк – частовживана в наративах. І якщо раніше зазвичай називали Тараса Шевченка Великим Кобзарем, тобто людиною, яка несе правдиве слово до сердець простих людей, то в уяві сучасників Тарас Шевченко – пророк, бо він передбачив, з якими труднощами зіткнуться українці

¹ Тут і далі позначаємо вік респондента.

на своєму історичному шляху. Його вже називають навіть козаком-характерником, тобто людиною, що здатна прогнозувати й передбачати майбутнє.

Обґрунтування цієї думки знаходимо в працях науковців. «Основним джерелом Шевченкового профетизму, – як вважає Є Нахлік, – була Біблія. У поетичному прозріванні суспільних катаклізмів, майбутнього суспільства гуманізму, правди й волі він спирався насамперед на книги старозавітних пророків, Псалтир і Євангеліє... У поетичному профетизмі Шевченко йшов і від фольклорних уявлень, притім фольклорна інтертекстуальність виявлялася у його поетичній футурології до арешту та в перших роках заслання (відгомони середньовічного міфу про сплячих до пори до часу окремих героїв або війська у віршах „Чигрине, Чигрине” і „Буває, в неволі іноді згадаю”). Від народних вірувань походить і мотив віщування у Шевченковій поезії» (Нахлік, 2015, с. 4).

Сучасники, роздумуючи над долею поета, звертають увагу і на народне джерело його переконань, і на опертя на давню українську філософічність, уміння бачити в буденному своєрідність, і на прагнення бачити свій народ вільним: *Уявіть: кріпак, який став генієм, малює картини, пише вірші, а в душі у нього горить вогонь свободи* (31 р.), *це велет ДУХУ, якого обрала українська ЗЕМЛЯ та вибрала українська ІСТОРІЯ, щоб вершити великі справи великою і надвеликою ціною людського страждання та терпіння* (27 р.). Тарас Шевченко – *незаперечний символ України, геній, митець, філософ* (17 р.). *Я уявляю Шевченка воїном, хоч і без зброї. Тарас Шевченко – центральна постать в українській літературі й історії. Попри творчу натуру (поет, живописець, гравер, прозаїк), Тарас завжди був бунтарем. Наш вічний воїн з позивним «Кобзар»* (23 р.).

У роздумах реципієнтів помічаємо спроби подати загальну оцінку творчості митця: *Творчість Т. Шевченка – це голос народу* (20 р.), *«Кобзар» і сьогодні залишається книгою боротьби* (17 р.).

Вислів Тараса Шевченка *В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля* респонденти сприймають не лише як поетичний рядок, а як національний дороговказ, який і сьогодні нагадує: *майбутнє України залежить від нашої єдності, пам'яті та відповідальності за власну державу* (17 р.); *він нагадує нам про відповідальність за власну історію, пам'ять і можливість зробити вибір* (21 р.); *це крик душі, що лунає крізь століття* (17 р.); *це глибоко філософський вислів, що розкриває сутність національної свідомості українського народу* (17 р.). Осмислюючи символіку аналізованого вислову Тараса Шевченка, автори роздумів помічають зв'язок ідей поета з ментальністю українського народу, їхнє філософське підґрунтя, значення для розуміння подій, які відбуваються сьогодні. Свої роздуми сучасники часто будують на протиставленні: *Слова «в своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» – це не архаїзм, це дороговказ. Від Шевченка до наших днів – це ланцюг*

незламності (17 р.). Сьогодні ми часто чуємо, що кордони стали умовними, проте для українців слова Тараса Шевченка «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» раптово перестали бути рядком із його «Кобзаря», перетворившись на суворий іспит на національну зрілість (36 р.). Його називають народним пророком і титаном духу, адже він не просто вболівав за долю України, а заклав ідеологічний камінь у будівлю нашої незалежності, вивівши формулу: «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» (16 р.). Тарас Шевченко – це совість нації, що й сьогодні нагадує: тільки у своїй хаті народ має право на правду, силу й волю (17 р.).

Сучасні дописувачі у творах Т. Шевченка знаходять невимушений підтекст, який вимальовує постать морально міцного, загартованого історією чоловіка – автора: *Мій Шевченко сьогодні не дивиться зі стіни суворим поглядом минулого. Він живе в кожному з нас. Його серце б'ється у війнах, які крізь утому і недоспані ночі тримають небо над нашими містами. Він тепер убраний у військовий піксель, бо саме так нині виглядає боротьба за право мати свій дім* (17 р.).

На думку респондентів, Тарас Шевченко утверджував непохитну істину, яка стала нашим національним кодом: «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля». А тому слова поета стали символом боротьби та опору країни, мотивацією до потужного протистояння знищенню ментальності українців (16 р.). Ці слова стали заповітом майбутнім поколінням, дороговказом для кожного українця (20 р.). Загалом вислів Тараса Шевченка, на думку сучасників, є не лише поетичним рядком, а глибоким узагальненням історичної долі українського народу; це заклик до пробудження, до усвідомлення власної гідності.

Образ хати у Шевченка – це багатошаровий символ. На першому рівні це родинне вогнище, місце безпеки та інтимності. Проте в контексті його творчості цей образ трансформується у поняття Батьківщини, суверенної держави та автономного духовного простору: *Естетизація названого поняття як елемента української побутової культури здійснюється завдяки переходу від реального безстороннього зображення денотата до асоціативно-образного, конкретно-чуттєвого* (Територія, 2016, с. 153).

Символіку лексеми хата Тараса Шевченка автори роздумів осмислюють, спираючись на первинне значення слова: «Своя хата» – це не про будинок, у якому ми живемо. Це про простір свободи, гідності та внутрішньої опори, без якої важко стати справжньою Людиною (18 р.); це внутрішній світ людини, де формується її світогляд, мораль і совість. Саме в цьому і полягає справжня, могутня сила людини (17 р.).

Символіку образу хати сучасники нерідко пояснюють через антропоморфну метафору: це образ нашої внутрішньої оселі – душі, де ми можемо знайти теплі спогади, слідувати власним моральним орієнтирам і цінностям (20 р.), а, частіше, – через співвіднесення цього денотата з категоріями моралі, абстрактними

поняттями: «Своя хата» для сучасного українця – це не лише кордони, це простір гідності, це право розмовляти рідною мовою, виховувати дітей на своїх цінностях (16 р.); Шевченкова «хата» – це символ свободи і людської гідності, те місце, де народжується правда, де формується сила і де живе воля. Для Шевченка хата була не лише фізичним простором, а образом рідної землі, народу і культури, яку потрібно берегти (21 р.); окремими предметами: У своїй хаті воля стає струною, що з'єднує серця різних поколінь (18 р.); зі святинями: Для українця дім завжди був святиною (16 р.).

При поясненні символіки лексеми *хата* респонденти часто апелюють до рідних для них понять (рідна земля, стежка, мамина пісня), які потім внаслідок узагальнення трансформуються в образи *історії*, *пам'яті про борців за волю*, *Батьківщини*: «Своя хата» – це насамперед рідна земля, де кожна стежка дихає історією, де звучить мамина мова і де живе пам'ять про тих, хто боровся за нашу свободу. У власному домі людина почувається захищеною, бо знає, що тут її коріння. Так само й народ сильний тоді, коли має свою державу, свою культуру й свою правду. Без цього він втрачає себе (18 р.).

Усі респонденти помічають семантичний зв'язок лексеми *хата* зі словом *Україна*: Його «своя хата» – це ідеальний образ незалежної України, де господар – народ, а не заїжджий намісник. За правду і любов до Батьківщини він зазнав заслання й принижень, проте довів: сила, що базується на внутрішній свободі, міцніша за мури казематів. Для кожного українця рідна хата – це Україна (20 р.).

Ці думки пересічних українців суголосні з висновками вчених: Шевченків відомий афоризм належить до мовно-естетичних знаків української культури, в якому слововживання *хата* у відповідному контексті набуває символічного значення *Україна*. Підставою для такої інтерпретації є вертикальний контекст поетичної творчості Кобзаря, пор.: *З хатини видно Україну / І всю Гетьманщину кругом* («Сон. Гори мої високі!»); *Вкраїно! / Мій любий краю неповинний!.. / Воскресни, мамо! І вернися / В світлицю-хату; опочий* («Осія. Глава XIV») (Територія, 2016, с. 157).

Відродження державності в Україні хвилювало Тараса Шевченка повсякчас. Про це йдеться у статті В. Бугрима «Візії державності, соборності, козацтва України у творчості та діяльності Тараса Шевченка»: *Передусім, його хвилювала історія рідного народу. Він проникливо студіював 5-ти томну «Історію Малоросії» українського енциклопедиста Миколи Маркевича, праці відомих учених Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша, Олександра і Михайла Лазаревських, Михайла Максимовича, Василя Тарнавського, з якими товаришував, Дмитра Бантиш-Каменського, Осипа Бодянського. Все це формувало у ньому розуміння минушини і сприяло тому, що його поезію і прозу пронизує не лише вболівання за історичну долю України, а й постійна віра у відродження бувшої*

Державності України, наявної за часів Київської Русі, Доби козаччини, що оспівано у творах, як і надії на справедливу долю вільної України в майбутньому (Бугрим, 2015, с. 58–59).

Респонденти пов'язують слова Пророка України із сучасними реаліями життя: українці на практиці довели, що означає мати «свою правду і волю». Захисники України, які стали на оборону держави, захищають не лише кордони, а й право народу жити у власній хаті. Прикладом сили духу є оборона Києва, Маріуполя, Харкова, Херсона – міст, які вистояли або були звільнені ціною надлюдських зусиль: *Коли ми мовимо про хату, говоримо не лише про будинок, адже дім – це не просто стіни. Це відчуття любові, захищеності та тепла. Це місце, де тебе приймають, де тебе чують і де тебе бережуть. Це місце сили. Звичайно, стіни – це лише основа. Найголовніше в оселі – це люди, які тебе підтримують, люблять і захищають* (17 р.).

Реалії сучасного життя, на думку багатьох жителів України, суттєво вплинули на свідомість українців: *Війна позбавила багатьох людей їхніх домівок, змусила залишити все дороге й близьке. Хати, які ще вчора були наповнені життям, перетворилися на мовчазні руїни. Разом зі зруйнованими стінами було зруйновано відчуття безпеки, стабільності, спокою. Люди опинилися далеко від рідних місць, але біль втрати вони несуть із собою всюди. Проте навіть у розлуці українці не втрачають головного – почуття внутрішнього дому* (22 р.).

Коли респонденти говорять про символіку образу «своєї хати», то вони будують своє висловлювання з використанням аналогії, при якій відбувається пересікання інформаційних потоків кількох сфер (Остапчук, 2016, с. 224). Про аналогію говорять тоді, коли у висловлюванні спостерігаємо перехід від відомого знання про окремих предмет або його групи до нового знання про другий окремих предмет. Отже, у такий спосіб пізнають нове явище, спираючись на раніше набуті знання про інше явище: «Судження за аналогією – це доказ про приналежність одиничному предмету певної прикмети, заснований на схожості цього предмета з іншим одиничним предметом» (Глуховцева & Глуховцева, 2023, с. 22). Вислів *своя хата* в наративах сучасників корелює з поняттям *народ-господар*, що актуалізує ще одну сему – приналежності держави народові, що здатний сам господарювати: *У своїй хаті ми господарі. І саме тому маємо і правду, і силу, і волю, щоб жити, творити й захищати Україну* (16 р.). Загалом зіставлення образу *своєї хати* з батьківщиною, рідною землею, власною державою, переростає в образ народу – господаря свого життя, народу, що має право на свободу в усіх її проявах: *Поняття «своя хата» у Шевченка має символічне значення. Це не просто дім як місце проживання, а образ рідної землі, Батьківщини, простору, де людина розпочинає шлях свого буття. Саме у своєму домі людина має право на свободу в усіх її формах і проявах. Коли ж народ позбавлений цього права, він втрачає не лише свободу, а й власне майбутнє* (17 р.).

Посутньо сучасники висловлюються також про символіку словосполучення *своя правда*, що, на їхню думку, символізує право громадян України на власні цінності, історію та світогляд, право будувати свою державу, встановлювати її кордони: *Шевченкова правда кричить про те, що не можна знайти себе, зрікшись свого роду-племени. Коли ми залишаємо Україну, сподіваючись, що хтось інший вибере для нас перемогу або відбудує наші міста, ми добровільно позбавляємо себе Батьківщини* (16 р.). Загалом для Кобзаря *правда* – це *наші традиції, цінності, звичаї, які народ вишановує, й вони не повинні бути знищеними кимось іншим, стертими з історії або взагалі заміненими на щось інше, бо найвища цінність – це свобода* (20 р.). Деякі дописувачі символіку лексеми *правда* витлумачують через свої власні переживання й негаразди: *Моя правда – це пам'ять про маму. Це біль, який не зникає, але навчає співчуття* (16 р.); *Правда у власній хаті – це право жити за законами совісті й справедливості, а не за нав'язаними ззовні правилами* (16 р.).

Символіку лексеми *воля* автори наративів пояснюють, добираючи до цього слова синоніми, співвідносячи його з соціально політичними термінами *незалежність, закон, право*: *Воля – це наша жага до свободи. Це про боротьбу за незалежність, про життя за власними законами* (17 р.); *Воля – найвища цінність нашої «хати». Це право бути собою, жити у вільній країні, творити її майбутнє. Як молода людина, я розумію: воля потребує відповідальності... Я вірю, що наше покоління зможе здійснити заповіти Кобзаря»* (20 р.); *Це усвідомлення того, що воля починається з внутрішнього рішення не здатися* (16 р.). *Воля в «своїй хаті» – це можливість дихати на повні груди, не боячись власних думок, своєї правди бути українцем і пишатися цим* (17 р.); *Воля – це єдиний кисень для нації, без якого навіть найбагатша хата перетворюється на холодну й пусту гробницю* (25 р.).

Символічне значення в аналізованому контексті має також лексема *сила*, про яку говорить Шевченко. Але це, на переконання респондентів, не лише фізична міць, не механічна зброя. *Це насамперед сила духу, відвага й непокора, що стає мечем правосуддя у руках народу. Про це і свідчить воля народу. Без внутрішньої свободи людини неможлива й свобода територіальних кордонів. Людина або народ, що не відчуває волі у власній «хаті», завжди буде в ярмі поневолювачів* (17 р.). Символіка слова *сила* витлумачена також із використанням лексичного фону слів *сім'я, родина, українці*: *Сім'я – це не тільки спільні обов'язки, але й спільна відповідальність за тих, кого ти любиш. І, нарешті, сила – це той клей, який утримує кожен елемент цього мікрокосмосу. Воля бути разом у радості та в біді, розвиватися та підтримувати одне одного у всіх починаннях. У своїй хаті воля і сила стає струною, що з'єднує серця різних поколінь* (17 р.); *А це наша сила в тому, що ми разом. У такий темний час ділимося не лише теплом, а й мріями, усмішками чи просто смаколиками. Кожен із нас і всі разом ми*

залишаємося Українцями. Разом ми можемо полегшити шлях і нагадати собі, що, попри всі труднощі, попереду в нашій хаті буде світло, правда, сила і воля! (32 р.). Сила – в здатності вистояти, навіть коли боляче, а ти все одно йдеш далі. У військових без сну, у волонтерів без вихідних, у дітей без дитинства (16 р.).

У роздумах про сутність вислову Тараса Шевченка «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» наратори зізнаються, що їхні погляди на творчість Тараса Шевченка змінилися: *Роздуми поглинули мене, я була впевнена раніше в тому, що старі класичні твори не є цікавими, що не варто витрачати на них свій час. Помилялася. Я починаю розуміти, чому поруч з іконами в бабусиній оселі висить портрет Кобзаря, бо Тарас Шевченко – геніальний українець, не знати його творчість для нас, українців, принизливо. Зачепило... (17 р.); Я тільки тепер відчула силу Шевченкового слова: слова письменника про віру та боротьбу допомагають мені залишатися оптимісткою (17 р.); А будувати «свою хату» означає щодня плекати в собі цю нерозривну єдність правди, сили та волі, бо саме в них полягає секрет нашої непереможності (17 р.); Для мене правда, сила і воля – не абстрактні поняття, а реальні цінності, за які інколи доводиться платити надзвичайно високу ціну (16 р.).*

Висновки. Аналізований вислів Тараса Шевченка, за словами сучасників, – це національний дороговказ, ланцюг незламності, глибоко філософський вислів, формула виживання, ідеологічний камінь у будівлю незалежності, символ боротьби та опору, мотивація протистояння, національний код, непохитна істина, глибоке узагальнення історичної долі українського народу, заклик до пробудження.

«Своя хата» символізує простір Правди, Сили і Волі, це не будинок, а простір свободи, гідності й внутрішнього опору; це внутрішній світ людини, це образ внутрішньої оселі – душі, це ідеальний образ незалежної України, держави, це своя культура, це право говорити українською мовою, виховувати дітей на своїх цінностях, рідна земля, символ боротьби і місце правди.

Своя воля – струна, що з'єднує серця поколінь, право народу жити за власними законами. Своя правда – власні цінності, історія, світогляд.

Література та джерела

- Бибик, С. (2018). Леонід Арсенійович Булаховський: біля витоків української лінгвістики. *Культура слова*. № 89. С. 27–38.
- Бугрим, В. (2015). Візії державності, соборності, козацтва України у творчості та діяльності Тараса Шевченка. *Шевченкознавчі студії. Збірник наукових праць*. Вип. 18. За матеріалами Шевченківського міжнародного літературного конгресу, присвяченого 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка (10–12 березня 2014 року). Київ: Київський університет, С. 57–63.

- Булаховський, Л. А. (1977). *Вибрані праці в п'яти томах*. Київ : Наукова думка. Т. 2. Українська мова. 631 с.
- Ващенко, В. С. (1982). Епітети поетичної мови Т. Г. Шевченка : Словник-показчик. Дніпропетровськ : ДДУ, 84 с.
- Глуховцева, К., & Глуховцева І. *Мова – націєтворчий код народу* : колективна монографія [Електронне видання]. Полтава : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 240 с.
- Гончар, О. (1993). *Чим живемо: на шляхах до українського Відродження*. Київ : Дніпро, 400 с.
- Гончар, О. Т. (2002). *Щоденники* : У 3-ох томах. Т. I (1943 – 1967). Київ : Веселка, 455 с.
- Грабович, Г. (1998). *Поет як міфотворець*. Київ : Критика, 206 с.
- Єрмоленко, С. Я. (2007). *Мова і українознавчий світогляд* : монографія. Київ : НДПУ, 444 с.
- Мовчан, П. (2022). *Вертикаль слова : статті, передмови, інтерв'ю. Васьків М.* (ред. упоряд.). Київ : ТОВ «Видавниче підприємство «Ярославів Вал», 608 с.
- Нахлік, Є. (2015). Пророцтво в Шевченковій поезії. *Шевченкознавчі студії. Збірник наукових праць*. Вип. 18. За матеріалами Шевченківського міжнародного літературного конгресу, присвяченого 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка (10–12 березня 2014 року). Київ : Київський університет, С. 3–13.
- Огієнко, І. (1961). *Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови*. Вінніпег, 257 с.
- Остапчук, І. І. (2023). Тропи та тропеїзація англomовного масмедійного дискурсу. Дис. ...канд. філол. наук. 10.02.04. Львів, 2016. 230 с.
- Русанівський, В. М. (2001). *Історія української літературної мови*. Підручник. Київ : АртЕк, 392 с.
- Словник української мови*. Онлайн. Тт. 1–13. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=219301&page=1799>
- Територія мови Тараса Шевченка* : монографія (2016) / [С. Я. Єрмоленко, Г. М. Вокальчук, А. Ю. Ганжа, Л. П. Гнатюк, Г. М. Сюта]; за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 348 с.
- Шевченкознавчі студії* (2015). Збірник наукових праць. Вип. 18. За матеріалами Шевченківського міжнародного літературного конгресу, присвяченого 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка (10 – 12 березня 2014 року). Київ : Київський університет, 688 с.

References

- Buhrym, V. (2015). *Vizii derzhavnosti, sobornosti, koztatstva Ukrainy u tvorchosti ta diialnosti Tarasa Shevchenka* [Visions of Statehood, Unity, and Cossackdom of Ukraine in the Work and Activity of Taras Shevchenko]. In: *Shevchenkoznavchi studii – Shevchenko studies*. (Vol. 18, pp. 57–63). Kyiv: Kyivskyi universytet [in Ukrainian].

- Bulakhovskiy, L. A. (1977). Vybrani pratsi v piaty tomakh [Selected Works in Five Volumes]. Vol. 2. Ukrainska mova. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Bybyk, S. (2018). Leonid Arseniiovych Bulakhovskiy: bilia vytokiv ukrainskoi lnhvistyky [Leonid Arseniiovych Bulakhovskiy: At the Origins of Ukrainian Linguistics]. *Kultura slova – Culture of the Word*, (89), 27–38 [in Ukrainian].
- Hlukhovtseva, K., & Hlukhovtseva, I. (2023). Mova – natsiietvorchyi kod narodu: kolektyvna monohrafiia [Language as a Nation-Building Code: Collective Monograph]. Poltava: DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].
- Honchar, O. (1993). Chym zhyvemo: na shliakhakh do ukrainskoho Vidrozhennia [What We Live By: On the Paths to Ukrainian Revival]. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Honchar, O. T. (2002). Shchodennyky: u 3-h t. [Diaries: in 3 v.]. Vol. I (1943–1967). Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
- Hrabovych, H. (1998). Poet yak mifotvorets [The Poet as a Mythmaker]. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
- Movchan, P. (2022). Vertykal slova: statti, predmovy, interviu [The Vertical of the Word: Articles, Forewords, Interviews]. Vaskiv M. (Ed.). Kyiv: TOV «Vydavnyche pidpriemstvo «Yaroslaviv Val» [in Ukrainian].
- Nakhlik, Ye. (2015). Prorotstvo v Shevchenkovii poezii [Prophecy in Shevchenko's Poetry]. In: *Shevchenkoznavchi studii – Shevchenko studies*. (Vol. 18, pp. 3–13). Kyiv: Kyivskiy universytet [in Ukrainian].
- Ohienko, I. (1961). Hramatychno-stylistychnyi slovnyk Shevchenkovoï movy [Grammatical and Stylistic Dictionary of Shevchenko's Language]. Winnipeg [in Ukrainian].
- Ostapchuk, I. I. (2016). Tropy ta tropeizatsiia anhlovnoho masmediinoho dyskursu [Tropes and Tropization of English-Language Mass Media Discourse]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
- Rusanivskiy, V. M. (2001). Istoriiia ukrainskoi literaturnoi movy: pidruchnyk [History of the Ukrainian Literary Language: Textbook]. Kyiv: ArtEk [in Ukrainian].
- Shevchenkoznavchi studii. (2015). Zbirnyk naukovykh prats. Za materialamy Shevchenkivskoho mizhnarodnoho literaturnoho konhresu, prysviachenoho 200-richchiiu vid dnia narodzhennia Tarasa Shevchenka [Shevchenko Studies: Collection of Scientific Works: According to the materials of the Shevchenko International Literary Congress dedicated to the 200th anniversary of the birth of Taras Shevchenko]. Vol. 18. Kyiv: Kyivskiy universytet [in Ukrainian].
- Slovnyk ukrainskoi movy. (n.d.). Online. Vols. 1–13. Retrieved from <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=219301&page=1799> [in Ukrainian].

- Vashchenko, V. S. (1982). Epitety poetychnoi movy T. H. Shevchenka: slovnyk-pokazhchuk [Epithets of Taras Shevchenko's Poetic Language: Index Dictionary]. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Yermolenko, S. Ya. (2007). Mova i ukrainoznavchyi svitohliad: monohrafiia [Language and Ukrainian Studies Worldview: Monograph]. Kyiv: NDIU [in Ukrainian].
- Yermolenko, S. Ya. (Ed.). (2016). Terytorii movy Tarasa Shevchenka: monohrafiia [The Territory of Taras Shevchenko's Language: Monograph]. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.03.2026 р.

Прийнято до друку 10.04.2026 р.

Рецензент – канд. філол. наук, проф. Ігнат'єва С. Є.

Дата публікації статті: 10.05.2026 р.

ХРОНОТОП В УКРАЇНСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХDOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2026-1-53-89-100>**Ігор Дегрик,***здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії**кафедри української мови та журналістики**Уманського національного університету*ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-3512-4307>

У статті розкрито ключові особливості просторово-часових вимірів у народних казках, думах, баладах, загадках, піснях, що формують унікальний художній світ українського фольклору. Проаналізовано поняття хронотопу через призму міфологізму, казковості, циклічності, випробувань, конкретності та структурної замкнутості. Акцентовано увагу на чутливості та статичності фольклорного часу і простору. Визначено, що в українських казках хронотоп часто набуває ритуального характеру, відображаючи ініціаційний шлях героя, що проходить через випробування, зміну статусу, зустріч із надприродним, а також синтезує елементи буденного і сакрального, вічного й історичного часу. Особливу увагу приділено думовому епосу, де час визначається не лише дієслівними категоріями, а й цілісним смисловим простором, назвами астрономічних об'єктів, частин доби, що фіксують важливі моменти в житті героїв і спільноти. Баладний хронотоп вирізняється, в основному, трагічністю, замкненістю в часі та прив'язаністю до специфічних місць. Зазначено, що загадки – це особливе поєднання простору й часу, де абстрактні часові категорії отримують образне втілення через предмети природи. Пісенний хронотоп заповнений символічними об'єктами, які мають магічне значення та виражають життєвий вибір, емоційну зрілість, де природні явища допомагають усвідомити сенс людських почуттів і вчинків. Запропоновано цілісний погляд на хронотоп як фундаментальний структурний елемент, що забезпечує цілісність, традиційність і образну глибину українських фольклорних наративів, відкриваючи нові горизонти для розуміння їхньої поетики та культурної ідентичності. Хронотоп в українських фольклорних текстах постає не лише як категорія часу і простору, а й як універсальний код, що зберігає пам'ять поколінь, відтворює філософію буття народу та його духовні цінності. Досліджено хронотоп не лише як поєднання простору й часу, а й як глибинний символ, що пронизує структуру тексту та відображає уявлення народу про Всесвіт, порядок буття, циклічність життя, зв'язок між світом людей, природою та сакральним.

Ключові слова: символ, фольклорні тексти, хронотоп, простір, час.

Dehrik Ihor. Chronotope in Ukrainian folklore texts

This article examines the spatial and temporal features of Ukrainian folklore (fairy tales, ballads, riddles, songs) through the concept

of the chronotope. It highlights its mythological basis, cyclicity, connection to trials, and structural integrity, as well as the static and sensory nature of folkloric time and space. In fairy tales, the chronotope often has a ritual character, reflecting the hero's initiation, transformation, and encounter with the supernatural, while combining everyday and sacred, historical and eternal dimensions.

In dumsy, time is conveyed not only verbally but also through a broader semantic space, including astronomical imagery and parts of the day that mark key events. Ballads are defined by tragic, localized, and time-bound chronotopes. Riddles merge abstract time and space through figurative representations of nature, while songs use symbolic, often magical images to express emotions and life choices.

Overall, the chronotope is presented as a fundamental element that ensures the unity, tradition, and symbolic depth of Ukrainian folklore, functioning as a cultural code that preserves collective memory, reflects spiritual values, and expresses a worldview based on cyclicity and the connection between humans, nature, and the sacred.

Keywords: symbol, folklore texts, chronotope, space, time.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Український фольклор, як скарбниця колективної пам'яті народу, зберігає у своїх текстах унікальні моделі часу і простору, що утворюють своєрідний художній світ. Хронотоп у казках, думах, баладах, загадках і піснях постає не лише як категорія часу і простору, а й як фундаментальний структурний елемент, який забезпечує традиційність і глибину образності. Саме через хронотоп український народ передає свої уявлення про порядок буття, циклічність життя, зв'язок між людиною, природою та сакральним світом. У цьому контексті особливо важливими є ритуальні мотиви, циклічність подій, символізм предметів і явищ, що відображені у фольклорних текстах. Дослідження хронотопу дозволяє глибше осмислити філософію буття українців, зрозуміти витoki їхньої духовності та культурної ідентичності. Наше життя нерозривно поєднане з фольклорними моделями простору й часу, які й досі впливають на формування національного світогляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Великий тлумачний словник. Українська мова» трактує хронотоп як категорію часу і простору (Загнітко & Щукіна, 2008, с. 652).

С. Садовенко розкрила «системотворчу роль хронотопів у творенні ціннісного поля української народної художньої культури на основі її архетипних рядів» (Садовенко, 2019, с. 2), зазначивши, що «єдність

буденного та міфологічного часу, вічності і темпоральності, сакрального та історичного вимірів хронотопу утворює в казці софійний процес діалогу міфу та події, божественного і земного, самості та іншості, оптичного та онтологічного начал, тексту та підтексту, що дозволяє тлумачити її як первісну поезію» (Садовенко, 2019, с. 143). Дослідниця відзначила, що «майже у кожній казці синтезуються різноманітні інтерпретації традицій, деталізуються ознаки часових та просторових локативів фантастичного світу або взятих із реального континууму персонажів» (Садовенко, 2019, с. 145), а от «хронотоп чарівної казки як втілення ритуалу ініціації є полегшеною копією міфу про героя, який у своєму становленні проходить певні етапи» (Садовенко, 2019, с. 147).

М. Дмитренко зазначає, що «казковий епос поділяють на три основні великі масиви: казки про тварин, чарівні (героїко-фантастичні) та побутові (соціально-побутові)» (Українські, 2004, с. 3).

«З уявленнями древньої людини про потойбічне життя зв'язані і символічні предмети, за допомогою яких герої борються з володарями, долають перешкоди того незнаного світу – підземного або небесного. Маються на увазі чоботи-скороходи, скатертина-самобранка, шапка-невидимка, чарівний перстень, клубочок. Одвічні мрії людини сягнути неба втілилися в розповідях про летючий корабель, килим-літак, про крилатого коня – татоша» (Українські, 1988, с. 12).

Щодо ж до пісень, то науковцями відзначено, що «із символічним вшануванням предметів фізичного світу тісно пов'язане було у слов'ян вірування у перевтілення, у піснях слов'янських дуже багато історій про перетворення (метаморфози); мабуть, стародавні слов'яни вірили, що душа покійника і навіть жива людина з тілом може перейти у дерево чи птаха, чи якусь іншу істоту» (Антологія, 2006, с. 2).

Досліджуючи українські народні думи, Т. Беценко зазначає: «особливістю відтворення часу в думовому епосі є те, що він виражається не стільки з допомогою дієслівної категорії, як на основі загальнотекстового континууму, вертикального контексту» (Беценко, 2019, с. 133), а ще відзначає характерний відносний час дум, адже «саме відносний час формує мережу думового хронотопу й опосередковує формування текстового континууму. Думовий час, вербалізований за допомогою текстово-образних універсалій, ґрунтується на основі понять, які узагальнено доцільно об'єднати у такі групи: а) назви астрономічних об'єктів, що вказують на рух сонця і визначають час: зоря, сонце; б) назви частин доби і підпорядковані їм поняття: день (обід, полудень (полудний); ніч (полуночний); в) загальні часові найменування: час, година, врем'я; літа, вік; г) назви свят, що співвіднесені з певним часом (Різдво, Великдень); г) імена святих на позначення свят, що співвіднесені з певним часовим виміром (о Петрі, об Василю)» (Беценко, 2019, с. 134).

Визначаючи думовий час як специфічну текстову категорію, Т. Беценко зазначає, що «сприйняття і осмислення думового часу

пов'язане з багатьма текстовими і позатекстовими чинниками» (Беценко, 2019, с. 135), адже «для наших предків завжди була актуальною сакральність часу, що пов'язувалася з народними віруваннями, звичаями тощо; так, ранок – початок дня – завжди вважався найкращим часом: для народження, для роботи, для всього: пор. прислів'я: *хто рано встає, тому бог дає*; *рання пташка; рання пташка росу п'є, а пізня – сльози ллє* (Беценко, 2019, с. 136).

Поділяємо думку Т. Беценко про те, що «просторова семантика думового епосу моделюється на основі численних текстово-образних універсалій з лексичним компонентом на позначення довкілля (природно-географічного середовища), реалій побуту тощо. Лексеми з просторовою семантикою як складники текстово-образних універсалій «формують» макропросторову парадигму на позначення: а) власне просторових понять: світ, земля, степ, поле; б) ландшафту місцевості: терни, діброва, комиші, ліс, байрак, сад; в) рельєфу місцевості (ороніми): гора, могила, долина, луг; г) гідрооб'єктів: озеро, річка, море; д) адміністративно-територіальних одиниць: край, город (переважно з онімним компонентом); а також мікропросторову: двір, подвір'я, дім, ринок, шинок» (Беценко, 2019, с. 141).

Мета статті – розкрити ключові особливості просторово-часових вимірів у народних казках, думках, баладах, загадках, піснях, що формують унікальний художній світ українського фольклору; проаналізувати поняття хронотопу через призму міфологізму, казковості, циклічності, випробувань, конкретності та структурної замкнутості.

Методи дослідження. У дослідженні використано загальнонаукові методи аналізу, абстрагування, конкретизації та узагальнення. Серед спеціальних методів застосовано герменевтичний (для інтерпретації текстів) та інтертекстуальний.

Виклад основного змісту. Хронотоп в українських фольклорних текстах – це специфічна модель часу та простору, основними характеристиками якої є замкнутість, циклічність, зосередженість на ключових подіях, міфологізм. Час часто відірваний від реальності, а простір ділиться на свій (безпечний) та чужий (небезпечний, магічний), де відбувається випробування героя.

Казковий хронотоп характеризується фантастичним часом, де не діють закони реальності. Простір вимагає від героя подолання перешкод та ініціації. У фантастичній казці «Телесик» у контексті *Жили собі дід та баба. Вже й старі стали, а дітей нема. Журяться дід та баба: «Хто нашої й смерті догляне, що в нас дітей нема?»*. *От баба й просить діда: – Поїдь, діду, в ліс, вирубай ти мені деревинку, та зробимо колисочку, то я положу деревинку в колисочку та й буду колихати; от буде мені хоч забавка! Дід спершу не хотів, а баба все просить та просить. Послухався він, поїхав, вирубав деревинку, зробив колисочку. Положила баба ту деревинку в колисочку – колише й пісню співає: Люлі-люлі, Телесіку, / Наварила кулешику, – / І з ніжками,*

і з ручками / Буду тебе годувати! Колихала-колихала, аж поки полягали вони увечері спати. Встають уранці – аж з тієї деревинки та став синок маленький. Вони так зраділи, що їй не сказати! Та їй назвали того сінка Телесиком (Українські, 2004, с. 82–83) час не підпорядковується реальним законам, події розгортаються у невизначеному минулому. Сам процес появи Телесика (перетворення деревинки на дитину через магичний ритуал колисання та співу) підкреслює міфологічність часу, де можливе чудесне народження завдяки силі слова й обряду. Простір також має символічне значення: ліс виступає місцем отримання чарівної деревинки, а домівка стає осередком безпеки, любові та магії. Герої проходять випробування (долають власний сум, здійснюють ініціацію через дії та обряд), що відкриває шлях до чудесного. Загалом хронотоп казки поєднує сакральний, міфологічний час із обрядовим, символічним простором, де кожен предмет і дія набувають магичного значення, а перебіг подій підкоряється не логіці, а традиціям народної уяви та віри в чудеса. Міфологічний хронотоп поєднує реальний світ із потойбічним, де час може зупинитися або текти інакше.

У казці «Летючий корабель» мовиться: *Дурень подякував дідові, і розпрощалися. Дід пішов своєю дорогою, а дурень пішов у ліс. От увійшов у ліс, підійшов до дерева, цюкнув сокирою, упав ниць та й заснув. Снав, снав... Коли це за якийсь там час чує – хтось його будить: – Уставай, уже твоє щастя поспіло, вставай! Дурень прокинувся, коли гляне – аж стоїть корабель: сам золотий, щогли срібні, а паруси шовкові так і понадимались – тільки летіти! От він, не довго думавши, сів на корабель, той корабель знявся й полетів. Як полетів та й полетів – нижче неба, вище землі – й оком не зглянеш!* (Українські, 1988, с. 157–158). Час у цьому уривку невизначений, розмитий та міфологізований: події розгортаються «за якийсь там час», без прив'язки до конкретної історичної доби чи реального хронологічного порядку. Це дозволяє створити атмосферу чудесного, де все можливе, а звичайна логіка часу не діє. Такий підхід відповідає традиціям казкового хронотопу, де час часто існує поза межами реальності. Простір у казці також має символічний характер. Ліс виступає місцем магичних перетворень і випробувань, де герой залишається наодинці з долею. Саме тут, у глибині природи, відбувається диво: з'являється летючий корабель, створений не людською працею, а внаслідок магичного впливу та допомоги надприродної сили (діда). Корабель – це символ шляху, переходу до нового світу, а його особливі ознаки (золотий, зі срібними щоглами та шовковими парусами) підкреслюють чарівність простору, який відкривається героєві. Політ корабля «нижче неба, вище землі» – це межова, сакральна зона, де герой перебуває між світами, що відповідає мотиву переходу з безпечного до магичного простору, характерного для казкового хронотопу. Випробування героя, його ініціація через сон і пробудження, а також раптова поява чарівного засобу – це типові елементи казкового хронотопу, де сюжет підкоряється

не логіці реального часу, а законам народної уяви й віри в чудеса. Отже, хронотоп у цій казці поєднує міфологічний, сакральний час із символічним, магічним простором, де кожен предмет і дія мають особливе значення, а перебіг подій визначається традиціями фольклору, а не законами реальності.

У думі «Про Коновченка» (*Ой на славній Україні, у городі у Черкасі, / жила удова Коновчиха, / По мужові Грициха, / Мала собі сина Івася Коновченка / Удовиченка* (Українські народні думи, 2004, с. 63)) просторова семантика окреслена адміністративно-територіальними одиницями з онімним компонентом, як-от: *на славній Україні, у городі у Черкасі*. Такий же спосіб номінації часу бачимо в думі «Про Івася Вдовиченка Коновченка»: *В славном граді, в Рахмістрині, / В славном граді, в Рахмістрині, / Там проживала славна вдова; / Мала собі сина єдинчика / Сім літ вдовиченка* (Українські народні думи, 2004, с. 65), де простежуємо *славний град Рохмістрин*. Зауважимо на вживанні означення *славний* щодо онімних компонентів.

Власне просторові поняття характерні для думового епосу: *поле*, що спостерігаємо у тексті думи «Про Івася Вдовиченка Коновченка»: *Стало військо, становилось, / На чотирі сторони осмотрілось, / Івасю все склонилось: / Годі тобі, Івасю, в поле пахати, / На волив гукати, / Золотих підків збивати, / За плугом ходити, / Червоних чобіт ломити»* (Українські народні думи, 2004, с. 65); *чужий край*: *Скоро Іван те вислухає, / Зараз воли і плуг в полі покидає, / До матки бігає благословеніє брати: / «Благослови мене, / На Савур-могилу, на Черкес-долину / Проклятих Татар воєвати, / Своєї віри в чужий край не давати»* (Українські народні думи, 2004, с. 66); *цей край*: *Стала мати, засмутилась, / За своїм сином зажурилась, / Почала мати плакати ридати, / Полковника закликати: / «Щоб ти, полковник, / Щоб ти з коника впав, / Собі руку й ногу злавав, / Як ти мого сина з цього краю визвав»* (Українські народні думи, 2004, с. 67); *сира земля*, у тексті думи «Про Коновченка»: *Скоро вдова коня забачала / К сирій землі припадала, / Хвилона Корсунського полковника кляла / проклінала* (Українські народні думи, 2004, с. 65).

Цікавим є елемент козацької загадки в думі «Про Івася Вдовиченка Коновченка»: *Сидить лейстровий козак на коні / І загадав матері загадку: / «Не плач, мати, не журися, Уже твій син оженився, / Взяв собі жінку горду та пишну, / Вельми пребагату, / Багацько грошей має, / В їх ліку не знає, / В чорному оксамиті ходить, / Вона панцини не робить, / Хоч якому царю голівки не склонить!»* (Українські народні думи, 2004, с. 67); і відгадки: *Ах сидить лейстровий козак на коні, / Да й смієця: / «А ти, стара жоно, називаєшся ворона, / Як ти не знаєш козацької загадки / Аже ж земля горда та пишна / Вельми пребагата, багацько грошей має, / В чорному оксамиті ходить, / Вона панцини не робить / Хоч якому царю голівки не склонить»* (Українські народні думи, 2004, с. 67).

У наведеному контексті думи «Коновченко» *Івасева голова / В Черкес-долині полягла. / Його слово не погине, ні поляже / Од нині і довіка, / А вам християнам многі літа* (Українські народні думи, 2004, с. 69) хронотоп формується за допомогою загальних часових найменувань, зокрема, *нині, довіка, многі літа*. Вони виражають не лише момент теперішнього часу (*нині*), а й його розширення у вічність (*довіка*), а також побажання довгого життя та благополуччя (*многі літа*). Хронотоп поєднує історичний момент (героїчна смерть Івася) із вічністю пам'яті про нього, а також із циклічним побажанням добробуту для всіх християн. Загалом хронотоп у цьому тексті думи є двовимірним: він охоплює конкретний, сакральний момент та водночас розгортається у безмежну перспективу пам'яті й традиції. Час тут не просто лінійний, а міфологізований і узагальнений, що властиво фольклорним текстам: подія набуває значення для наступних поколінь, а побажання *многі літа* підкреслює зв'язок із народною обрядовістю та колективною пам'яттю.

У думі «Про Коновченка» (*То у неділю, барзо рано до сход сонця / удова отцовську зброю поховала, / Тільки позабула шаблі булатної схоронити, / Та з свого двора виступає, / До Божого дому приходжає. / То Йвась Коновченко, од сна вставає, / По світлицям походжає...* (Українські народні думи, 2004, с. 63–64)) узагальнено на вимір часу вказують номени *неділя, барзо рано, до схід сонця, од сна вставає*, з відповідним означенням *барзо рано*. Вираз *барзо рано* означає дуже ранній час доби, тобто момент, коли ще тільки починає сходити сонце. Це словосполучення підкреслює, що події розгортаються на світанку, у перші години після ночі, коли більшість людей ще спить. Такий час традиційно в українській культурі вважають сприятливим для початку важливих справ, символізує чистоту, новий початок і особливу сакральність моменту.

У думовому епосі дієслівні категорії відіграють важливу роль у формуванні хронотопу та передачі динаміки подій. Насамперед, широко використовуються категорії часу (теперішній, минулий, майбутній), що дозволяє поєднувати історичну конкретику з міфологічною узагальненістю, створюючи ефект присутності, актуалізуючи події для слухача: – *Ну, велю я тобі, Іване Коновченку, на / Черкень долину іти гуляти, / Козацької слави і пам'яті доставати... / До він не много гуляв, 4 часа і 4 мінати / прогуляв, / А не много він війська потеряв, / Шість тисяч у смерть убив, а сім тисяч / смертельні рани завдав, / А восім тисяч живими у плін забрав* (Українські народні думи, 2004, с. 75).

Для вираження бажань у думках уживаний умовний спосіб дієслова, як-от, у тексті: *Когда б мені господь поміг сей похід ісходити, / А й назад воротитися...* (Українські народні думи, 2004, с. 75); а у звертаннях, прокльонах чи побажаннях часто функціонує наказовий спосіб дієслова, як-от: – *Ах, Филоне, Филоне, корсунский полковнику, / Бодай ти в поход не сходил і назад не воротився, / Як и мого сина Івана Коновченка*

ізрадив. / З окрашеного світа ти мені його збавив (Українські народні думи, 2004, с. 76).

Щодо баладного хронотопу, то він зазвичай трагічний, замкнений у часі (фатальний збіг обставин) та часто прив'язаний до специфічних місць (містка, криниці, могили), а «сповнені натхненної поетизації краси і душевної величі простої трудящої людини трагічної долі, уболівань за безневинно страченим життям, ці твори з позицій здорової народної моралі засуджують будь-яке насильство й злочини, зраду й наругу» (Українські, 1993, с. 3).

У баладах про кохання події відбуваються в теплу пору року, хронотоп не вказується, але вгадується з тексту, як-от: *Піду в садочок, нарву квіточок, / Гей, гей, гей! Нарву квіточок. / Нарву квіточок, сплету віночок, / Гей, гей, гей! Сплету віночок. / Сплету віночок, пустю в ставочок. / Гей, гей, гей! Пустю в ставочок. / Хто вінок спіймає, той мене візьме* (Українські, 1993, с. 5). Хронотоп цієї балади має ліричний, майже ідилічний характер: події розгортаються в теплу пору року, що символізує період розквіту почуттів і життя. Простір, представлений номенами *садочок, ставок*, наділений сакральним значенням: це місця, де відбуваються важливі життєві події, зокрема, ініціація кохання. Час не конкретизується, але з тексту помітно, що це момент зрілості, готовності до змін, коли дівчина сплітає віночок, який символізує жіночу долю, чистоту та любов. Дії персонажа розгортаються на фоні природи, що підкреслює зв'язок людини з навколишнім світом та народними обрядами. Хронотоп тут пунктирний: описуються лише ключові моменти, а проміжки між ними опускаються, що відповідає традиціям баладного жанру. Обряд кидання віночка у ставок та його ловіння є магічним, символічним актом, який визначає подальшу долю дівчини; простір тут стає місцем вибору і змін, а час виразно фатальним, бо саме цей момент вирішує майбутнє, як-от далі в баладі: *Козак молодий за вінком поплив, / Гей, гей, гей! За вінком поплив, / Тільки-що поплив, та й по шию вбрів. / Гей, гей, гей! Та й по шию вбрів. / Ой, не стій, коню, та надо мною, / Гей, гей, гей! Та надо мною. / Ой біжи, коню, та й дорогою, / Гей, гей, гей! Та й дорогою. / Не кажи, коню, що я втопився, / Гей, гей, гей! / Що я втопився. / А кажи, коню, що й оженився, / Гей, гей, гей! Що й оженився* (Українські, 1993, с. 5).

Хронотоп балади «Ой ти, дівчино» (*Ой ти, дівчино, / Ти походжа утко, / Ой ступай, ступай / На той човен хутко, / Тільки дівчина / На човен ступила, / Десь-ся з'явила / Та бистрая філя. / Десь-ся з'явила / Та бистрая філя. / Тай потонула / Молода дівчина* (Українські, 1993, с. 7–8)) вирізняється трагічною замкненістю часу та простору. Події розгортаються у визначеному сакральному місці, зокрема: біля човна на воді, що традиційно символізує перехід між світами та долями. Час у баладі не конкретизується, але він фатальний: момент, коли дівчина ступає на човен, стає вирішальним для її долі. Простір тут насичений символічними образами: *човен, хвиля, вода* (хоч не вказується),

що пов'язані з життєвим вибором: – *Воліла б я, хлопче, / В сей Дунай втонутти, / Ніж тобі я маю / За дружину бути* (Українські, 1993, с. 8). Вода, а саме річка Дунай – це межа між життям і смертю, місце випробувань та переходу.

Не тільки номен *річка*, а й лексема *море* з традиційним означенням *синє* у баладах, як-от: *Калина-малина схилилася, / Молода дівчина журилася. / Молода дівчина журилася, / Що нещаслива вродилася. / Що нещаслива вродилася, / Пішла в синє море – втопилася. / Пішла в синє море – втопилася, / А за нею матінка журилася* (Українські, 1993, с. 10), – має глибоко символічний і трагічний характер. Просторову складову формують назви *синього моря* та природи (*калина-малина*), які у фольклорі традиційно асоціюються з долею, життєвим вибором, а також із межею між життям і смертю. *Синє море* виступає сакральним простором, що позначає не лише реальну водойму, а й містичну межу, куди йде героїня, шукаючи вихід із страждань. Як бачимо, саме море у баладному хронотопі часто символізує невідомість, втрату і остаточне прощання з земним життям. Час у баладі можна визначити як кульмінацію особистої трагедії. Події розгортаються у вічному повторі народної скорботи, що підкреслюється плачем матері за дочкою. Отже, хронотоп цієї балади поєднує конкретний сакральний простір (*синє море*), символічний час вибору та трагічний мотив, який повторюється у багатьох українських баладах: природа стає не тільки тлом, а й учасником доленосних подій.

Загадки, як один із жанрів українського фольклору, втілили анімістичний світогляд людини, увібрали в себе «душу» природи, вважаючи її «живою». Уособлення і персоніфікація – це показова особливість загадок. Їх чарівна сила базується на зорових, слухових уявленнях, на порівнянні. У загадках переосмислено поняття про час. Хронотоп загадки *Стоїть дуб, на ньому дванадцять гнізд, в кожному гнізді по чотири яйця, в кожному яйці по семеро качат* (Українські, 1963, с. 65) (відгадка: рік, місяць, тиждень, день) – це особливе поєднання простору й часу, де абстрактні часові категорії (рік, місяць, тиждень, день) отримують образне втілення через предмети природи: дуб, гнізда, яйця, качата. Дуб виступає сакральною віссю світу, що символізує вічність і непорушність часового циклу. Дванадцять гнізд – це дванадцять місяців року, чотири яйця в кожному гнізді – чотири тижні місяця, а семеро качат у кожному яйці – сім днів тижня. Загалом у загадці простір дуба та його частин стає метафорою календарного часу, а сам хронотоп набуває циклічності, повторюваності, що характерно для народної традиції осмислення світу. Тут простір і час органічно переплітаються: природний об'єкт (дуб) стає носієм календарної структури, а кожен елемент загадки має своє часово-просторове значення.

Хронотоп загадки акцентує на закономірності та гармонії природного й людського буття, підкреслюючи циклічність життя, як-от:

Сім братів віком рівні, іменами різні (Українські, 1963, с. 66) (відгадка: дні тижня); *Летів птах на дванадцяти ногах та одно яйце зніс* (Українські, 1963, с. 66), (відгадка: рік, місяці); *Стоїть дуб, на ньому дванадцять гілок, а на кожній гілці по чотири гілочки, а на них по сім жолудів* (Українські, 1963, с. 66), (відгадка: рік); *Одне рядно сім баб тягне* (Українські, 1963, с. 66), (відгадка: тиждень); *Що іде, не рухаючись з місця?* (Українські, 1963, с. 66), (відгадка: час); *Біжить, біжить, не оглядається* (Українські, 1963, с. 66), (відгадка: хвилинка).

У тексті пісні *«Ой хмелю ж мій, хмелю, / Хмелю зелененький, / Де ж ти, хмелю, зиму зимував, / Що й не розвивався?» / «Зимував я зиму, / Зимував я другу. / Зимував я в лузі на калині / Та й не розвивався!..» / «Ой сину ж мій, сину, / Сину молоденький, / Де ж ти, сину, нічку ночував. / Що й не роззувався?» / «Ночував я нічку, / Ночував я другу, / Ночував я у тої вдовиці, / Що сватати буду!» / «Ой сину ж мій сину, / Ти моя дитино, / Не женися на тій удовиці, / Бо щастя не буде! / Бо вдовине серце – / Як осіннє сонце: / Воно світить, світить, та не гріє, / Все холодом віє. А дівоче серце – / Як весняне сонце: / Ой хоч воно й хмарнесеньке, / Але все ж таки тепле»* (Українські, 2006, с. 38) хронотоп вибудовується через поєднання природних циклів і людського життя. Часові координати задаються завдяки згадкам про зміну пір року («де ж ти, хмелю, зиму зимував»), називанням дня й ночі («де ж ти, сину, нічку ночував»), а також через образи весни й осені, які символізують різні стадії життя й почуттів. Простір окреслюють природні мотиви: луг, калина, дім удовиці. Символіка хмелю, що «зимував у лузі на калині», відсилає до циклічності часу, до відродження природи після зими, що перегукується з ідеєю оновлення, росту, молодості. Водночас, діалог матері з сином переносить слухача у простір родинних стосунків, де ніч стає символічним маркером переходу від юності до дорослого життя, від свободи до вибору нареченої. Зіставлення вдовиного й дівочого серця з осіннім і весняним сонцем підкреслює не лише часову, а й емоційну складову хронотопу: осінь – це завершення, холод, відсутність тепла, тоді як весна – початок, надія, тепло, хоча й «хмарнесеньке», але щире. Загалом хронотоп у цій пісні постає як простір і час життєвого вибору, емоційної зрілості, де природні явища допомагають усвідомити сенс людських почуттів і вчинків.

Символічність хронотопу у фольклорних текстах проявляється в тому, що він стає своєрідним кодом, який зберігає колективну пам'ять, традиції та цінності. Наприклад, у казках простір часто окреслює межі між буденним і чарівним, а час – шлях ініціації героя, його випробування й перевтілення. У думках хронотоп підкреслює важливі етапи історичного та особистісного розвитку, фіксуючи мить змін через астрономічні об'єкти, частини доби. Балади акцентують на трагічності й непорушності певних місць, а загадки перетворюють абстрактний час на образи природи. Пісні наповнюють хронотоп символічними об'єктами, що віддзеркалюють емоції, вибір та зрілість людини.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, ключовими особливостями хронотопу у фольклорі є: міфологізм та казковість (час і місце дії часто не визначені, міфічні або казкові: *за тридев'ять земель, в деякому царстві*); циклічність (події часто повторюються, підпорядковуючись природним ритмам або сюжетним шаблонам: подорож – випробування – повернення); хронотоп випробувань (центром оповіді є подолання героєм перешкод, часто за допомогою надприродних сил); пунктирність (описуються лише найважливіші для сюжету моменти, а часові проміжки між ними пропускаються); структурна замкнутість (особливо у чарівних казках); конкретність та чутливість (простір заповнений символічними об'єктами, які мають магічне значення: дорога, перехрестя, поріг, гора); статичність та традиційність: місце дії часто є сталим для певного жанру. Простір і час у фольклорних текстах органічно переплітаються, створюючи багатовимірний світ, у якому життєві події героїв набувають універсального, циклічного змісту. Дієслівні категорії у досліджуваних текстах не лише виконують граматичну функцію, а й формують художню структуру твору, допомагають розкрити символіку часу і простору, емоційний стан персонажів, надаючи тексту особливої глибини. Хронотоп у фольклорі – це універсальний символ, що допомагає осмислити життєвий шлях, мораль і філософію українського народу.

Подальші дослідження стосуватимуться вивчення історично-значущих найменувань (хоронімів, ойконімів, оронімів, гідронімів, дромонімів) в українських фольклорних текстах.

Література та джерела

- Антологія українського міфу: Тотемічні міфи. (2006). У 3 т. Т. 2. Зібрав та упоряд. В. Войтович. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 608 с.
- Беценко, Т. П. (2019). Естетика мови українських народних дум : монографія. Суми : СДПУ ім. А. С. Макаренка. 2019. 227 с.
- Загнітко, А. П., & Щукіна, І. А. (2008). Великий тлумачний словник. Українська мова. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 704 с.
- Садовенко, С. М. (2019). Хронотопи аксіосфери української народної художньої культури : монографія. Київ : НАКККіМ, 356 с.
- Українські балади (1993). Упоряд. М. К. Дмитренко. Київ : Укр. центр духов. культури. 64 с.
- Українські народні думи (2004). Уклад. К. Грушевська. У 2 т. Т. 2. Київ. 304 с.
- Українські народні загадки (1963). Упоряд. І. Гурина. Львів. 96 с.
- Українські народні пісні (2006). Підбрала і впоряд. Преварська М. І. Київ : Велес. 168 с.
- Українські народні казки (2004). Упоряд., передмова Миколи Дмитренка. Київ : Видавець Микола Дмитренко. 384 с.

Українські народні казки (1988). Упоряд. і передм. Л. Ф. Дунаєвської.
Київ : Веселка. 285 с.

References

- Antolohiia ukrainskoho mifu: Totemichni mify [Anthology of Ukrainian Mythology: Totemic Myths]. (2006). U 3 t. Vol. 2. Zibrav ta uporiad. V. Voitovych. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].
- Betsenko, T. P. (2019). Estetyka movy ukrainskykh narodnykh dum: monohrafiia [The Aesthetics of Ukrainian Folk Ballads: Monograph]. Sumy [in Ukrainian].
- Sadovenko, S. M. (2019). Khronotopy aksiosfery ukrainskoi narodnoi khudozhnoi kultury: monohrafiia [Chronotopes of the Axiosphere of Ukrainian Folk Art Culture: Monograph]. Kyiv: NAKKKiM [in Ukrainian].
- Ukrainski balady [Ukrainian Ballads]. (1993). Uporiad. M. K. Dmytrenko. Kyiv: Ukr. tsentr dukhov. kultury [in Ukrainian].
- Ukrainski narodni dumy [Ukrainian Folk Ballads]. (2004). Uklad. K. Hrushevska. U 2 t. Vol. 2. Kyiv [in Ukrainian].
- Ukrainski narodni kazky [Ukrainian Folk Tales]. (2004). Uporiad., peredmova Mykoly Dmytrenka. Kyiv: Vydavets Mykola Dmytrenko [in Ukrainian].
- Ukrainski narodni kazky [Ukrainian Folk Tales]. (1988). Uporiad. i peredm. L. F. Dunaievskoi. Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
- Ukrainski narodni pisni [Ukrainian folk songs]. (2006). Pidibrala i vporiad. M. I. Prevarska. Kyiv: Veles [in Ukrainian].
- Ukrainski narodni zahadky [Ukrainian folk riddles]. (1963). Uporiad. I. Huryna. Lviv [in Ukrainian].
- Zahnitko, A. P., & Shchukina I. A. (2008). Velykyi tлумachnyi slovnyk. Ukrainska mova [Comprehensive Explanatory Dictionary. Ukrainian Language]. Donetsk: TOV VKF «BAO» [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.02.2026 р.

Прийнято до друку 28.02.2026 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Карлова Н. М.

Дата публікації статті: 10.05.2026 р.

**ЛЕКСИЧНІ МАРКЕРИ ВОЄННОГО СТАНУ
В УКРАЇНСЬКОМУ СЕГМЕНТІ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ**

DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2026-1-53-101-111>

Валентина Дроботенко,

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови

Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-8525-6493>

У статті представлено комплексне дослідження лексичних маркерів воєнного стану, що активно функціонують в українському сегменті соціальних мереж Facebook, Telegram та Instagram. Актуальність роботи зумовлена необхідністю наукової фіксації та систематизації мовних інновацій, що виникли як пряма реакція на екстралінгвальні виклики повномасштабного вторгнення. Автор обґрунтувала роль цифрового комунікативного простору як специфічного лінгвального майданчика, де воєнний дискурс набуває особливої експресивності, віральності та динамізму.

Методологічну основу розвідки становить поєднання методів описового, контекстуально-інтерпретаційного й дискурс-аналізу, що дало змогу виявити семантичні трансформації загальноживаних слів і простежити генезис неолексем. Під час дослідження особливу увагу приділено механізмам семантичної деривації та метафоризації (на прикладі лексеми *бавовна*), а також процесам деонімізації та ідеологізації власних назв ворога, що виконують прагматичну функцію десакралізації агресора. Окремо проаналізовано активну дифузію воєнної термінології в розмовний стиль мережевої комунікації, що свідчить про стирання меж між фаховою і повсякденною мовою в кризові періоди.

Важливим науковим внеском статті є розкриття потенціалу технологій спонукання (СТА – Call to Action) у воєнному дискурсі. З'ясовано, що використання специфічних мовних формул у поєднанні зі стратегіями сторителінгу дозволяє моделювати «ресурсні тексти», здатні ефективно впливати на емоційний стан реципієнта й стимулювати соціальну дію. У роботі також акцентовано на трансформації фразеологічної системи й афористики як чинників формування української громадянської ідентичності та національної стійкості.

Результати дослідження мають практичне значення для вдосконалення навчальних програм із лексикології та культури мовлення, зокрема в контексті підготовки фахівців гуманітарного профілю. Запропонований підхід до аналізу лексичних маркерів сприяє формуванню навичок лінгвістичної експертизи й критичного мислення в умовах гібридної війни. Автор доходить висновку, що «мова перемоги» в соціальних мережах є не лише засобом номінації нових реалій, а й

потужним інструментом комунікативної ресурсності та професійної безпеки сучасного фахівця.

Ключові слова: воєнний стан, комунікативний вплив, лексичні маркери, неолексеми, соціальні мережі.

Drobotenko Valentyna. Lexical markers of martial law in the Ukrainian segment of social networks

The article presents a comprehensive study of martial law lexical markers functioning in the Ukrainian segment of Facebook, Telegram, and Instagram. The research is urgent due to the need for scientific recording and systematization of linguistic innovations that emerged as a direct response to the challenges of the full-scale invasion. The author substantiates the role of digital communicative space as a specific lingual platform where military discourse acquires expressiveness and dynamism.

The methodological basis combines descriptive, contextual-interpretative, and discourse analysis. The study focuses on semantic derivation and metaphorization (e.g., the lexeme *bavovna*), as well as the deonomization and ideologization of the enemy's proper names. Special attention is paid to the potential of Call to Action (CTA) technologies. It is revealed that specific linguistic formulas combined with storytelling strategies allow modeling «resource texts» that influence the recipient's emotional state and stimulate social action.

The author concludes that the «language of victory» in social networks is not only a means of naming new realities but also a powerful tool for the communicative resourcefulness and professional security of modern specialists. The results are practically significant for improving educational programs in lexicology and speech culture.

Keywords: call to action, communicative influence, lexical markers, martial law, social networks.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Сучасний етап розвитку українського суспільства демонструє безпрецедентну динаміку мовних процесів, зумовлених російсько-українською війною. Соціальні мережі (Facebook, Telegram, Instagram) стали не лише інструментом оперативного інформування, а й специфічним лінгвальним полігоном, де народжуються та апробуються нові мовні одиниці. Лексичні маркери воєнного стану в цифровому просторі відображають не тільки воєнну та політичну ситуацію, а й трансформацію національної свідомості та колективної ідентичності українців.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукової фіксації та систематизації неолексем, що формують сучасний мілітарний дискурс, а також потребою аналізу їх комунікативного впливу на аудиторію в умовах гібридної війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя для вивчення мови як інструменту політичного впливу та об'єкта соціолінгвістичного аналізу закладено в фундаментальних працях Л. Масенко (Масенко, 2004), у яких акцентовано на суспільній природі мовної діяльності та її ролі у формуванні національної свідомості. Важливим для нашого дослідження є порівняльний аспект динаміки лексичного складу, висвітлений у розвідках О. Стишова (Стишов, 2005), які дають змогу простежити тяглість неологізаційних процесів від кінця ХХ століття до сьогодення, зокрема на матеріалі засобів масової інформації. Специфіку ж інтернет-комунікації як середовища, що трансформує внутрішньоструктурні процеси мови, ґрунтовно описав С. Чемеркін (Чемеркін, 2009), чії висновки щодо функціонування української мови в мережі стають підґрунтям для аналізу сучасного сегмента соціальних мереж.

Сучасний науковий дискурс 2022–2024 років демонструє багатоаспектність підходів до вивчення мовних змін воєнного часу. Зокрема, у працях І. Стаднік (Стаднік, 2016), Т. Сукаленко та С. Шпетної (Сукаленко & Шпетна, 2023) значну увагу приділено термінологічному розмежуванню й специфіці побудови військового дискурсу в сучасному комунікативному просторі. Цю лінію продовжено в дослідженні О. Антонюк (Антонюк, 2024), яка на прикладі виступів Президента України В. Зеленського демонструє механізми формування воєнного нарративу та його лексичного наповнення. Водночас процеси активної неологізації й трансформації лексико-семантичної системи в період повномасштабного вторгнення стали об'єктом прискіпливої уваги С. Гриценко (Гриценко, 2022), О. Кононенко (Кононенко, 2023), І. Царьової (Царьова, 2023), а також М. Бойчук і В. Бойчук (Бойчук & Бойчук, 2023). Автори одностайні в тому, що мова воєнного часу є відкритою динамічною системою, яка миттєво реагує на екстралінгвальні чинники через творення нових номінацій і переосмислення вже наявних одиниць.

Окремий пласт досліджень присвячено ціннісному та безпековому вимірам функціонування мови. Ю. Короткова та Т. Сабельникова (Короткова & Сабельникова, 2023) обґрунтовують посилення ролі мовної освіти в умовах воєнного стану як стратегічного ресурсу держави, що суголосно з позицією Т. Кременя (Кремін, 2022) про мову як «сакральне поле перемоги». Важливим етапом наукового осмислення цих процесів є спроби лексикографічної фіксації нових номенів, що знайшли віддзеркалення в «Термінологічному словнику російсько-української війни» за редакцією М. Слюсаревського (Васютинський, 2022). Отже, наявний доробок створює надійний фундамент для вивчення лексичних

маркерів у соцмережах, проте стрімка еволюція мережевого сленгу й засобів комунікативного впливу в цифровому середовищі потребує подальшої деталізації та систематизації.

Мета статті – виявити й систематизувати лексичні маркери воєнного стану, що функціонують в українському сегменті соціальних мереж, а також проаналізувати їх когнітивно-прагматичний потенціал у контексті сучасної цифрової комунікації.

Для досягнення поставленої мети варто розв'язати такі завдання: схарактеризувати соціальні мережі як специфічне середовище формування та поширення воєнної лексики; здійснити класифікацію лексичних інновацій (неолексем, деонімів, переосмислених фразеологізмів), що виникли після початку повномасштабного вторгнення; розкрити прагматичні функції цих маркерів (ідентифікаційну, маніпулятивну, захисну) та їх вплив на емоційний стан реципієнта; обґрунтувати роль «мови перемоги» як чинника національної стійкості та професійної безпеки майбутніх фахівців-філологів.

Методи дослідження. Методологічну основу статті становить комплекс загальнонаукових і спеціальних лінгвістичних методів, вибір яких зумовлений специфікою об'єкта дослідження – лексичних маркерів воєнного стану в цифровому комунікативному просторі. Для збору та первинної систематизації фактичного матеріалу застосовано метод описового аналізу, що дало змогу зафіксувати нові мовні одиниці безпосередньо в контексті їхнього функціонування в мережах Facebook та Telegram.

У процесі опрацювання лексичних інновацій ключовим став метод контекстуально-інтерпретаційного аналізу, за допомогою якого з'ясовано семантичні трансформації загальноживаних слів і виявлено нові прагматичні відтінки неолексем. Використання етимологічного аналізу дозволило простежити генезис воєнних деонімів і метафор, що корелює із завданнями вивчення «енергетики слова» й глибинних смислів мовних одиниць. Для дослідження стратегій комунікативного впливу та виявлення маніпулятивних технік у мережевих дискусіях використано елементи дискурс-аналізу, що дозволяє оцінити комунікативну якість тексту й авторські інтенції.

Крім того, застосовано метод семантико-стилістичної диференціації для класифікації маркерів за сферами вживання й стилістичним забарвленням (від нейтральних термінів до експресивного сленгу). Важливу роль відіграв також компаративний метод, що дав змогу зіставити особливості вживання воєнної лексики в офіційному дискурсі та стихійній інтернет-комунікації. Системний підхід до аналізу матеріалу забезпечив можливість не лише описати окремі лексеми, а й схарактеризувати воєнний дискурс як цілісну лінгвальну систему, що формує сучасний мовний імідж фахівця та суспільства загалом.

Виклад основного змісту. Аналіз фактичного матеріалу, зібраного з українського сегмента соціальних мереж (Facebook, Telegram,

Instagram), засвідчує, що воєнний стан став каталізатором безпрецедентних змін у лексико-семантичній системі української мови. Соціальні мережі в цих умовах виступають не лише засобом масової комунікації, а й специфічним лінгвальним майданчиком, де лексика воєнного дискурсу набуває особливої експресивності та віральності. Як зазначають дослідники, мовні інновації стали прямою відповіддю на екстралінгвальні виклики, що зумовило появу потужного пласту воєнної неолексики й неографії.

Першим вагомим аспектом функціонування лексичних маркерів у мережі є семантична деривація та метафоризація. Процес розширення лексичного складу реалізується через надання загальноживаним словам нових, специфічних для воєнного часу значень. Переконливим прикладом є лексема *бавовна*, яка внаслідок іронічного переосмислення пропагандистських штампів агресора (*хлопок*) перетворилася на стійкий маркер успішних дій Збройних Сил України. У лінгводидактичному аспекті такі одиниці доцільно кваліфікувати як «ресурсні слова», що мають високий рівень комунікативного впливу й здатність моделювати нову картину світу реципієнта. Подібні процеси підтверджують тези про високу проникність і рухомість лексичної системи, її безпосередній зв'язок із об'єктивною дійсністю.

Докладної лінгвістичної експертизи потребує група лексем-індикаторів технічних засобів війни, що стали невід'ємною частиною повсякденного вжитку користувачів мереж. Зокрема, лексема *байрактар* пройшла шлях від вузькоспеціального терміна до прецедентної назви, що символізує захист і технологічну перевагу. Аналогічно, назви іноземного озброєння (*джавеліни*, *хаймерси*) у цифровому просторі часто піддаються морфологічній адаптації (наприклад, утворення пестливих форм: *джавелінчик*, *хаймерсик*, *байрактарчик*), що свідчить про глибоку асиміляцію цих слів у мовну систему та їх перетворення на символи-коди сучасної боротьби. Така енергетика слова-символу дозволяє реципієнтові відчувати причетність до спільних перемог, що є важливим елементом формування української громадянської ідентичності.

Другий стратегічний напрям аналізу стосується денотативного та конотативного наповнення назв ворога й власних назв (деонімізація). Використання маркерів, на зразок: *орки*, *рашисти*, *запоребрик*, демонструє процес ідеологізації лексики, що ґрунтовно досліджений у соціолінгвістичному аспекті. У цифровому просторі ці назви виконують прагматичну функцію десакралізації агресора, створюючи виразну опозицію «свій – чужий». Це корелює з висновками про процеси неологізації як засіб маркування ворожого середовища. Особливої уваги потребує культура ономастики: згідно з нормами правопису та фаховими рекомендаціями щодо верифікації власних назв, у мережевому дискурсі спостерігаємо свідоме ігнорування великої літери в номінаціях країни-агресора, що виступає як додатковий лексико-графічний маркер зневаги й спротиву.

Третій аспект пов'язаний із термінологізацією та детермінологізацією. Взаємодія загальнонаукової й вузькоспеціальної лексики в умовах війни стає надзвичайно активною, що зумовлює уніфікацію терміносистем у публічному просторі. Мілітарні професіоналізми та жаргонізми (*приліт, калібрування, вихід, нуль, дискотека, мопед, чисте небо*) масово переходять у розмовний стиль соцмереж. Це явище свідчить про стирання меж між фаховою та повсякденною мовою, що лінгвістично розцінюється як вияв комунікативної потужності спеціальної лексики, яка стає інструментом адаптації суспільства до нових реалій. У межах лексико-семантичної експертизи такі слова виявляють авторські інтенції й оцінюють комунікативну якість тексту, спонукаючи аудиторію до певних дій (Call to Action) у цифровому середовищі.

Суттєвим аспектом дослідження є аналіз нової й трансформованої фразеології та афористики. Фразеологізми, будучи «згустком культурного досвіду», у соціальних мережах набувають нових форм. Творче переосмислення висловів (наприклад, *закрити небо, йти за російським кораблем, відправили на безкоштовний концерт до Кобзона*) виконує роль інтелектуалізації мовлення. Як доведено в наукових розвідках щодо використання фразеологізмів у медіадискурсі, такі одиниці є маркерами ментальності й національної ідентичності. У мережі вони часто стають основою для створення мемовідповідників, що підсилює емоційний вплив через використання архетипів і метафор.

Окрему увагу варто приділити цифровій етиці та культурі слова в мережевих дискусіях. Проблема агресії (хейтспіч) і методи лінгвістичної самооборони в умовах воєнного стану набувають нової гостроти. Аналіз дописів свідчить про формування «мови стійкості», де лаконічність і влучність стають головними вимогами до мережевого тексту. Протидія мовним маніпуляціям і фейкам стає не просто професійною навичкою редактора чи видавця, а чинником національної безпеки, що підтверджується необхідністю розпізнавання «порожнього слова» в інформаційному потоці. Такий «мовний імідж» фахівця у цифровому просторі формується через володіння стилістичним розмаїттям і дотриманням лексичних норм.

Особливе місце в системі лексичних маркерів воєнного стану посідають конструкції, що реалізують стратегію безпосереднього впливу на реципієнта. У сучасній теорії комунікації та цифровій риторичі такі одиниці визначаються як СТА (Call to Action – заклик до дії). Це специфічні мовні формули спонукання, спрямовані на трансформацію пасивного сприйняття інформації в активну соціальну чи волонтерську дію. У межах аналізу комунікативної ресурсності лексики, СТА виступають як «тексти-закличні», що в умовах воєнного стану набувають особливої прагматичної ваги.

Лексичне наповнення таких маркерів ґрунтується на використанні дієслів наказового способу та спонукальних конструкцій, що формують

відчуття невідкладності (наприклад, *підтримай, задонать, пошир, підпиши*). Важливою характеристикою воєнних СТА є їх лаконічність і влучність, що відповідає вимогам мережевої лінгвістики й мовної економії. Такі конструкції часто поєднуються зі «словами-енерджайзерами» та лексикою лідерства, що дозволяє утримувати увагу онлайн-аудиторії й моделювати повідомлення з високим рівнем комунікативного впливу.

Ефективність використання СТА в соціальних мережах безпосередньо залежить від мовного іміджу фахівця та його здатності уникати «комунікативних пасток». У воєнному дискурсі заклики до дії часто інтегруються в структуру сторителінгу, де через емоційне залучення створюється історія, що спонукає реципієнта до солідарності. Отже, СТА стають не лише маркерами спонукання, а й інструментами формування «ресурсного тексту», здатного ефективно функціонувати в умовах інформаційного протистояння.

Важливу роль у поширенні лексичних маркерів воєнного стану відіграє технологія сторителінгу, яка дозволяє через конкретні «історії успіху» або «архівні знахідки» оживити суху військову термінологію. Використання архетипів і метафор у таких наративах посилює емоційний зв'язок із аудиторією, перетворюючи звичайний допис на інструмент формування колективної пам'яті. При цьому особливого значення набуває лінгвістична самооборона й критичний аналіз лексики, що дозволяє користувачам ідентифікувати «порожнє слово» (мовні штампи, канцеляризми) і протидіяти дезінформації в умовах інформаційної війни. Такий підхід забезпечує не лише комунікативну ефективність тексту, а й формує високий рівень мовної стійкості фахівця в глобалізованому інформаційному просторі.

Крім того, варто звернути увагу на ономастичну верифікацію та культуру використання власних назв у медійному продукті. В умовах воєнного стану правильне вживання антропонімів і топонімів (згідно з правописом 2019 року) стає чинником національної й професійної безпеки. У мережевих дискусіях лексико-семантична експертиза власних назв дозволяє виявити приховані авторські інтенції та оцінити якість текстового контенту, що безпосередньо впливає на формування вербального іміджу як окремого фахівця, так і держави загалом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що лексичні маркери воєнного стану в українському сегменті соціальних мереж становлять динамічну й відкриту лінгвальну систему, яка миттєво реагує на позамовні виклики сучасності. Соціальні мережі виступають специфічним середовищем апробації неолексем, де завдяки механізмам віральності й лаконічності відбувається швидка дифузія воєнної термінології в загальноживаний дискурс.

Аналіз фактичного матеріалу дозволив класифікувати ключові лексичні інновації за кількома напрямками: семантична деривація та

метафоризація (на прикладі лексеми *бавовна*), деонімізація та ідеологізація власних назв ворога, а також активна термінологізація повсякденного мовлення. Виявлено, що важливим інструментом комунікативного впливу в цифровому середовищі є технології спонукання (СТА – Call to Action), які через використання «ресурсних слів» і стратегій сторителінгу моделюють нову картину світу реципієнта, спонукаючи його до активної соціальної дії.

Трансформація фразеологічної системи й поява новітньої афористики свідчать про глибокі когнітивні зміни в національній свідомості, де мова стає «сакральним полем перемоги» та чинником національної стійкості. Установлено, що володіння цими лексичними маркерами й здатність до їхнього критичного аналізу є невід'ємною частиною професійного іміджу сучасного фахівця, забезпечуючи його мовну стійкість в умовах глобалізованого інформаційного простору. Особливого значення це набуває в контексті підготовки майбутніх філологів, журналістів, видавців та архівістів, для яких розуміння комунікативної ресурсності лексики стає інструментом професійної діяльності. Упровадження результатів аналізу воєнного дискурсу в освітній процес дозволяє формувати в здобувачів навички лінгвістичної експертизи, уміння виявляти «мовні пастки» й моделювати тексти з високим рівнем впливу, що відповідає сучасним вимогам до якості філологічної освіти та запитам суспільства в період розбудови національної ідентичності.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в детальнішому вивченні лінгвосеміотики інтернет-мемів воєнного часу, а також у студіюванні гендерних і вікових особливостей використання воєнної лексики в месенджерах. Крім того, нагальним залишається питання подальшої лексикографічної фіксації неолексем для укладання мультимедійних словників актуальної лексики, що сприятиме збереженню культурної спадщини та історичної пам'яті українського народу.

Література і джерела

- Антонюк, О. В. (2024). Лексика воєнного дискурсу (на прикладі звернення Володимира Зеленського). У: *Відновлення України у повоєнні часи: виклики, стратегічні пріоритети, ресурсне забезпечення, потенціал майбутнього розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (10–11 жовтня 2024 р.)*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса. С. 414–416.
- Бойчук, М. В., & Бойчук, В. М. (2023). Неологічна лексика воєнного часу в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. № 59. Том 1. С. 38–41. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2023.59.1.8>

- Васютинський, В. О., Горностаї, П. П., Губеладзе, І. Г., Найдьонова, Л. А., Слюсаревський, М. М., & Чуніхіна, С. Л. (2022). *Термінологічний словник російсько-української війни* (за ред. М. М. Слюсаревського ; упоряд. С. Л. Чуніхіна). Київ : Ін-т соціальної та політичної психології НАПН України. 20 с.
- Гриценко, С. (2022). Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика.* № 2(32). С. 9–13. <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2022.32.02>
- Кононенко, О. В. (2023). Розширення лексичного складу мови в період російсько-української війни 2022–2023 рр. *Культура слова.* № 98. С. 84–95. DOI: <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2023.98.7>
- Короткова, Ю. М., & Сабельникова, Т. М. (2023). Посилення ролі мови й мовної освіти в умовах воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.* Серія : Філологія. Журналістика. Том 34 (73). № 1. Ч. 1. С. 26–30. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.1/05>
- Кремін, Т. (2022). 200 днів опору: українська мова – сакральне поле перемоги України. *Укрінформ.* URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3568684-200-dniv-oporu-ukrainska-mova-sakralne-pole-peremogi-ukraini.html>
- Масенко, Л. (2004). *Мова і політика.* Київ : Соняшник. 120 с.
- Стаднік, І. О. (2016). Лінгвістична відповідність понять «воєнний» дискурс vs «військовий» дискурс. *Science and Education a New Dimension. Philology.* Vol. IV(22). Iss. 99. P. 63–66.
- СТИШОВ, О. (2005). *Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації).* Київ : Пугач. 388 с.
- Сукаленко, Т., & Шпетна, С. (2023). Функціонування військового дискурсу в сучасному комунікативному просторі. *Acta Paedagogica Volynienses.* № 1. С. 96–102. DOI: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.1.14>
- Царьова, І. (2023). Сучасний воєнний дискурс: процеси неологізації. *Лінгвістика.* № 2(48). С. 107–114. DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2023-2-48-107-114>
- Чемеркін, С. Г. (2009). *Українська мова в Інтернеті: позамовні та внутрішньо-структурні процеси.* Київ. 240 с.

References

- Antoniuk, O. V. (2024). Lexyka voiennoho dyskursu (na prykladi zvernennia Volodymyra Zelenskoho) [Lexis of military discourse (on the example of Volodymyr Zelenskyu's address)]. In: *Vidnovlennia Ukrainy u povoienni chasy: vyklyky, stratehichni priorityty, resursne zabezpechennia, potentsial maibutnoho rozvytku: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii – Restoration of Ukraine in post-war times: challenges, strategic priorities, resource*

- provision, potential for future development: materials of the International Scientific and Practical Internet Conference.* (pp. 414–416). Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa [in Ukrainian].
- Boichuk, M. V., & Boichuk, V. M. (2023). Neolohichna leksyka voiennoho chasu v Ukraini [Neological vocabulary of wartime in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology*, 59(1), 38–41. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2023.59.1.8> [in Ukrainian].
- Chemerkina, S. H. (2009). Ukrainska mova v Interneti: pozamovni ta vnutrishno-strukturni protsesy [Ukrainian language on the Internet: extralinguistic and intra-structural processes]. Kyiv [in Ukrainian].
- Hrytsenko, S. (2022). Movni innovatsii rosiisko-ukrainskoi viiny 2022 roku [Linguistic innovations of the Russian-Ukrainian war of 2022]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Literary Studies. Linguistics. Folklore Studies*, 2(32), 9–13. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2022.32.02> [in Ukrainian].
- Kononenko, O. V. (2023). Rozshyrennia leksychnoho skladu movy v period rosiisko-ukrainskoi viiny 2022–2023 rr. [Expansion of the lexical composition of the language during the Russian-Ukrainian war of 2022–2023]. *Kultura slova – Culture of the Word*, (98), 84–95. DOI: <https://doi.org/10.37919/0201-419X-2023.98.7> [in Ukrainian].
- Korotkova, Yu. M., & Sabelnykova, T. M. (2023). Posylennia roli movy i movnoi osvity v umovakh voiennoho stanu [Strengthening the role of language and language education under martial law]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka – Scientific Notes of Taurida National V. I. Vernadsky University. Series: Philology. Journalism*, 34(73), 1, Part 1, 26–30. DOI: <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.1/05> [in Ukrainian].
- Kremin, T. (2022). 200 dniv oporu: ukrainska mova – sakralne pole peremohy Ukrainy [200 days of resistance: Ukrainian language is the sacred field of Ukraine's victory]. *Ukrinform*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3568684-200-dniv-oporu-ukrainska-mova-sakralne-pole-peremogi-ukraini.html> [in Ukrainian].
- Masenko, L. (2004). Mova i polityka [Language and politics]. Kyiv: Soniashnyk [in Ukrainian].
- Stadnik, I. O. (2016). Linhvistychna vidpovidnist poniat «voiennyi» dyskurs vs «viiskovyi» dyskurs [Linguistic correspondence of the concepts «military» discourse vs «martial» discourse]. *Science and Education a New Dimension. Philology*, IV(22), 99, 63–66 [in Ukrainian].
- Styshov, O. (2005). Ukrainska leksyka kintsia XX stolittia (na materialy movy zasobiv masovoi informatsii) [Ukrainian vocabulary of the late 20th

- century (based on the language of mass media)]. Kyiv: Puhach [in Ukrainian].
- Sukalenko, T., & Shpetna, S. (2023). Funktsionuvannia viiskovoho dyskursu v suchasnomu komunikatyvnomu prostori [Functioning of military discourse in the modern communicative space]. *Acta Paedagogica Volynienses, (1)*, 96–102. DOI: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.1.14> [in Ukrainian].
- Tsariova, I. (2023). Suchasnyi voiennyi dyskurs: protsesy neolohizatsii [Modern military discourse: processes of neologization]. *Linhvistyka – Linguistics, 2(48)*, 107–114. DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2023-2-48-107-114> [in Ukrainian].
- Vasiutynskiy, V. O., Hornostai, P. P., Hubeladze, I. H., Naidonova, L. A., Sliusarevskiy, M. M., & Chunikhina, S. L. (2022). Terminolohichniy slovnyk rosiisko-ukrainskoi viiny [Terminological dictionary of the Russian-Ukrainian war]. M. M. Sliusarevskiy (Ed.). Kyiv: Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.01.2026 р.

Прийнято до друку 24.02.2026 р.

Рецензент – канд. філол. наук, проф. Ігнатєва С. Є.

Дата публікації статті: 10.05.2026 р.

**ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ТА ЩОДЕННИКОВИЙ ДИСКУРСИ:
ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ВИМІРИ**DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2026-1-53-112-126>**Світлана Ігнат'єва,***кандидат філологічних наук, доцент,**професор кафедри філології та мовної комунікації**Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2217-4610>

У статті подано зіставну характеристику щоденникового і публіцистичного дискурсів у лінгвопрагматичних вимірах. Визначено мовні стратегії й тактики репрезентації авторського «я», особливостей взаємодії адресанта й адресата, а також засоби вираження суб'єктивної оцінки та комунікативних інтенцій у текстах різних типів. Дослідження, здійснене на матеріалі українського щоденникового дискурсу Олеса Гончара, Івана Чендея, Олександра Довженка, Олеса Волі; публіцистичного – Миколи Жулинського, Павла Мовчана, Світлани Єрмоленко, Оксани Забужко спрямоване на з'ясування принципів відмінностей між щоденниковим і публіцистичним дискурсами.

Сфокусовано увагу на письменницькій публіцистиці, яка постає потужним каталізатором суспільного діалогу: пробуджує інтерес до актуальних проблем, провокує дискусії, розкриває багатогранність думок і вчить суспільство чути одне одного. З'ясовано, що публіцистичне слово письменника є ефективним засобом пожвавлення суспільної комунікації, оскільки здатне не лише порушувати гострі питання, а й ініціювати розлогий діалог, впливаючи на формування громадської свідомості. Воно виходить за межі суто літературного явища й функціонує як соціокультурний чинник, що формує суспільні настрої та ціннісні орієнтири. Натомість наголошено, що щоденниковий дискурс фіксує інтимний вимір авторської свідомості, віддзеркалює еволюцію думок, переживань і світоглядних установок діариста-митця. Також він є цінним джерелом для дослідження індивідуального стилю, мовної особистості, внутрішніх мотивацій творчості та прихованих смислових доміант публіцистичних текстів.

Доведено, що діаруш дає змогу простежити, як особистий досвід трансформується у публічне висловлювання, а внутрішня рефлексія – у суспільно значеннєву позицію. У результаті аналізу було виявлено, що для щоденникового дискурсу властива автоадресованість та рефлексивність, для публіцистичного – соціальна орієнтація та вплив на масову аудиторію. Публіцистика належить до переконувального типу дискурсу, підґрунтям якого є вербальна взаємодія суб'єктів комунікації, спрямована на реалізацію авторської інтенції впливу та переконання. У щоденниковому дискурсі авторське «Я» постає доміантним

смісловим ядром тексту, оскільки саме воно організовує його зміст і структуру. Щоденниковий запис є простором безпосереднього самовираження автора, де домінує індивідуальна перспектива бачення подій, переживань і оцінок. Однією з визначальних ознак такого дискурсу постає саморефлексія – зосередженість діариста на власних думках, емоційних станах і внутрішніх переживаннях.

Ключові слова: лінгвопрагматика, публіцистичний дискурс, щоденниковий дискурс, комунікативний вектор, прагматичні виміри.

Ihnatieva Svitlana. Publicist and diary discourse: linguopragmatic dimensions

The article proposes comparative characteristics of diary and journalistic discourse in linguopragmatic dimensions. The linguistic strategies and tactics of representing the author's «I», the features of the interaction between the addressee and the addressee, as well as the means of expressing subjective assessment and communicative intentions in texts of various types are determined. The research, carried out on the material of the Ukrainian diary discourse of Oles Honchar, Ivan Chendei; journalistic – Mykola Zhulynsky, Pavlo Movchan, Svitlana Yermolenko, Oksana Zabuzhko, is aimed at clarifying the fundamental differences between diary and journalistic discourses.

The focus is on literary journalism, which acts as a powerful catalyst for social dialogue. It raises awareness of current issues, provokes discussions, reveals the diversity of opinions, and teaches society to listen to each other. It has been found that the journalistic word of a writer is an effective means of revitalizing social communication, as it is capable not only of raising acute issues, but also of initiating a broad dialogue, influencing the formation of public consciousness. It goes beyond the boundaries of a purely literary phenomenon and functions as a socio-cultural factor that shapes public sentiment and value orientations.

Keywords: linguopragmatics, journalistic discourse, diary discourse, communicative vector, pragmatic dimensions.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Публіцистичний і щоденниковий дискурси становлять важливий об'єкт сучасних мовознавчих і літературознавчих студій, оскільки репрезентують різні моделі інтерпретації дійсності – суспільно зорієнтовану та індивідуально-рефлексивну. Їхній аналіз у межах наукової статті дає змогу простежити специфіку авторської позиції,

комунікативні стратегії, мовностилістичні засоби впливу та механізми формування смислів.

Письменницька публіцистика постає потужним каталізатором суспільного діалогу: вона пробуджує увагу до актуальних проблем, провокує дискусії, розкриває багатогранність думок і вчить суспільство чути одне одного. Публіцистичне слово письменника є ефективним засобом поживлення суспільної комунікації, оскільки здатне не лише порушувати гострі питання, а й ініціювати розлогий діалог, впливаючи на формування громадської свідомості. Воно часто виходить за межі суто літературного явища й функціонує як соціокультурний чинник, що формує суспільні настрої та ціннісні орієнтири.

Натомість щоденниковий дискурс фіксує інтимний вимір авторської свідомості, віддзеркалює еволюцію думок, переживань і світоглядних установок митця. У науковій перспективі він є цінним джерелом для дослідження індивідуального стилю, мовної особистості, внутрішніх мотивацій творчості та прихованих смислових домінант публіцистичних текстів. Щоденник дає змогу простежити, як особистий досвід трансформується у публічне висловлювання, а внутрішня рефлексія – у суспільно значущу позицію.

Загалом зіставлення публіцистичного та щоденникового дискурсу у межах наукового дослідження відкриває можливість комплексного аналізу взаємодії приватного й публічного, особистісного й соціального, інтимного й декларативного. Такий підхід поглиблює розуміння ролі мовної особистості письменника-публіциста й діариста у формуванні суспільної думки та окреслює перспективи подальших дискурсивних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Український щоденниковий і публіцистичний дискурси активно досліджують в українських мовознавчих, літературознавчих, журналістикознавчих студіях, зосереджуючись на його впливі на громадську думку, прагмалінгвістичних параметрах, суспільно-політичній лексиці та функціях переконання. О. Мосейчук характеризує публіцистичний дискурс із політико-ідеологічною акцентуацією подання матеріалу, виразною соціальною оцінністю та чітко репрезентованою авторською позицією. Його прагматична спрямованість на адресата реалізується через добір експресивних мовних засобів, що забезпечують впливовий потенціал тексту (Мосейчук, 2012). Учений вказує на функцію впливу в межах публіцистичного дискурсу, яка полягає в тому, що засоби масової інформації не лише інформують адресата, а й імпліцитно орієнтують його щодо способу інтерпретації повідомлюваного, впливають на формування висновків і прийняття рішень. З цією метою використовують непрямі номінативні засоби та синтаксичні конструкції, здатні опосередковано впливати на свідомість реципієнта (Мосейчук, 2012, с. 173). Водночас спостерігається зростання ролі засобів масової інформації у фіксації суспільних трансформацій – у політичній,

соціально-економічній, культурній та інших сферах – а також у конструюванні та легітимації етичних норм, формуванні світоглядних орієнтирів і визначенні пріоритетів, зокрема в галузі державної мовної політики.

Я. Брухаль у роботі «Комунікативний підхід до вивчення публіцистичного дискурсу» узагальнює особливості публіцистичного дискурсу, до основних його ознак відносить: 1) репрезентацію та інтерпретацію дійсності; 2) регулятивний вплив на діяльність адресатів (зокрема спонукання чи обмеження); 3) вплив на свідомість (навіювання, переконання); 4) оцінювання та прогнозування соціальних процесів (Брухаль, 2014, с. 27). К. Разумна проаналізувала підходи до визначення та тлумачення поняття публіцистичного дискурсу. Особливу увагу приділила встановленню характерних ознак та лексичних особливостей англomовного публіцистичного дискурсу (Разумна, 2018). Прагмалінгвістичні параметри публіцистичного дискурсу вивчали Л. Ліпич, Н. Павлик. Дослідниці проаналізували й узагальнили сучасні концепції щодо тлумачення публіцистичного дискурсу, схарактеризували його основні ознаки; визначили дискурсивні властивості публіцистичного мовлення; виявили і класифікували комунікативно-прагматичні компоненти медійного тексту; систематизували і формалізували прийоми мовного впливу на реципієнта в межах публіцистичного дискурсу в нерозривному зв'язку з його функціями (Ліпич & Павлик, 2024). С. Ігнат'єва у роботі «Вербалізація концепту «ЗЕМЛЯ» в публіцистичному дискурсі Олеся Гончара» характеризує письменницьку публіцистику не лише як чинник формування громадської думки, а й важливе джерело інтелектуальних рефлексій, які віддзеркалюють стан суспільного розвитку та його перспектив. Вона наголошує на думці, що публіцистика письменника-класика, громадського діяча Олеся Гончара становить потужний дискурсивний інструмент для осмислення суспільного життя, позначений виразною авторською ідентичністю, неповторною комунікативною стратегією, особливими механізмами інтерпретації соціально значущих проблем (Ігнат'єва, 2025). Дослідники вивчають його як мовленнєву діяльність, що поєднує логічність із емоційністю.

Щоденниковий дискурс становить особливу дискурсивно-жанрову форму епістолярного стилю, що функціонує як засіб фіксації суб'єктивного досвіду, внутрішніх переживань та хронологічного перебігу подій, що зазвичай межує із літературно-побутовим жанром. Він характеризується високою комунікативною інтенційністю, відвертістю та інтимністю, відображаючи особистість автора. К. Радаєва у статті «Письменницький щоденник у жанровостильовому аспекті» вказує на синкретизм письменницького щоденника, що є органічним синтезом документально-художнього й публіцистичного начал. Публіцистика «несе на собі відбиток авторського художнього стилю, а літературна критика є компонентом документальної прози» (Радаєва,

2011, с. 224). У праці С. Ігнат'євої, присвяченій щоденниковому дискурсу, зокрема «Дискурсеми агресивності в українському щоденниковому дискурсі» (Ігнат'єва, 2022), дослідниця розглядає мовленнєву агресію як явище, що ґрунтується на маніпуляції свідомістю адресата інформації й не завжди має виразно суб'єктивний чи упереджений характер. Вона постає як особливий тип мовленнєвої поведінки діариста, у якому внутрішня структура текстових повідомлень виконує функцію передачі інтолерантного змісту. Такий дискурс охоплює широкий спектр і спеціалізованих, і неспеціалізованих інвектив, що репрезентують мовні засоби вербальної агресії (Ігнат'єва, 2022, с. 39). Т. Космеда розглядає письменницькі щоденники як психолінгвістичне явище, що вирізняється з-поміж різновидів цього жанру своєю мотивацією (Космеда, 2012, с. 152). Спираючись на дослідження польського вченого П. Родак, вона виокремлює екзистенційні (людські) і творчі мотивації. Із цим тісно пов'язане явище «потреби писати», що виникає тоді, коли зовнішні чи внутрішні чинники обмежують митця у можливості повноцінної творчості (Космеда, 2012, с. 152). Отже, письменницький діаріуш варто розглядати насамперед як продукт творчого процесу, а вже потім – як форму фіксування життєвих подій. М. Степаненко, Л. Дейна лінгвістичний аспект дослідження щоденників майстрів слова пов'язують із реалізацією творчої мотивації, зі специфікою авторського мовлення, указуючи на те, що діаріуш обов'язково підпорядкований авторській ідеї, меті, яку реалізують наведені в ньому документальні свідчення, фрагменти діалогів, спогади тощо (Степаненко & Дейна, 2018, с. 72). Т. Ліштаба та Т. Огаренко проаналізували жанрові закономірності щоденникового тексту, визначили його лінгвостилістичні ознаки. Дослідниці встановили, що точність і стислість викладу в інформаційному жанрі зумовлюється, перш за все, функціонуванням нейтральної суспільно-політичної лексики та виявили ті мовні засоби, які сприяють посиленню загальної експресивності щоденникового тексту (Ліштаба & Огаренко, 2022).

У науковій розвідці С. Шабат-Савки «Щоденниковий дискурс Олександра Довженка: інтенційний обшир і синтаксування» проаналізовано щоденник як окрему дискурсивно-жанрову форму епістолярного стилю української мови, що має історико-культурну та естетичну цінність, репрезентує психоментальний простір мовної особистості, спектр емоційно наснажених суб'єктивно-авторських інтенцій, формує багатогранність письменницького ідіостилу (Шабат-Савка, 2024). З опертям на просторово-часовий континуум «Щоденника» Олександра Довженка досліджено присутні жанрові ознаки й тематично-змістове наповнення щоденника, обстежено тяглість наукових пошуків щодо його лінгвістичної природи. Багатий ілюстративний матеріал дав змогу мовознавиці обґрунтувати думку про амбівалентний характер щоденника Олександра Довженка – знакової постаті України ХХ ст.

Мета дослідження – проаналізувати прагматичний потенціал щоденникового та публіцистичного дискурсів і з'ясувати механізми реалізації авторської інтенції в межах приватної та публічної комунікації.

Методи дослідження. Порівняльна характеристика прагматичного потенціалу щоденникового та публіцистичного дискурсів передбачає аналіз їхньої комунікативної спрямованості, впливу на адресата та способи реалізації мовленнєвих стратегій. Для дослідження застосовано комплексний підхід, поєднуючи якісні: дискурс-аналіз, інтерпретаційний, прагмалінгвістичний та порівняльний методи. Зокрема, *дискурс-аналіз* уможливує виявити комунікативні стратегії та тактики автора, визначити його прагматичні інтенції, а також проаналізувати контекст створення тексту – історичний, соціальний, культурний. *Прагмалінгвістичний аналіз* у дослідженні спрямований на виявлення мовленнєвих актів: ствердження, оцінка, заклик, критика; імпліцитних смислів; засобів вираження суб'єктивної модальності; категорій оцінності та експресивності. *Порівняльний метод* дає змогу встановити спільні та відмінні риси прагматичного потенціалу обох типів дискурсу. *Інтерпретаційний метод* у дослідженні спрямований на глибинне тлумачення інтенцій діариста, реконструкцію прагматичних смислів, а також аналіз підтексту. Важливий для дослідження інтимності й внутрішнього діалогу в щоденниковому дискурсі. Особливо ефективним є *стилістичний аналіз*, яким у публіцистиці активно послуговуються як засобом впливу – риторика, повтори, заклики, у щоденнику – емоційно забарвлена лексика та індивідуальний стиль. Серед методів, які уможливають розкрити поставлену проблему, виокремлено соціолінгвістичний для визначення соціального статусу автора, історичного контексту формування дискурсу, а також цільової аудиторії. Цей метод особливо важливий для аналізу публіцистичного дискурсу, який функціонує у публічному просторі.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових напрямів соціально-прагматичного аналізу публіцистичного дискурсу є вивчення специфіки його конструювання в конкретній соціокомунікативній ситуації, що передбачає функціонально доцільне використання мовних ресурсів відповідно до соціальної орієнтації адресата. Саме публіцистичному дискурсу, суб'єкт якого виконує репрезентативну соціальну функцію – вираження інтересів соціуму – належить провідна роль у сучасному інформаційному просторі (Мосейчук, 2012, с. 174). Прагматичний аспект публіцистичного тексту безпосередньо корелює з його соціальною функцією – здійсненням інформаційно-ідеологічного впливу на масову аудиторію. Для цього типу дискурсу характерна концептуалізована авторська позиція, що реалізується через систему стратегій і тактик мовленнєвого впливу. Очікуваним результатом є реакція адресата, співвіднесена з авторськими інтенціями. Дослідники підкреслюють, що публіцистичний дискурс функціонує як середовище систематичного поширення повідомлень серед численних

розосереджених аудиторій із метою формування, трансформації або корекції оцінок, переконань, установок і моделей поведінки шляхом передачі прагматично зорієнтованої інформації (Мосейчук, 2012, с. 174). Щоденник належить до персонального типу дискурсу, в основі якого лежить приватна форма комунікації з домінуванням егоцентричної мовної організації. Його визначальними рисами є автокомунікація, саморефлексія та фіксація індивідуального досвіду, яку реалізують через внутрішній монолог і суб'єктивно-оцінне осмислення дійсності. Така форма письма зумовлена передусім потребою мовної особистості діариста в самоідентифікації та саморегуляції.

У щоденнику домінують експресиви й рефлексивні акти, у публіцистиці – директиви, оцінні конструкції, апелятивні форми.

Отже, важливими прагматичними вимірами щоденникового дискурсу є самоідентифікація автора; терапевтична функція; конструювання особистісної пам'яті; формування індивідуальної картини світу. У сучасному українському контексті, особливо в умовах війни, щоденниковий дискурс набуває додаткової функції – свідчення епохи, перетворюючись на документ особистого досвіду.

Серед прагматичних вимірів публіцистичного дискурсу важливо вказати на формування громадської думки; мобілізацію аудиторії; соціальну оцінку подій; ідеологічний вплив; конструювання національного наративу. Прагматичний потенціал публіцистики полягає у її здатності поєднувати інформацію з оцінкою, що створює ефект переконання. Спільними для обох типів дискурсу є оцінність, актуальність подій, стійка авторська позиція, можливість трансформації у напрямку щоденник – публіцистика.

Розглянемо суттєві відмінності щоденникового й публіцистичного дискурсів. Однією із важливих диференційних ознак є комунікативний вектор щоденникового і публіцистичного дискурсів, який зумовлений специфікою їхніх прагматичних установок та адресатної спрямованості. У щоденниковому дискурсі комунікативний вектор переважно має інтроспективний характер, оскільки комунікація спрямована на внутрішній світ автора. Адресатом у цьому випадку зазвичай постає сам автор або умовний, потенційний читач. Основна мета полягає у саморефлексії, фіксації особистих переживань, осмисленні подій та формуванні індивідуального досвіду. Така комунікація характеризується високим рівнем суб'єктивності, спонтанності та емоційної насиченості, що зумовлює перевагу експресивних та оцінних мовних засобів, наприклад, *Я бачив людство. Від Португалії й до Японії, від Едмонтона і до Таїланду та островів Індонезії – все щедро мені Бог показав... І всюди (будь-якої раси) людина – прекрасна!.. Хоча всюди життя її минає в постійній тяжкій боротьбі Добра зі Злом* (Гончар, 2008, с. 9); *Догавкалися... Довели!.. Докерувалися!.. Доінтригували... Досварилися! Хай з нас тепер сміється обиватель і міщанин! Хай у нас тикає своїм брудним пальцем!* (Чендей, 2021, 1, с. 222); *Всього лише спритне і таке*

ж нахабно настирливе заробляння грошей, вірніше – вигрібання грошей з державної казни взамін на мотлох словесний (Чендей, 2021, 2, с. 376). Авторське «Я» виступає центральним організувальним принципом тексту, оскільки саме через індивідуальну перспективу автора здійснюється фіксація та інтерпретація подій і явищ, наприклад, *Людське життя. Я бачив, як у червні квітує степ асканійський. Бачив місячну доріжку на морі, що простелилась удалеч, в античність. Чув мільйон весняних солов'їв, що шаленіли, витьохкуючи у вечірніх кончівських левадах. Я знав години й літа натхнення. Я – жив!* (Гончар, 2008, с. 275); *Людина – її тіло помирає, але вона, людина, залишається живою своїми ділами, живою тим, що доброго вона залишила для своїх співвітчизників* (Чендей, 2021, 1, с. 48). Характерною ознакою такого типу дискурсу є саморефлексія, що виявляється в зосередженості автора на власних думках, емоціях та внутрішніх переживаннях. Фіксуючи події, автор водночас інтерпретує їх, вступаючи у внутрішній діалог із самим собою. Це зумовлює високий рівень суб'єктивності, інтимності та психологічної глибини щоденникового письма, наприклад, *Невже для мене перекриті дороги планети? А я їх так любив... Цвіли мені сади Словаччини. Блукав по нічному Парижу... Чув гуркіт Атлантики на магелланових берегах, поставили переді мною стрімкі фантоми Нью-Йорка... Пекло мене сонце Джакарти, летіли навстріч автостради Японії* (Гончар, 2008, с. 192).

Разом з тим у публіцистичному дискурсі комунікативний вектор має соціально спрямований і зовнішній характер, оскільки його головною метою є вплив на масову аудиторію, формування громадської думки та актуалізація суспільно значенневих проблем, наприклад: *Мова мстива: будь-яка наруга над нею призводить до душевної ущербності. Звуження сфери вжитку мови – це звуження сфери духовності, це деградація, це, зрештою, зубожіння Всесвіту* (Мовчан, 2022, с. 46). Тут адресат є колективним і чітко окресленим, що і зумовлює продуману організацію тексту, аргументованість викладу та використання різноманітних мовностилістичних засобів впливу. Публіцистичний дискурс поєднує інформативну, оцінну та впливову функції, завдяки чому забезпечує активну взаємодію автора з аудиторією, наприклад: *Гноблення однієї мови іншою – це кричуще порушення світобудови. Мовна дискримінація зумовлює й соціальну, й моральну дискримінацію. Панівна мова починає субординуватися* (Мовчан, 2022, с. 36).

Згалом комунікативний вектор щоденникового дискурсу спрямований переважно на внутрішню комунікацію та самовираження автора, тоді як публіцистичний дискурс орієнтований на зовнішню комунікацію та суспільний вплив, що визначає відмінності у їхніх прагматичних настановах, структурній організації та мовному оформленні. На відміну від публіцистичного дискурсу, де авторська позиція зорієнтована передусім на вплив на адресата, у щоденниковому

дискурсі авторське «Я» постає домінантним смисловим ядром тексту. Тут провідну роль відіграє саморефлексія – процес внутрішнього осмислення власного досвіду, емоцій і переживань. Щоденниковий запис функціонує як форма внутрішнього діалогу, у якому автор одночасно виступає і суб'єктом висловлення, і об'єктом рефлексії. Див. Табл. 1.

Табл. 1. Порівняльна характеристика щоденникового і публіцистичного дискурсів

Критерій	Щоденниковий дискурс	Публіцистичний дискурс
Комунікативна природа	Інтрапсихічна (автокомунікація)	Соціально орієнтована
Адресат	Автор реальний / уявний	Масова аудиторія
Мета	Саморефлексія, фіксація переживань, осмислення досвіду	Вплив на громадську думку, інформування, переконання
Ступінь суб'єктивності	Максимально суб'єктивний	Поєднання суб'єктивності й суспільної позиції
Темпоральність	Синхронна (події «тут і тепер»)	Актуальна, соціально значуща
Стиль	Розмовний, інтимний, фрагментарний	Оцінний, аргументативний, риторичний
Жанри	Особистий щоденник, онлайн-щоденник, воєнний щоденник	Стаття, есе, репортаж, колонка

Ще одна особлива відмінність щоденникового і публіцистичного дискурсів стосується рівня відповідальності наратора. Щоденниковий дискурс характеризується відносно індивідуалізованим рівнем відповідальності, оскільки первинно орієнтований на приватну комунікацію. Діарист фіксує власні думки, емоції, переживання та інтерпретації подій, що зумовлює високий ступінь суб'єктивності викладу. Відповідальність у цьому випадку має переважно етично-особистісний характер і пов'язана з автентичністю самовираження, щирістю самооцінки та внутрішньою рефлексією автора, наприклад, *Як багато спільного мають між собою індійська філософія і вчення Вернадського. Дві духовні вершини людства, вони – найближчі до Бога, до універсальної сутності Буття* (Гончар, 2008, с. 255); *Бо коли я беруся за якесь діло в слові, то знаю, що тут уже знаю і можу все* (Чендей, 2021, 2, с. 377).

Навіть за умови потенційної публікації щоденникових записів їхня комунікативна природа зберігає риси інтимності та внутрішнього діалогу, що послаблює вимогу до фактичної верифікації інформації, але водночас підсилює значення індивідуальної позиції автора, наприклад, *Слухаю Моцарта, Сен-Санса, «Вокаліз» Рахманінова у виконанні*

української співачки Вікторії Лук'янець... Ось вони, вершини людського генія! І чого варті в порівнянні з ними і музичний, і літературний наш зарозумілий, псевдозначущий, далекий від справжньої духовності «авангард», претензійний, вимучений «модерн»... (Гончар, 2008, с. 523); Тут я пан і владар – нічого немає такого, щоб не підкорилося мені, коли захочу я. Інакше: моє поле ширше, моя борозна глибша, мій засів певніший! Господар я! Пан я! Він, отой вчений, слуга лишень... Бо те, що може він, можуть й інші. Що можу я, то вже можу тільки я один (Чендей, 2021, 2, с. 377).

Натомість публіцистичний дискурс передбачає високий рівень соціальної та комунікативної відповідальності, що зумовлено його публічним характером і орієнтацією на широку аудиторію, наприклад, Багатом українським політикам і урядовцям не судилося усвідомити, що доля дарує унікальний шанс стати великим не завдяки багатству і почесням, бо це неможливо, а завдяки звершенню свого національного обов'язку (Жулинський, 2012, с. 40). Автор публіцистичного тексту виступає активним учасником суспільного діалогу, а тому несе відповідальність за достовірність фактів, обґрунтованість оцінок, коректність аргументації та потенційний вплив на громадську думку, наприклад: Миколі Вінграновському боліло Слово. Не в значенні творчого слова, коли поет шукає те єдине, неповторне слово, яке має передати індивідуальний образ, ту таїну, що відкрилася тільки творцеві (Єрмоленко, 2012, с. 49). Такий тип дискурсу функціонує у сфері суспільно значущої інформації, що передбачає дотримання певних етичних і професійних норм, а також усвідомлення наслідків мовленнєвого впливу, наприклад: Щоб бути відчитаною, поезії Калинця сьогодні конче потрібен драгоман-тлумач: із української первозданної – на українську «постмодерну» (точніше, «пост-без-модерну»: з європейським перешумілим аналогом тільки й спільного, що втрата больової чутливості, але в нас це не від «перегодованості» культурою, а, навпаки, від її браку...) (Забужко, 2012, с. 52) або ...наше «людство» шугонуло в самотворену «реальність другого порядку», як стратостат без підстраховки (припускаю, щось подібне мусило відбутись і в свідомості японців після Хіросіми й Нагасакі: до природи, яка один раз «зрадила», покірно перетворившись у руках людини на зброю проти осіб подібних – на виловлену смертоносну рибину, на зірване з дерева радіоактивне яблуко... (Забужко, 2012, с. 204).

Отже, рівень відповідальності в щоденниковому дискурсі переважно зосереджений у площині особистісної рефлексії автора, тоді як у публіцистичному дискурсі він набуває суспільного виміру, оскільки пов'язаний із формуванням інформаційного простору та впливом на колективну свідомість адресатів. Див. Табл. 2.

Табл. 2. Лінгвістичні особливості щоденникового і публіцистичного дискурсів

Щоденниковий дискурс:	Публіцистичний дискурс:
домінування «Я» першої особи однини	переважання «Ми» та узагальненої форми викладу
асоціативність і спонтанність	логічна структурованість і комунікативна цілеспрямованість
емоційно-експресивна, суб'єктивно забарвлена лексика	соціально й ідеологічно маркована лексика; поєднання нейтральної та експресивної лексики для впливу на адресата
фрагментарність, незавершеність синтаксичних конструкцій	аргументативні конструкції, логічна послідовність викладу
орієнтація на автоадресацію та інтроспекцію; відсутність комунікативної настанови на масовий вплив	орієнтація на масового адресата
внутрішній монолог як провідна форма викладу	зовнішньо спрямований, публічний виклад, діалог із масовим адресатом
відсутність чіткої композиційної завершеності	чітка структурованість і композиційна завершеність тексту
розмовні елементи, індивідуально-авторські мовні засоби	вживання риторичних засобів: риторичні запитання, повтори, контрасти
переважання особистісних оцінок і рефлексій без виразної настанови впливу	наявність оцінних суджень і закликів
Інтертекстуальність	

Висновки й перспективи подальших досліджень. Щоденниковий дискурс реалізує функції самовираження, рефлексії та внутрішнього осмислення життєвого досвіду автора. Його прагматична настанова полягає у фіксації особистісних переживань, інтерпретації подій індивідуального та суспільного життя, а також у формуванні авторської системи ціннісних орієнтирів. Комунікація має переважно інтроспективний характер, оскільки адресатом висловлення зазвичай виступає діарист, що зумовлює підвищену суб'єктивність і рефлексивність мовлення. Публіцистичний дискурс характеризується виразною соціальною спрямованістю та орієнтацією на широке коло адресатів. Його прагматичний потенціал реалізується через інформування, інтерпретацію та оцінювання суспільно значущих подій, а також через прагнення впливати на громадську думку. У межах цього дискурсу авторська позиція набуває публічного характеру, а мовні засоби добирають з урахуванням їхнього впливового та переконувального потенціалу, який спрямований на актуалізацію суспільних проблем, формування оцінних орієнтирів і стимулювання

публічного діалогу. Якщо щоденниковий дискурс реалізує переважно індивідуально-рефлексивний прагматичний потенціал, то публіцистичний дискурс функціонує в площині соціального впливу та публічної комунікації. Прагматичні виміри щоденникового й публіцистичного дискурсів відображають різні моделі комунікативної взаємодії: якщо щоденниковий дискурс тяжіє до індивідуально-рефлексивного осмислення досвіду, то публіцистичний спрямований на публічну інтерпретацію подій і вплив на колективну свідомість.

Прагматичний потенціал щоденникового та публіцистичного дискурсів зумовлений передусім їхньою комунікативною спрямованістю та специфікою адресованості. Щоденниковий дискурс реалізує насамперед функції самовираження, рефлексії та внутрішнього осмислення життєвого досвіду автора. Його прагматична настанова полягає у фіксації особистісних переживань, інтерпретації подій індивідуального та суспільного життя, а також у формуванні авторської системи ціннісних орієнтирів. У цьому випадку комунікація має переважно інтроспективний характер, оскільки адресатом висловлення часто виступає сам автор, що зумовлює підвищену суб'єктивність і рефлексивність мовлення.

Натомість публіцистичний дискурс характеризується виразною соціальною спрямованістю та орієнтацією на широке коло адресатів. Його прагматичний потенціал реалізується через інформування, інтерпретацію та оцінювання суспільно значущих подій, а також через прагнення впливати на громадську думку. У межах цього дискурсу авторська позиція набуває публічного характеру, а мовні засоби добирають з урахуванням їхнього впливового та переконувального потенціалу. Загалом публіцистичний дискурс спрямований на актуалізацію суспільних проблем, формування оцінних орієнтирів і стимулювання публічного діалогу.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в поглибленні лінгвопрагматичного вивчення щоденникового та публіцистичного дискурсів, а також у їх зіставному аналізі з художнім дискурсом з метою виявлення специфіки мовної репрезентації авторської свідомості та комунікативної організації тексту.

Література

- Брухаль, Я. Б. (2014). Комунікативний підхід до вивчення публіцистичного дискурсу. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Філологічні науки*. Книга 2. С. 23–28.
- Гончар, О. (2008). *Щоденники: у 3 т.* Київ : Веселка, Том 3: 1984–1995. 608 с.
- Єрмоленко, С. Я. (2012) Пророчий вірш-симфонія Миколи Вінграновського. *Рідний край*. №1 (26). С. 49–52.

- Жулинський, М. Г. (2012). Велич національного обов'язку. *Рідний край*. №1 (26). С. 39–48.
- Забужко, О. (2012). *З мапи книг і людей вибрані есе*. Кам'янець-Подільський : MeridianCzernowitz, 376 с.
- Ігнат'єва, С. Є. (2025). Вербалізація концепту «ЗЕМЛЯ» в публіцистичному дискурсі Олеся Гончара. *Слобожанський науковий вісник. Серія: Філологія*. Вип. 11. С. 42–47. DOI: <https://doi.org/10.32782/philspu/2025.11.7>
- Ігнат'єва, С. (2022). Дискурсеми агресивності в українському щоденниковому дискурсі. *Лінгвістика*. №2 (46). С. 39–49. DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2022-2-46-39-49>
- Космеда, Т. А. (2012). *Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу* : монографія. Дрогобич : Коло, 372 с.
- Ліпич, В. М., & Павлик, Н. В. (2024). Прагмалінгвістичні параметри публіцистичного дискурсу. *Слобожанський науковий вісник. Серія: Філологія*. Вип. 5. С. 34–38. DOI: <https://doi.org/10.32782/philspu/2024.5.6>
- Ліштаба, Т., & Огаренко Т. (2022). Лексико-стилістичні особливості щоденникового дискурсу Володимира Винниченка. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*, С. 159–165. URL: <https://journals.cusu.in.ua/index.php/philology/article/view/28>
- Мовчан, П. (2022). *Вертикаль слова: статті, передмови, інтерв'ю* / ред. упор. М. Васьків. Київ : Ярославів Вал, 608 с.
- Мосейчук, О. М. (2012). Публіцистичний дискурс як контекст реалізації комунікативного впливу на масового адресата. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки*. Вип. 65. С. 174–177.
- Радаєва, К. (2011). Письменницький щоденник у жанровостильовому аспекті. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка. Серія: Філологічні науки* : зб. наук. пр.: у 2-х ч. Кіровоград. Вип. 96 (1). Ч. 1. С. 224–227.
- Разумна, К. А. (2018). Англійськомовний публіцистичний дискурс у дзеркалі сучасних лінгвістичних розвідок. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. № 10. С. 121–125.
- Степаненко, М., & Дейна, Л. (2018). *Суб'єктивна та об'єктивна оцінка в українському щоденниковому дискурсі* : монографія. Полтава : Дивосвіт, 268 с.
- Чендей, І. М. (2021). *Щоденники Івана Чендея*. Кн. 1 / упоряд. М. Чендей-Трещак. Ужгород : РІК-У. 639 с.
- Чендей, І. М. (2021). *Щоденники Івана Чендея*. Кн. 2 / упоряд. М. Чендей-Трещак. Ужгород : РІК-У. 688 с.

Шабат-Савка, С. Т. (2024). Щоденниковий дискурс Олександра Довженка: інтенційний обшир і синтаксування. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 37. С. 67–73. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.37.11>

References

- Brukhal, Ya. B. (2014). Komunikatyvnyi pidkhid do vvychennia publitsystychnoho dyskursu [Communicative approach to the study of journalistic discourse]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia. Serii: Filolohichni nauky – Scientific notes of Nizhyn Mykola Gogol State University. Series: Philological sciences*, (2), 23–28 [in Ukrainian].
- Chendei, I. M. (2021). Shchodennyky Ivana Chendeia [The Diaries of Ivan Chendei]. Kn. 1 / uporiad. M. Chendei-Treshchak. Uzhhorod: RIK-U [in Ukrainian].
- Chendei, I. M. (2021). Shchodennyky Ivana Chendeia [The Diaries of Ivan Chendei]. Kn. 2 / uporiad. M. Chendei-Treshchak. Uzhhorod: RIK-U [in Ukrainian].
- Honchar, O. (2008). Shchodennyky: u 3 t. [Diaries: in 3 v.]. Kyiv: Veselka. Vol. 3: 1984–1995 [in Ukrainian].
- Ihnatieva, S. Ye. (2025). Verbalizatsiia kontseptu «ZEMLIa» v publitsystychnomu dyskursi Olesia Honchara [Verbalization of the concept of «EARTH» in the journalistic discourse of Oles Honchar]. *Slobozhanskyi naukovyi visnyk. Serii: Filolohiia – Sloboda Scientific Journal. Philology*, (11), 42–47. DOI: <https://doi.org/10.32782/philspu/2025.11.7> [in Ukrainian].
- Ihnatieva, S. (2022). Dyskursemy ahresyvnosti v ukrainskomu shchodennykovomu dyskursi [Discourses of aggressiveness in Ukrainian diary discourse]. *Linhvistyka – Linguistics*, 2(46), 39–49. DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2022-2-46-39-49> [in Ukrainian].
- Kosmeda, T. A. (2012). Ego i Alter Ego Tarasa Shevchenka v komunikatyvnomu prostori shchodennykovoho dyskursu: monohrafiia [Ego and Alter Ego of Taras Shevchenko in the communicative space of diary discourse: Monograph]. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
- Lipych, V. M., & Pavlyk, N. V. (2024). Prahmalinhvistychni parametry publitsystychnoho dyskursu [Pragmalinguistic parameters of journalistic discourse]. *Slobozhanskyi naukovyi visnyk. Serii: Filolohiia – Sloboda Scientific Journal. Philology*, (5), 34–38. DOI: <https://doi.org/10.32782/philspu/2024.5.6> [in Ukrainian].
- Lishtaba, T., & Oharienko, T. (2022). Leksyko-stylistychni osoblyvosti shchodennykovoho dyskursu Volodymyra Vynnychenka [Lexical and stylistic features of Volodymyr Vynnychenko's diary discourse]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky – Research bulletin. Series: Philological sciences*, (202), 159–165. Retrieved from

<https://journals.cusu.in.ua/index.php/philology/article/view/28>

[in Ukrainian].

- Moseichuk, O. M. (2012). Publitsystychnyi dyskurs yak kontekst realizatsii komunikatyvnoho vplyvu na masovoho adresata [Journalistic discourse as a context for implementing communicative influence on a mass audience]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu. Filolohichni nauky – Bulletin of Zhytomyr State University. Philological Sciences*, (65), 174–177 [in Ukrainian].
- Movchan, P. (2022). Vertykal slova: statyi, peredmovy, interviu [Vertical words: articles, forewords, interviews] / red. upor. M. Vaskiv. Kyiv: Yaroslaviv Val [in Ukrainian].
- Radaieva, K. (2011). Pysmennytskyi shchodennyk u zhanrovostylovomu aspekti [Writer's diary in the genre and style aspect]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. Vynnychenka. Serii: Filolohichni nauky – Scientific notes of Kirovohrad State Pedagogical University named after V. Vinnichenko. Series: Philological sciences*, 96(1), Part 1, 224–227 [in Ukrainian].
- Razumna, K. A. (2018). Anhliiskomovnyi publitsystychnyi dyskurs u dzerkali suchasnykh linhvistychnykh rozvidok [English-language journalistic discourse in the mirror of modern linguistic research]. *Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Serii «Filolohichni nauky». Movoznavstvo – Scientific Bulletin of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Series «Philological sciences». Linguistics*, (10), 121–125 [in Ukrainian].
- Shabat-Savka, S. T. (2024). Shchodennykovyi dyskurs Oleksandra Dovzhenka: intentsiinyi obshyr i syntaksuvannia [Oleksandr Dovzhenko's Daily Discourse: Intentional Scope and Syntaxation]. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian Philological Studies*, (37), 67–73. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.37.11> [in Ukrainian].
- Stepanenko, M., & Deina, L. (2018). Subiektyvna ta obiektyvna otsinka v ukrainskomu shchodennykovomu dyskursi: monohrafiia [Subjective and objective assessment in Ukrainian diary discourse: Monograph]. Poltava: Dyvosvit [in Ukrainian].
- Yermolenko, S. Ya. (2012). Prorochy virsh-symfoniia Mykoly Vinhranovskoho [Prophetic poem-symphony by Mykola Vingranovskyyi]. *Ridnyi kraj – Native Land*, 1(26), 49–52 [in Ukrainian].
- Zabuzhko, O. (2012). Z mapy knyh i liudei vybrani ese [Selected essays from the map of books and people]. Kamianets-Podilskyi: MeridianCzernowitz [in Ukrainian].
- Zhulynskyyi, M. H. (2012). Velych natsionalnoho obov'iazku [The Greatness of National Duty]. *Ridnyi kraj – Native Land*, 1(26), 39–48 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.03.2026 р.

Прийнято до друку 05.04.2026 р.

Рецензент – доктор філол. наук, проф. Кизилова В. В.

Дата публікації статті: 10.05.2026 р.

**АДРЕСОВАНІСТЬ, ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТА
РЕАЛІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАМІРІВ
У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ**

(на матеріалі роману Дж. Грішема «Rogue Lawyer»)

DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2026-1-53-127-138>

Валентина Іщенко,

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри ділової іноземної мови
Полтавського університету економіки і торгівлі
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4812-0859>*

Соф'я Горбуньова,

*старший викладач кафедри ділової іноземної мови
Полтавського університету економіки і торгівлі
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8023-5851>*

Валентина Воскобойник,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри ділової іноземної мови
Полтавського університету економіки і торгівлі
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3990-3082>*

У статті розглянуто особливості реалізації комунікативних намірів у художньому дискурсі та специфіку їх перекладу з англійської мови українською на матеріалі роману Дж. Грішема «Rogue Lawyer». Основну увагу зосереджено на категорії адресованості як ключовому чиннику організації тексту, що визначає відбір мовних засобів і формування прагматичного ефекту висловлювання. Проаналізовано взаємодію автора з імпліцитним читачем, якого характеризує цілісне, переважно одномірне сприйняття тексту та відсутність фахової підготовки у сфері юридичних і економічних реалій, відображених у творі.

Виявлено, що адресованість у романі реалізована через поєднання різнорівневих засобів: наративу від першої особи, риторичних конструкцій, емоційно маркованих висловлювань та судового дискурсу. Ці елементи забезпечують залучення читача до інтерпретації подій та формують ефект безпосередньої комунікативної взаємодії. Особливу роль у тексті відіграють термінологічні одиниці, які, функціонуючи в художньому середовищі, набувають додаткових смислових нашарувань унаслідок контекстуальної взаємодії з експресивними та розмовними елементами.

Проаналізовано перекладацькі стратегії, спрямовані на відтворення прагматичного потенціалу оригіналу, зокрема дослівний переклад, прагматичну адаптацію та комунікативний переклад. Показано, що їхнє застосування зумовлене необхідністю збереження адресованості тексту

та адекватної передачі авторських інтенцій. Окрему увагу приділено перекладацьким трансформаціям як засобу забезпечення еквівалентного впливу на цільового читача.

Узагальнено, що переклад художнього тексту – це складний процес міжкультурної комунікації, у якому поєднані семантична точність і прагматична адаптація. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого вивчення особливостей перекладу художнього дискурсу та специфіки функціонування адресованості в різних типах текстів.

Ключові слова: художній дискурс, адресованість, комунікативні наміри, прагматика тексту, перекладацькі трансформації, прагматична адаптація, термінологічна лексика, судовий дискурс.

Ishchenko Valentyna, Horbunova Sofia, Voskoboinyk Valentyna. Addressability, translation features and realization of communicative intentions in a literature text (based on the material of J. Grisham's novel "Rogue Lawyer")

The article examines the features of the implementation of communicative intentions in artistic discourse and the specifics of their translation from English into Ukrainian based on the material of J. Grisham's novel "Rogue Lawyer". The main attention is focused on the category of addressability as a key factor in the organization of the text, which determines the selection of linguistic means and the formation of the pragmatic effect of the statement. The study analyzes the interaction of the author with the implicit reader, who is characterized by a holistic, mostly one-dimensional perception of the text and the lack of professional training in the field of legal and economic realities reflected in the work. It is revealed that addressability in the novel is realized through a combination of different-level means: first-person narrative, rhetorical constructions, emotionally marked statements and judicial discourse. These elements ensure the reader's involvement in the interpretation of events and form the effect of direct communicative interaction. A special role in the text is played by terminological units, which, functioning in the artistic environment, acquire additional semantic layers due to contextual interaction with expressive and colloquial elements.

The paper analyzes translation strategies aimed at reproducing the pragmatic potential of the original, in particular, literal translation, pragmatic adaptation and communicative translation. It is shown that their application is due to the need to preserve the addressability of the text and adequately convey the author's intentions. Special attention is paid to translation transformations as a means of ensuring an equivalent impact on the target reader.

It is generalized that the translation of a literary text is considered as a complex process of intercultural communication, which combines semantic accuracy and pragmatic adaptation. The results of the study can be

used for further study of the features of the translation of artistic discourse and the specifics of the functioning of addressability in different types of texts.

Keywords: artistic discourse, addressability, communicative intentions, pragmatics of the text, translation transformations, pragmatic adaptation, terminological vocabulary, judicial discourse.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. У сучасній лінгвістиці тексту одним із ключових напрямів дослідження є аналіз функціонально-комунікативних характеристик мовних одиниць у межах художнього дискурсу. Особливої значущості набуває вивчення способів реалізації комунікативних намірів автора, які репрезентовані через систему мовних засобів, організованих відповідно до прагматичної настанови тексту.

Функціональний підхід до мовних явищ передбачає їх розгляд не як ізольованих елементів, а як складників цілісної комунікативної системи, сформованої з урахуванням мети висловлення, умов його породження та очікуваного перлокутивного ефекту. У цьому контексті визначальною постає орієнтація на адресата як чинник, що зумовлює відбір мовних засобів, їх структурну організацію та інтерпретаційний потенціал. Тому в центрі уваги є антропоцентричний підхід, який акцентує взаємодію мовної особистості автора й адресата (Єщенко, 2021).

Ключовим поняттям дослідження є адресованість тексту як інтегральна властивість мовлення, спрямованого на певну модель реципієнта. Вона передбачає врахування когнітивних, соціокультурних і психологічних характеристик адресата, які визначають специфіку мовної репрезентації змісту (Іщенко & Горбуньова, 2022). У широкому розумінні адресованість є універсальною ознакою комунікації, тоді як у вузькому – однією з базових категорій тексту, що впливає на його семантичну та прагматичну організацію.

Важливим аспектом аналізу художнього дискурсу є реконструкція образу імпліцитного читача, закладеного у структурі тексту, адже «кожен художній текст є принципово адресованим, оскільки створюється автором з розрахунку на потенційне його читацьке сприйняття» (Назарець, 2015). Для такого читача характерний рівень інтерпретаційної компетенції, тип рецепції (наївної або критичної) та здатність до декодування багаторівневих смислів. У зв'язку з цим розрізняють дві основні інтерпретативні стратегії: наївну, що передбачає лінійне й цілісне сприйняття тексту, та критичну, яка відзначена аналітичністю, багатомірністю інтерпретації та здатністю виявляти імпліцитні смисли.

Отже, адресованість є одним із визначальних чинників організації художнього тексту, оскільки саме вона детермінує вибір мовних засобів, способи подання інформації та стратегії реалізації авторських інтенцій. У цьому контексті дослідження її специфіки є важливим для глибшого розуміння механізмів художньої комунікації.

Матеріалом дослідження обрано роман Дж. Грішема «Rogue Lawyer» (Grisham, 2015), у якому зазначені явища репрезентовано особливо виразно, та його переклад українською мовою, виконаний Т. Ткалюк «Адвокат негідників» (Грішем, 2017).

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей перекладу та специфіки застосування перекладацьких трансформацій у художньому дискурсі з урахуванням категорії адресованості й прагматичної спрямованості тексту при перекладі з англійської мови українською.

Об'єктом дослідження є особливості перекладу англійськомовних художніх текстів як комунікативно зумовленого процесу, орієнтованого на відтворення авторських інтенцій та адаптацію тексту до моделі адресата в іншомовному культурному середовищі.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в роботі використано комплекс методів дослідження, зокрема: порівняльний аналіз – для зіставлення оригінального та перекладного текстів з метою виявлення перекладацьких трансформацій і їхньої функціональної доцільності; зіставний метод – для аналізу структурних і семантичних відповідників у двох мовах; типологічний метод – для встановлення спільних і відмінних рис мовних систем; аналіз перекладацьких трансформацій – для визначення їх ролі у відтворенні прагматичного потенціалу тексту; елементи кількісного аналізу – для узагальнення отриманих результатів і виявлення домінуючих тенденцій у використанні перекладацьких прийомів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження адресованості текстів, а також пов'язаних із нею перекладацьких проблем, представлено у працях вітчизняних (Іщенко & Горбуньова, 2022; Костенко, Беляєва & Сологор, 2019; Кузнецова, 2021; Циткіна, 2003) і зарубіжних науковців (Faber, 2012; Gotti, 2003). У цих розвідках розглянуто різні аспекти функціонування лексичних та термінологічних одиниць у мовній системі, однак їх виражальні можливості саме в художньому тексті залишаються недостатньо вивченими.

У романі Дж. Грішема «Rogue Lawyer» мовні засоби відіграють важливу роль у формуванні юридичного дискурсу, створенні ефекту достовірності та моделюванні професійного середовища. При цьому їх значення в художньому тексті нерідко знає розширення або часткового переосмислення внаслідок контекстуальної взаємодії з елементами розмовного стилю. Саме така взаємодія сприяє поглибленню змісту та формуванню додаткових смислових нашарувань, які виходять за межі суто фахового значення.

Повноцінне розуміння художнього тексту роману неможливе без урахування цих процесів, оскільки лексичні одиниці в ньому функціонують не лише як номінативні елементи, а і як засоби художньої виразності (Іщенко & Горбуньова, 2023). У зв'язку з цим особливого значення набуває дослідження взаємодії мовних засобів з елементами інших функціональних стилів у творчості Дж. Грішема, а також аналіз виразних ефектів, які виникають у результаті такої взаємодії.

Крім того, переклад професійної лексики українською мовою має низку специфічних труднощів. Вони зумовлені тим, що мовні засоби часто є контекстуально залежними й можуть набувати вузькоспеціалізованих значень у межах конкретної галузі права. У процесі перекладу перекладач повинен урахувати ці особливості для забезпечення точного відтворення змісту й прагматичного ефекту оригіналу, а також реалізовувати свої комунікативні наміри та вплив на потенційного читача. Оскільки саме перекладач несе відповідальність за підбір вдалого і правильного еквівалента (Ребрій, 2012, с. 214).

Виклад основного змісту. Адресованість у романі Дж. Грішема «Rogue Lawyer» визначена специфікою судового дискурсу, який поєднує пряме звернення до співрозмовника, опосередковану адресацію до читача та приховану маніпуляцію масовою аудиторією.

У тексті простежуємо такі рівні адресованості:

– внутрішньотекстова (персонаж → персонаж): діалоги в суді, на допитах, у конфліктних ситуаціях;

– опосередкована (автор → читач через персонажів): судові промови та емоційні репліки;

– імпліцитна (текст → читач): створення ефекту залучення до юридичної ситуації.

Наприклад, у фразі «*Do we really want fair trials? No, we do not*» (Grisham, 2015, с. 13) адресація спрямована не лише до формального слухача в суді, але й до читача, залученого до оцінки справедливості правової системи.

Одним із ключових засобів реалізації адресованості в романі «Rogue Lawyer» є специфіка наративної організації тексту, зокрема використання викладу від першої особи. Така форма оповіді забезпечує безпосередній контакт між автором (через наратора) і читачем, створюючи ефект діалогічності та залучення реципієнта до комунікативного простору тексту. Покажемо у цьому контексті є початковий фрагмент роману: «*My name is Sebastian Rudd... I do not maintain a traditional office*» (Grisham, 2015, с. 11). Використання займенника першої особи однини (*I*) актуалізує суб'єктивну перспективу оповіді та формує ефект самопрезентації героя. Оповідач не лише інформує про себе, а й вибудовує певну модель взаємодії з адресатом, у якій читач виступає як безпосередній співрозмовник. Такий прийом сприяє зниженню дистанції між текстом і реципієнтом, підвищуючи

рівень довіри та залученості до подальшого сприйняття художнього матеріалу.

Крім того, важливу роль у реалізації адресованості відіграють риторичні конструкції, орієнтовані на активізацію читацького сприйняття. Зокрема, у фрагменті «*What kind of sick society needs an entire section...?*» (епізод із викраденням дитини) (Grisham, 2015, с. 169) використано риторичне питання, яке не потребує прямої відповіді, але спонукає читача до внутрішнього діалогу. Така стратегія дозволяє автору не лише передати власну оцінку зображуваних подій, а й залучити адресата до співпереживання та інтерпретації ситуації.

Отже, адресованість у романі реалізована через поєднання наративних і стилістичних засобів, серед яких провідне місце посідають форма першої особи оповіді та риторичні питання. Вони забезпечують інтерактивність художнього тексту, сприяють формуванню імпліцитного читача та визначають специфіку комунікативної взаємодії між автором і реципієнтом.

Для адекватного відтворення комунікативних намірів у художньому тексті застосовано різні перекладацькі стратегії, які залежать від типу висловлювання та його прагматичної функції.

Дослівний переклад використовують переважно для коротких емоційно насичених реплік. Він дозволяє зберегти ритм оригінального тексту, підсилити драматичну напругу та підтримати автентичність діалогів, що є особливо важливим у сценах із високим рівнем емоційного напруження.

Прагматичну адаптацію застосовують у випадках риторичних конструкцій та складних комунікативних ситуацій. Її основне завдання полягає в збереженні впливу на читача навіть тоді, коли структура речення зазнає змін у процесі перекладу. Такий підхід дозволяє передати інтенцію висловлювання більш природно для цільової мови.

Комунікативний переклад орієнтований насамперед на досягнення еквівалентного ефекту, а не на формальну відповідність тексту. Він є особливо важливим у перекладі судових промов та маніпулятивних висловлювань, де ключову роль відіграє вплив на адресата й реалізація прагматичного наміру автора.

У контексті художнього перекладу роману «*Rogue Lawyer*» («Адвокат негідників») важливим аспектом є не лише передача змісту, а й відтворення адресованості як комунікативної категорії. Це зумовлює необхідність застосування різних перекладацьких трансформацій, спрямованих на збереження прагматичного ефекту оригіналу та адаптацію тексту до українського читача.

Аналіз наведеного фрагмента «*My name is Sebastian Rudd... I do not maintain a traditional office*» (Grisham, 2015, с. 11) свідчить, що при перекладі ключовим завданням є збереження ефекту самопрезентації та безпосереднього звернення до читача. У цьому випадку доцільним є використання прямого відповідника: «Мене звати Себастьян Руд...

Я не маю звичайного офісу» (Грішем, 2017, с. 5). Такий переклад демонструє мінімальне втручання перекладача, що дозволяє зберегти індивідуальний стиль оповідача та його орієнтацію на адресата. Водночас можлива певна модуляція (наприклад, «Я не працюю в традиційному офісі»), яка забезпечує природність звучання українською мовою без втрати комунікативного ефекту.

Інший приклад: риторичне питання «*What kind of sick society needs an entire section...?*» (Grisham, 2015, с. 169) вимагає особливої уваги з боку перекладача, оскільки воно виконує функцію залучення читача до внутрішнього діалогу. При перекладі («Яке ж хворе суспільство потребує цілого відділу...?») важливо зберегти не лише зміст, а й експресивність висловлювання. Тут можна застосувати трансформацію експлікації або підсилення (додавання частки «ж»), що сприяє відтворенню емоційного напруження та підвищує вплив на адресата.

У художньому перекладі роману Дж. Грішема «*Rogue Lawyer*» важливу роль відіграє прийом конкретизації, який дозволяє уточнити зміст вихідного висловлювання та посилити його експресивний ефект у цільовій мові. Показовим прикладом є фрагмент «*People start screaming*» (сцена стрілянини) (Grisham, 2015, с. 167). У буквальному значенні вислів передає загальну інформацію про реакцію групи людей, однак не розкриває характеру чи інтенсивності емоційного стану. У процесі перекладу застосування конкретизації дозволяє уточнити семантику та підсилити драматичність ситуації: «Люди починають верещати» (Грішем, 2017, с. 244).

Уведення уточнювального компонента «від жаху» виконує одразу кілька функцій. По-перше, воно конкретизує причину емоційної реакції й робить її більш зрозумілою для читача. По-друге, посилює експресивність висловлювання, підкреслюючи рівень небезпеки та напруження в сцені. По-третє, сприяє кращій візуалізації подій і підвищує ступінь емоційного залучення реципієнта.

Загалом конкретизація в цьому разі є не лише лексико-семантичною трансформацією, а й прагматичним засобом посилення впливу тексту на читача, що особливо важливе для відтворення художньої напруги та комунікативного ефекту оригіналу.

У художньому перекладі роману Дж. Грішема «*Rogue Lawyer*» важливе місце посідає прийом модуляції, який полягає в зміні семантичної перспективи висловлювання при збереженні його основного змісту. Така трансформація дозволяє зробити переклад більш природним для цільової мови та адекватно передати емоційно-психологічний стан персонажа. Показовим прикладом є фраза «*My heart is pounding*» (сцена напруги) (Grisham, 2015, с. 168), що в перекладі відтворена як «Серце заходиться» (Грішем, 2017, с. 246). Тут відбулася зміна способу вираження фізіологічного стану: англійська конструкція з іменником *my heart* як підметом трансформована в українську модель із безособовою структурою «... серце».

Застосування модуляції дозволяє не лише зберегти змістове ядро висловлювання, а й посилити його експресивність завдяки лексемі «шалено», яка підкреслює інтенсивність емоційного стану персонажа. Переклад більш точно відтворює атмосферу напруження та фізіологічної реакції на стресову ситуацію. Модуляція в цьому прикладі є ефективним засобом адаптації вихідної конструкції до норм української мови, що забезпечує одночасно збереження семантики та підсилення прагматичного й емоційного впливу тексту на читача.

Перекладацькі трансформації в художньому тексті – не лише засіб досягнення формальної еквівалентності, а й інструмент відтворення адресованості. Вибір конкретної трансформації (модуляції, додавання, опущення чи конкретизації) пов'язаний із прагненням перекладача зберегти комунікативну інтенцію автора та забезпечити адекватне сприйняття тексту новою аудиторією.

Отже, переклад художнього тексту є складним процесом міжкультурної комунікації, у якому адресованість – один із визначальних чинників, що впливають на вибір перекладацьких стратегій і забезпечують ефективну взаємодію між автором і читачем у новому мовному середовищі.

У романі Дж. Грішема «Rogue Lawyer» можна окреслити образ читача (адресата), який безпосередньо впливає на вибір автором мовних засобів, зокрема моделей юридично маркованих конструкцій у тексті. Автор орієнтований на такого адресата, який сприймає художній текст не як складну багаторівневу структуру, а як цілісну комунікативну систему, спрямовану на розуміння подій та їх морально-правової оцінки.

Текст демонструє чітку адресованість професійній юридичній аудиторії, що полягає насамперед у використанні спеціалізованої термінології та описі судових процедур. Зокрема, уживання таких понять, як *contempt*, *mistrial* та *reversal*, свідчить про орієнтацію на фахівців, адже ці терміни є складником професійного юридичного лексикону й потребують відповідної підготовки для повного розуміння.

Окрему увагу приділено питанням апеляційного провадження та судової стратегії. У тексті простежено усвідомлення багаторівневої структури судової системи, де рішення можуть бути переглянуті вищими інстанціями. Це підкреслює глибоке розуміння механізмів функціонування правосуддя та процедурного руху справи.

Важливим елементом є також відображення професійної аргументації адвоката. Апеляція до процесуальних прав сторін, зокрема права на захист, демонструє типовий для юридичної практики підхід до ведення справи та побудови захисної позиції в суді.

Крім того, текст містить елементи критичного аналізу правової системи. Твердження про відсутність справедливості чи рівних умов виходять за межі художнього викладу подій і набувають ознак професійного осмислення функціонування судочинства.

Не менш показовим є опис технік перехресного допиту. Згадки про використання фактів для дискредитації свідка та інтенсивний тиск під час допиту ілюструють практичні аспекти роботи адвоката, характерні для професійного середовища.

Текст також демонструє чітке розуміння ролей учасників судового процесу. Використання звернень до присяжних відображає типовий елемент судового дискурсу та підкреслює дотримання усталених комунікативних норм у залі суду.

Узагальнюючи характеристики імпліцитного ідеального читача роману «Rogue Lawyer», виокремлюємо такі риси. По-перше, адресат сприймає текст як єдине смислове ціле, не розчленовуючи його на окремі стилістичні або дискурсивні рівні, зокрема юридичний, побутовий чи емоційний. По-друге, йому притаманне переважно одномірне сприйняття тексту: складна рівнева стратифікація науково-правового дискурсу чи інтертекстуальні нашарування або не усвідомлені, або розпізнавані лише інтуїтивно. По-третє, такий читач виступає як своєрідний «профан» у сфері зображених економічних і правових проблем, тобто не є фахівцем і не володіє спеціалізованими знаннями щодо механізмів функціонування юридичної чи економічної систем, описаних у романі.

Саме така модель адресата зумовлює використання автором доступних пояснювальних конструкцій, спрощених риторичних моделей та чітко структурованих комунікативних стратегій, що забезпечують зрозумілість складних соціально-правових ситуацій. Проілюструвати зазначені особливості можна на окремих епізодах роману, де складні юридичні й економічні проблеми подані через призму персоналізованого досвіду героя та зрозумілих для неспеціалізованого читача мовних форм.

Висновки та перспективи подальших досліджень У ході дослідження встановлено, що адресованість у романі Дж. Грішема «Rogue Lawyer» є ключовою категорією організації художнього дискурсу, що визначає і структуру тексту, і способи реалізації авторських комунікативних намірів. Вона функціонує на кількох рівнях – внутрішньотекстовому, опосередкованому та імпліцитному – і забезпечує багатовимірну взаємодію між персонажами, автором та читачем.

Аналіз матеріалу показав, що ефективність художньої комунікації значною мірою досягнена завдяки поєднанню наративних і стилістичних засобів, серед яких особливу роль відіграють першоособова оповідь, риторичні конструкції та експресивно марковані висловлювання. Ці елементи формують ефект безпосереднього залучення читача до інтерпретації подій та сприяють створенню інтерактивного характеру тексту.

З'ясовано, що переклад художнього дискурсу потребує врахування прагматичної спрямованості оригіналу та категорії адресованості. Застосування таких перекладацьких стратегій, як дослівний переклад, прагматична адаптація й комунікативний переклад, дозволяє забезпечити

збереження комунікативного ефекту тексту та його адекватне сприйняття цільовою аудиторією. Водночас перекладацькі трансформації є важливим інструментом відтворення емоційного й інтенційного потенціалу висловлювань.

Виявлено, що образ імпліцитного читача в романі характеризується сприйняттям тексту як цілісної комунікативної системи без глибокої диференціації його дискурсивних рівнів. Така модель адресата зумовлює використання автором доступних мовних засобів і спрощених риторичних структур, спрямованих на забезпечення зрозумілості складного юридичного та соціального змісту.

Отже, проведене дослідження підтверджує, що адресованість є системоутворювальним чинником художнього тексту, який визначає специфіку реалізації комунікативних намірів автора та суттєво впливає на вибір перекладацьких стратегій. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розширеним аналізом інших творів Дж. Грішема й вивченням способів відтворення прагматичних характеристик художнього дискурсу в перекладі.

Результати проведеного аналізу специфіки перекладу та особливостей використання перекладацьких трансформацій у художньому дискурсі з урахуванням адресованості та прагматичної спрямованості тексту під час перекладу з англійської мови українською можуть стати основою для проведення подальших наукових розвідок інших творів автора та їх перекладів.

Література та джерела

- Грішем, Дж. (2017). *Адвокат негідників*. Роман; пер. з англ. Тетяна Ткалюк. Київ : Видавнича група «КМ-Букс», 400 с.
- Єщенко, Т. (2021). *Феномен художнього тексту: комунікативний, семантичний і прагматичний аспекти*: монографія. Львів : Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 470 с.
- Іщенко, В. Л., & Горбуньова, С. О. (2022). Особливості передачі англomовних заголовків українською мовою з урахуванням адресованості тексту (на матеріалі епізодів телесеріалів). *Лінгвістика*. № 1 (45). С. 80–90. DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2021-1-45-80-89>
- Іщенко, В. Л., Горбуньова, С. О., & Стеценко, В. В. (2023). Структурно-семантичні характеристики термінологічної лексики в художньому творі та особливості її перекладу (на матеріалі роману Джона Грішема «Фірма»). *Лінгвістика*. № 1 (47). С. 121–132. DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2023-1-47-121-132>
- Костенко, В. Г., Беляєва, О. М., & Сологор, І. М. (2019). Жанрові параметри англomовного документа інформованої згоди на виконання стоматологічного втручання. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія

- «Філологія». Вип. 6 (74). С. 69–73. DOI: [https://doi.org/10.25264/2519-2558-2019-6\(74\)-69-73](https://doi.org/10.25264/2519-2558-2019-6(74)-69-73)
- Кузнєцова, Г. (2021). Адресованість та адресат (на матеріалі політичного дискурсу). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. № 48. Т. 1. С. 105–108. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.48-1.25>
- Назарєць, В. (2015). Адресованість як фактор комунікативної організації ліричного твору. *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : зб. наук. праць. Дрогобич : Посвіт, 2015. С. 388–393.
- Ребрій, О. (2012). *Сучасні концепції творчості у перекладі* : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 376 с.
- Циткіна, Ф. О. (2003). *Термінологія й переклад*. Львів : ВЛІ, 187 с.
- Faber, P. (2012). *A Cognitive Linguistics View of Terminology and Specialized Language*. Berlin ; Boston : De Gruyter, 307 p. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110277203>
- Grisham, J. (2015). *Rogue Lower*. New-York : Doubleday, 352 p.
- Gotti, M. (2003). *Specialized Discourse. Linguistic Features and Changing Conventions*. Bern : Peter Lang, 351 p.

References

- Faber, P. (2012). *A Cognitive Linguistics View of Terminology and Specialized Language*. Berlin; Boston: De Gruyter. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110277203> [in English].
- Gotti, M. (2003). *Specialized Discourse. Linguistic Features and Changing Conventions*. Bern: Peter Lang [in English].
- Grisham, J. (2015). *Rogue Lower*. New-York: Doubleday [in English].
- Hrishem, Dzh. (2017). *Advokat nehidnykiv. Roman [Lawyer of scoundrels. Novel]*. Per. z anhl. Tetiana Tkaliuk. Kyiv: Vydavnycha hrupa «KM-Buks» [in Ukrainian].
- Ishchenko, V. L., & Horbunova, S. O. (2022). Osoblyvosti peredachi anhlomovnykh zaholovkiv ukrainskoiu movoiu z urakhuvanniam adresovanosti tekstu (na materialy epizodiv teleserialiv) [Peculiarities of conveying the content of english headlines into the Ukrainian taking into account the addressability of the text (based on the material of episodes of TV series)]. *Linhvistyka – Linguistics*, 1(45), 80–90. DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2021-1-45-80-89> [in Ukrainian].
- Ishchenko, V. L., Horbunova, S. O., & Stetsenko, V. V. (2023). Strukturno-semantychni kharakterystyky terminolohichnoi leksyky v khudozhnomu tvori ta osoblyvosti yii perekladu (na materialy romanu Dzhona Hrishema «Firma») [Structural and semantic characteristics of terminological vocabulary in the artistic work and peculiarities of its translation (based on John Grisham's novel «The Firm»)]. *Linhvistyka – Linguistics*, 1(47), 121–132. DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2023-1-47-121-132> [in Ukrainian].

- Kostenko, V. H., Bieliaieva, O. M., & Solohor, I. M. (2019). Zhanrovi parametry anhlomovnoho dokumenta informovanoi zghody na vykonannya stomatolohichnoho vtruchannia [Genre parameters of documents of informed consent for dental treatment]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Filolohiia» – Scientific Notes of Ostroh Academy National University. Philology Series*, 6(74), 69–73. DOI: [https://doi.org/10.25264/2519-2558-2019-6\(74\)-69-73](https://doi.org/10.25264/2519-2558-2019-6(74)-69-73) [in Ukrainian].
- Kuznietsova, H. (2021). Adresovanist ta adresat (na materiali politychnoho dyskursu) [Targeting and addressee (on the political discourse material)]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia: Filolohiia – International Humanitarian University Herald. Philology*, 48(1), 105–108. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.48-1.25> [in Ukrainian].
- Nazarets, V. (2015). Adresovanist yak faktor komunikatyvnoi orhanizatsii lirychnoho tvoru [Addressability as a factor of communicative organization of a lyrical work]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri – Native word in the ethno-cultural dimension*. (pp. 388–393). Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Rebrii, O. (2012). Suchasni kontseptsii tvorchosti u perekladi: monohrafiia [Modern concepts of creativity in translation: Monograph]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
- Tsytkina, F. O. (2003). Terminologiiia y pereklad [Terminology and translation]. Lviv: VLI [in Ukrainian].
- Yeshchenko, T. (2021). Fenomen khudozhnoho tekstu: komunikatyvnyi, semantychnyi i prahmatychnyi aspekty: monohrafiia [The phenomenon of artistic text: communicative, semantic and pragmatic aspects: Monograph]. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi medychnyi universytet imeni Danyla Halytskoho [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.04.2026 р.

Прийнято до друку 22.04.2026 р.

Рецензент – канд. філол. наук, доц. Глуховцева І. Я.

Дата публікації статті: 10.05.2026 р.

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ *НАРОД* У ПУБЛІЦИСТИЧНИХ
ТВОРАХ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2026-1-53-139-152>**Маргарита Кравченко,**

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови і журналістики

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7201-3300>

У статті охарактеризовано лексико-семантичне наповнення концепту *народ* у публіцистиці Б. Грінченка, виокремлено асоціативно-образні та ціннісні його складники. Для реалізації цього завдання авторка послуговувалася описовим методом та прийомами лексико-семантичного аналізу значень лексем. Підкреслено, що мовна нехудожня творчість Б. Грінченка була свідомою роботою автора щодо розвитку поліфункціональності української мови, практичним доказом її самостійності й самодостатності з погляду лексичних, словотворчих і синтаксичних засобів мови. Цьому сприяло уведення в український публіцистичний дискурс кінця XIX – початку XX століття значної кількості суспільно-політичних термінів, які демонструють компонентний склад і семантичні зв'язки багатьох лексичних полів, зокрема й лексеми *народ*, котру визначаємо ядром концепту, уособленням колективної пам'яті, духовних цінностей і культурного досвіду нації. Епітети, вжиті при найменуванні *народ*, не лише уточнюють і конкретизують значення лексеми, а й підкреслюють соціальні, економічні та просвітні ознаки поняття *народ*.

Концепт *народ* у публіцистичних творах Б. Грінченка репрезентований п'ятьма лексико-семантичними полями, компоненти яких актуалізують його асоціативно-образні й контекстуальні зв'язки. За допомогою характеристичних епітетів *темний, пригнічений, зубожений, стоптаний* Б. Грінченко-публіцист прагне не лише зробити мову, думку емоційнішою, виділити асоціативно-образні показники поняття, але й передати реальний стан речей, перейти від загального до конкретного, підкреслити соціальні, економічні та просвітні ознаки поняття *народ*. З лексемою *народ* тісно пов'язаний прикметник *народний*, поєднаний зазвичай з іменниками на позначення абстрактних понять, педагогічних реалій, адміністративних установ, явищ літератури. Приядерну зону концепту *народ* складають найменування *люд, простолюд, людськість*. Лексеми синонімічного ряду *плем'я, народність, нація, національність, націонал, українство, українець* утворюють окреме семантичне поле. Особливостями функціонування цих лексем у нехудожніх текстах Б. Грінченка є те, що існує і диференціація семантичних відтінків цих слів, і нормативно-часова,

обмежена історичною реальністю. Репрезентантами концепту *народ* є також окремі найменування спорідненості і свояцтва, що активно вживаються в експресивних публіцистичних текстах: *сім'я, брати, родичі, сини*.

Ключові слова: концепт *народ*, лексико-семантичне поле, ядро концепту, приєднана зона концепту, лексика спорідненості і свояцтва.

Kravchenko Marcharyta. Verbalization of the concept of the people in the publicistic works of Borys Hrinchenko

The article characterizes the lexical-semantic content of the concept *the people* in the publicistic works of B. Hrinchenko and identifies its associative-imagery and value-based components. To accomplish this task, the author employs a descriptive method along with techniques of lexical-semantic analysis of word meanings. It is emphasized that B. Hrinchenko's non-fiction linguistic creativity was a conscious effort aimed at developing the multifunctionality of the Ukrainian language, serving as practical evidence of its independence and self-sufficiency in terms of lexical, word-formative and syntactic means. This was facilitated by the introduction into Ukrainian publicistic discourse of the late 19th and early 20th centuries of a significant number of socio-political terms, which demonstrate the component structure and semantic connections of many lexical fields, including the lexeme *the people*, defined as the core of the concept and as the embodiment of collective memory, spiritual values, and cultural experience of the nation. The concept *the people* in B. Hrinchenko's publicistic works is represented by five lexical-semantic fields.

Keywords: concept of *the people*, lexical-semantic field, core of the concept, near-core zone of the concept, vocabulary of kinship and affinity.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Термін *концепт* як компонент свідомості людини та її знань про світ є предметом дослідження філософів, психологів, лінгвокогнітивістів, лінгвокультурологів та представників інших гуманітарних наук. У зміст концепту входять свідчення про об'єкти навколишнього світу, їхнє структурування, взаємозв'язки, властивості. Концепт репрезентує відомості про те, що людина знає, думає, прогнозує, як уявляє об'єкти світу. У лінгвокультурології під концептом зазвичай розуміють «комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет, що співвідноситься з поняттям, ментальний прообраз», ідею поняття, саме поняття. «У мові концепт має певне ім'я, оскільки

реальність відбивається у свідомості не безпосередньо, а через мову». У логіці – це сутність знака (імені); загальна думка, формулювання; у когнітивній лінгвістиці – одиниця ментальних або психічних ресурсів свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; у комунікативній лінгвістиці і психолінгвістиці – це «оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку» (Загнітко, 2012, с. 98–99).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт *народ* – один із центральних у гуманітарних науках України, адже через нього осмислюється ідентичність, культура, історія та ментальність українців. Його досліджували і філологи, і філософи та історики, а також соціологи, починаючи з середини ХІХ століття. Одним із перших, хто розглядав концепт *народ* як мовно-культурний феномен, був Олександр Потебня. У своїх працях «Думка і мова», «Мова і народність» він підкреслював, що мова – це форма народного духу, а тому поняття *народ* нерозривно пов'язане з національною мовою. Протестуючи проти національного гноблення, учений обґрунтовував право кожного народу розвивати свою культуру рідною мовою, бо «немає мови й наріччя, які б не були здатні стати знаряддям необмежено різноманітної й глибокої думки» (Пісчун, 2023). Діти мають здобувати освіту рідною, а не чужою мовою. Денаціоналізацію О. Потебня прирівнював до духовного розтління (Там само). Юрій Шевельов (Шерех) аналізував поняття *народ* у контексті розвитку української мови, культури та ідентичності, наголошуючи на історичній самостійності українського народу (Шевельов, 1998).

Сучасні вчені студіюють концепт *народ* у різних площинах: «Низка дослідників розглядає його представленість у текстах художньої літератури й публіцистики» (Кононенко, 2014, с. 111). Зокрема, у монографії К. Голобородька звернено увагу на індивідуально-авторське, художнє увиразнення когніотипу *народ* у мовосфері О. Олеся (Голобородько, 2011, с. 226–238). І. Стоянова описала семантичний простір концепту *народ* у дискурсі антиутопії (зіставний аспект) (Стоянова, 2009, с. 109–119).

У соціокультурному аспекті концепт *народ* постає як уособлення колективної пам'яті, духовних цінностей і культурного досвіду нації. Народ – це не лише етнічна спільнота, нація, об'єднана мовою й традицією, а передусім морально-культурний суб'єкт, що визначає систему життєвих смислів суспільства. Українські мислителі – Мирослав Попович, Сергій Кримський, Іван Дзюба – наголошували, що саме через народ реалізується тяглість історії, передається світогляд і формується ідентичність (Степико, 2011, с. 51–52). У фольклорі та літературі образ народу символізує витривалість, волелюбність і гідність, а в сучасному дискурсі набуває громадянського звучання – як спільнота людей, об'єднаних не лише спільним минулим, а й відповідальністю за спільне майбутнє.

Методи дослідження. Завдання нашого дослідження вбачаємо в тому, щоб охарактеризувати лексико-семантичне наповнення концепту *народ* у публіцистиці Б. Грінченка, виокремивши асоціативно-образні та ціннісні його складники. Для з'ясування цього питання послуговуємося описовим методом та прийомами лексико-семантичного аналізу значень лексем, що наповнюють семантичне поле концепту *народ*.

Виклад основного змісту. Науково-популярна і публіцистична творчість Б. Грінченка є важливим джерелом для вивчення історії української літературної мови, зокрема: студіювання теоретичних позицій дослідника-мовознавця; відображення мовностильової практики літературно-критичних і наукових досліджень; фіксації філологічної, педагогічної та суспільно-політичної термінології, книжних виразів; вивчення процесу формування мовомислення, зокрема й семантизації знакових для українського суспільства понять.

Науково-публіцистична й науково-популярна практика вченого виявила такі основні функціонально-стильові особливості, як інформативність, логізація змісту, мінімізовані емоційність висловів та вживання розмовної лексики, фразеологізмів, орієнтація на підготовлену (чи не підготовлену) аудиторію, виокремлення характерних терміногруп, послуговування простими ускладненими та складними синтаксичними структурами, апеляція до міркувань науковців, наявність поширених виносок уточнювального змісту, полемічність лексико-синтаксичних моделей (питально-окличні речення, непряма та пряма мова), презентація духовних цінностей українців, опора на етнічну пам'ять і культуру українського народу.

Протягом усього творчого життя Б. Грінченко виношував, плекав, втілював у практичній роботі ідею просвіти рідного народу, яка, на його думку, повинна реалізуватися через освіченість простих людей засобами національної літератури за участю справжньої національної інтелігенції, що вболіває за піднесення рідного краю, української мови як мови викладання. Визнані також заслуги вченого у забезпеченні поліфункціональності української літературної мови. У його статтях, виступах у пресі, в особистому листуванні, у навчальній літературі, у рецензіях та життєписах, одне слово, – у нехудожній мовній практиці публіцистичного, педагогічного та літературно-критичного змісту простежується функціонування слів із лексико-тематичних груп *Україна, народ, робота, школа, мова, література*, кожне з яких вважаємо ядром окремого концепту, хоч нерідко їхні семантичні поля перетинаються.

М. Жовтобрюх підкреслював: «Вихід українського письменства за межі селянської тематики зумовив появу в українській літературній мові нових тематичних груп лексики. Практично ці групи вже існували в живому мовленні нечисленної української інтелігенції, яка засвоювала їх одночасно з опануванням надбаннями культури» (Жовтобрюх, 1970, с. 229). Як зазначає Л. Симоненко, «термін як представник лексичної системи мови, з одного боку, характеризується однозначним

співвіднесенням: одне поняття – один термін, з другого, – будучи знаком загальнономовного словника, зазнає впливу лексико-семантичних процесів, характерних для мови в цілому» (Симоненко, 1991, с. 26).

Період кінця XIX – початку XX ст. характеризувався не лише інтенсивністю розвитку книжних лексичних елементів, але й виробленням літературно-наукових способів викладу інтелектуальної інформації. Природно, що певний тип інформації зумовлює словесне наповнення висловлювань, де виокремлюються наскрізні лексико-тематичні групи, а це вимагає характерних синтаксичних засобів організації повідомлення. Названі елементи є носіями загальних функціонально закономірних та індивідуальних рис мови.

Концепт *народ* у публіцистичних творах Б. Грінченка об'єднує кілька лексичних груп слів зі значеннями: 1) територіальне об'єднання людей; 2) об'єднання людей за етнічною ознакою; 3) соціально активна група людей; 4) соціальні верстви; 5) об'єднання за спорідненістю.

Ядерним є слово *народ*, що вживається на позначення: а) непанівного класу (табору): *Вся країна розбилася на два виразні табори – панів та мужиків, інтелігенцію та народ* (Грінченко, 1994, с. 37); б) населення країни: *Тридцять років уже минуло, як зреклася вона (Х. Алчевська – М. К.) свого рідного краю і працює досить щиро, щоб змоскалити наш народ* (Грінченко, 1994, с. 39); в) об'єднання людей за етнічною ознакою: *...сформувавши Швейцарію, Австрію та Північні Американські Сполучені Держави, – це все держави, складені з неоднакових зовсім народів, і таких навіть начебто ворожих, як німці та французи* (Грінченко, 1994, с. 75). Виявлена текстова багатозначність слова *народ* не відображена в «Словарі» (Грінченко, 1907 – 1909). Означення *свій, наш* виділяє лексему *народ* як таку, що має відношення до населення України і підкреслює ціннісні показники номена (історично складена спільнота, носій культури, традицій).

Щодо виділеного нами другого значення, то воно конкретизується в контекстах, де лексема *народ* сполучається не лише з присвійними займенниками *свій, наш*, але й із прикметниками *український, слов'янський, рідний, галицький, буковинський*: *Вона (Х. Алчевська – М. К.) читає та розповсюджує московські книжки поміж українським народом...* (Грінченко, 1994, с. 40); *Не соромлячись розповсюджувати такі виразні неправди, москвофіли вневнили деяку частину з галицького та з буковинського народу...* (Грінченко, 1994, с. 124).

За допомогою ж характеристичних епітетів *темний, пригнічений, зuboжений, стоптаний* Б. Грінченко-публіцист прагне не лише зробити мову, думку емоційнішою, виділити асоціативно-образні показники поняття, але й передати реальний стан речей, перейти від загального до конкретного, підкреслити соціальні, економічні та просвітні ознаки поняття *народ*: *...мусимо працювати на користь темного народу, пригніченого лихою долею...* (Грінченко, 1994, с. 71); *І се тоді інтелігенція розжеврює братовбивчу війну, нерозумну зненависть, коли*

зубожений, стоптаний народ, забувши, хто він є і що він є, стогне у безмірному убозтві... (Грінченко, 1994, с. 128).

Із лексемою-центром *народ* безпосередньо пов'язаний прикметник *народний*, що поєднується з іменниками на позначення: а) абстрактних понять (*добробут, справа, потреби*): *Таким побитом, зв'язавши національну справу з справою народного добробуту, українські націонали-народолюбці можуть нашу народну справу значно посунути наперед* (Грінченко, 1994, с. 110); б) педагогічних реалій (*школа, освіта, просвіта*): *Народна школа на Україні російській зовсім не дає освічених селян...* (Грінченко, 1994, с. 110); в) адміністративних установ (*суд*): *...в народному суді, у законах... дбають, щоб рідна мова найширше панувала серед української інтелігенції* (Грінченко, 1994, с. 110); г) явищ літератури (*література, пісня*): *...така реформа – необхідна річ, розвиваючи народну літературу та проводячи її на село* (Грінченко, 1994, с. 111).

Б. Грінченко у своїх нехудожніх творах уживає й синонімічні відповідники лексеми *народ* – *люд, простолюд, людськість*. Ці найменування складають приядерну зону концепту й можуть виступати як лексико-словотвірні, так і семантичні варіанти, оскільки книжне слово *людськість* набуває предметно-збірного значення ще в 60-х роках XIX ст. (Грінченко, 1907, I, с. 388; Муромцева, 1985, с. 17). Наприклад: *...хіба ж можна се полічити до літератури про сільський люд український...; ...і візьмемо собі все гарне, правдиве, високе і людяне, що виробила за свого життя людськість...* (Грінченко, 1994, с. 134).

Із лексемою *народ* взаємодіє мікрогрупа найменувань на позначення людини за соціальним станом чи типом діяльності, у якій функціонально навантаженими стали й назви *мужик, селянин, хлібороб*: *Що денаціоналізація українського селянина є справді деморалізацією...* (Вартовий, 1896, с. 249); *І галицькому й буковинському хліборобові живеться дуже погано* (Грінченко, 1994, с. 124).

У соціально-суспільній градації Б. Грінченка одним із основних є й поняття *українська (національна) інтелігенція* з синонімом *патріотична інтелігенція*. Ці поняття піддаються здебільшого зниженій оцінці, створюваній прикметниками зі значенням 'непрацьовитий', 'незгуртований', 'байдужий'. Наприклад: *...почути про основи нашої історії трапляється, можна сказати, тільки деяким щасливішим одиницям з нашої патріотичної інтелігенції* (Грінченко, 1994, с. 49); *Не ліпше й з інтелігенцією. Безправно-рабська, денаціоналізована, лінива, неенергічна, не здатна до видержаної сталої боротьби, до праці на добро й щастя свого народу...* (Гримач, 1897, с. 217); *...справжня національна інтелігенція така мала і така безсила, лінива та не солідарна поміж себе, як у нас* (Грінченко, 1994, с. 41).

У науково-публіцистичних контекстах простежується чітке розрізнення узагальнювального й конкретного значення лексем

інтелігенція та інтелігент, причому епітети до останньої позначають національну належність: Власне, у нас нема української інтелігенції, а є тільки нарізні українські інтелігенти (Грінченко, 1994, с. 47).

Публіцистичність вислову виявляється у прикладкових характеристичних утвореннях типу *інтелігент-патріот: Як виробляє собі наш інтелігент-патріот історичні погляди?* (Грінченко, 1994, с. 49) або в порівняльних конструкціях, де негативна оцінність викладена у формі судження: *Еге, Шевченко з трупів поробив живих людей, бо що таке до нього були українські інтелігенти як українці, коли не трупи?* (Грінченко, 1994, с. 72).

Значення 'об'єднання людей за етнічною ознакою' репрезентоване лексемами синонімічного ряду *плем'я, народність, нація, національність, націонал, українство, українець*, що утворюють окреме семантичне поле концепту *народ*. Особливостями функціонування цих лексем у нехудожніх текстах Б. Грінченка є те, що існує і диференціація семантичних відтінків цих слів, і нормативно-часова, обмежена історичною реальністю. Отже, *плем'я* співвідноситься з періодом князівства: *Але ж се плем'я (українське – М. К.) жило своїм державним життям за князів до нападу татарського!* (Грінченко, 1994, с. 74); поняття *народність* уживається стосовно періоду XVII–XVIII ст.: *Ні, з української історії можна виводити тільки те, що українська народність зустріла на своєму історичному шляху ворогів своєї державності, мусила з ними боротись довго і завзято...* (Грінченко, 1994, с. 74), а термін *нація* Б. Грінченко пов'язує з часом появи творів Т. Шевченка, у яких висловлюється ідея національної самобутності українського народу: *Завсігди і скрізь у Шевченка український народ – самостійна українська нація, і він вимагає їй всіх тих прав, які звичайно належать кожній нації* (Грінченко, 1994, с. 71). Хоча таке семантичне й понятійне розрізнення не завжди послідовно витримується, публіцист послуговується терміном *народність* ширше – стосовно недержавного життя українців: *Українська народність не має своєї державності, і її національні заходи стривають навіть ворожість од державного режиму* (Грінченко, 1994, с. 107), а також абсолютним синонімічним відповідником іменника *народ*, пор.: *Не можу згодитися з тим зараз, що народність і мужик зовсім не одно, – тим можна сміятися з мужика, зовсім не глузуючи з народності* (Грінченко, 1994, с. 56), вкладаючи в це суспільствознавче поняття широкий об'єднувальний (і територіальний, і національно-культурний) смисл.

Нація для Б. Грінченка – це, перш за все, поняття для: а) розрізнення народів за мовною ознакою: *Мужик навіть не знає, що є нації, що можуть існувати нації. Все, до чого він дорозумувався, се віра... Таким побитом, плутаниця страшенна, плутаниця до того, що спершу навіть здається мужикові чудним, як скажеш йому, що всі французи розмовляють тільки по-французькому* (Грінченко, 1994, с. 37–38); б) за територіальною й адміністративною незалежністю:

...що коли *вкраїнський народ є справжня нація, то не може вона не мати... **право автономного життя**...* (Грінченко, 1994, с. 76).

Якщо в наукових узагальненнях Б. Грінченко використовує поняття *українська нація, польська нація, культурно-освічена нація*, то в емоційно-оцінних контекстах з'являються й інші публіцистично марковані епітети: *...дійдіть до свідомості, що ви є синами **великої самостійної нації**; ...тільки тоді, коли всі люди (а не деякі тільки), будуть справді вільні, тільки тоді можна назвати **націю вільною*** (Грінченко, 1994, с. 68).

Поняття *національність* також є часто вживаним у нехудожніх текстах. Одним із його синонімічних відповідників є словосполучення *національне ім'я*: *Тим наш мужик не знає навіть свого **національного імені*** (Грінченко, 1994, с. 37). У своїй статті «Твори світової літератури на селі» (1906 р.) Б. Грінченко дав визначення цього ключового поняття публіцистики: *...хоч поки що й далекого, але все ж неминучого часу, коли люде перестануть ділитися на класи, і кожна **національність стане однією спілкою рівноправних культурних, освічених громадян**...* (Грінченко 1994, с. 95).

Іменник *націонал* та його відповідники *український націонал, українець-націонал, націонал-народолюбець* є синонімами загальноживаної лексеми *патріот*, пор.: *Се – **українські націонали, українські патріоти** – не ті, що вміють тільки зітхати, а ті, що вміють і рук до діла прикладати* (Грінченко, 1994, с. 39) і под.

Окрім цих слів, на позначення об'єднань людей за етнічною ознакою, Б. Грінченко вживає в номінативній функції конкретні назви типу *українець* та відповідне збірне найменування *вкраїнство*, наприклад: *Еге, пан забув, або не хоче пам'ятати, що він – **українець*** (Грінченко, 1994, с. 37); (Драгоманов – М. К.) *жальється, що його опоненти не по правді виводять з його космополітизму, що мовби він зрадив **українство**, і через те відкидають геть його роботи* (Грінченко, 1994, с. 135).

В іронічно-публіцистичному контексті лексема *українець* співвідноситься з розмовною назвою *землячок*: *...наш **землячок**, коли тільки він не стоїть на національному ґрунті, завсідги силкується показати, що він... більший москаль, ніж сам москаль* (Вартовий, 1906, с. 119).

Значення 'соціально активна група людей' передають лексеми *маси, громада, громадянство, громадськість, громадянин*. Ця мікрогрупа взаємодіє з ядерним поняттям *народ*, що простежується навіть у контексті, коли стають взаємозамінними слова й словосполучення *народні маси, народ, український народ* (Грінченко, 1994, с. 104). Особливістю слововживання названих лексем є їх характерна сполучуваність. Так, іменник *маси* сполучається з відносними прикметниками цієї ж лексико-тематичної групи, пор.: *...а багато робітників на національному полі може дати тільки велике національно-*

свідоме громадянство, великі національно-свідомі маси (Вартовий, 1906, с. 150); *...народня маса зовсім не є щось суцільне, одно...* (Грінченко 1906, с. 70); *...цілі громадські маси обняло одне могутнє почуття, одне палке поривання розбити, розвалити смердючі стіни* (Грінченко, 1994, с. 53).

Нанизані у вертикальному контексті прикметники до слова *громада* – *передова, українська, освічена, культурна* – допомагають створити ідеальний образ української інтелігенції: *...обидві сі літератури зійдуться до купи тоді, як зійдеться до купи народ з інтелігенцією в одну освічену культурну громаду* (Грінченко, 1994, с. 41).

Нове для літературної мови кінця ХІХ ст. слово *громадянство* є відповідником загальновідомої номінації *товариство*, пор.: *Громадянству тим важко відрізнити формальних українофілів од справжніх українських націоналів...* (Грінченко, 1994, с. 103). У праці «Листи з України Наддніпрянської» автор так уточнює значення нововживаного слова: *...уряд змушений був до того, що зробив, дужим могутнім рухом, пориванням нашого громадянства (суспільності), так само, і звернувши потім на шлях реакційний...* (Грінченко, 1994, с. 52). Публіцист поєднує цю назву, як більшість інших іменників цієї мікрогрупи, з експресивними епітетними означеннями: *Взагалі справу вкраїнської просвіти повинно взяти на себе саме вкраїнське свідоме громадянство...* (Вартовий, 1906, с. 121).

Уживає Б. Грінченко й слово *громадськість* як узагальнено-абстрактне позначення населення країни: *Ні, він (Шевченко – М. К.) сміливо відкидає всі, і найсвятіші на погляд форми людської громадськості, скоро впевниться, що вони не годяться з правдою та шкодять людям* (Грінченко, 1994, с. 69).

Функціонально навантаженим у цьому лексичному полі є прикметник *громадський*, що стосується: а) суспільно-політичних назв (*лад, присуд*): *Інший лад громадський, інша, а не сьогоднішня попівсько-поліцейська правда уявлялася поетові...* (Грінченко, 1994, с. 69); *Поки держався на Вкраїні свій лад, свій громадський присуд...* (Грінченко, 1917, с. 26); б) абстрактних понять (*робота, діяльність, життя, інтерес, справа*), наприклад: *Віче міркувало про громадські справи...* (Грінченко, 1917, с. 6); *...шкодить одна велика страшenna вада: наша несолідарність, наше невміння задля інтересів громадських зректися інтересів вузьких...* (Грінченко, 1994, с. 46); в) суспільних об'єднань (*група*): *...якби він знаходив собі підмогу та підпору в якій громадській групі, то не доходив би він так скоро до безнадійності...* (Грінченко, 1994, с. 47).

У літературно-публіцистичній мові цього періоду, як відомо, нового соціально-політичного значення набувають лексеми – назви спорідненості. А. Бурячок таке явище охарактеризував як «розширення семантики синонімічного ряду», «тенденція до експресивного оновлення синонімів шляхом функціонально-стилістичного перерозподілу»

(Бурячок, 1983, сс. 187, 220). Уводить їх в експресивні публіцистичні контексти і Б. Грінченко, вживаючи слова *сім'я, брати, родичі, сини*. Так, в один ланцюг можуть потрапити лексеми *народ–сім'я–брати–діти*, утворюючи спадний ампліфікаційний ряд, де «зменшується» кількісне значення: *Він (Шевченко – М. К.) спершу обнімає оком усі слов'янські народи і розуміє їх як одну сім'ю, народи ті вважає за братів і плаче гіркими сльозами, бачачи, як вони роз'єднались, як старих слов'ян діти впились кров'ю* (Грінченко, 1994, с. 65); *Так саме треба знати й усю людськість і почувати себе сином великої уселюдської сім'ї* (Чайченко, 1891, с. 73). Ці ж лексеми надають поняттю асоціативно-образної конкретизації завдяки апеляції до побутової свідомості, пор.: *Нація була в його розумінні сім'єю з рівних людей-братів...* (Грінченко, 1994, с. 68); *Не тоді добре єднається народ з народом, коли вони родичі, хоч би й близькі, а тоді, коли життя їх укупі...* (Грінченко, 1994, с. 75).

У публіцистичних текстах Б. Грінченка простежуємо, що асоціації суспільно-політичних, культурних об'єднань людей з лексемою *сім'я* виникли під впливом творів Т. Шевченка, наприклад: *Ця сім'я нова, вільна буде тільки тоді, як «Люди виростуть. Умрут Ще незачатії царята...»* (Грінченко, 1994, с. 70).

Поняття *усесвітня людська сім'я* для Б. Грінченка постає явищем перш за все культурним, духовним, гуманітарним, що функціонує в оточенні характерних піднесених епітетів: *гарне, високе, людяне*, власних імен культурних діячів світу: *Гомер, Шекспір, Данте* (Грінченко, 1994, с. 134).

У Словнику Б. Грінченка зафіксовані лексеми, що належать до лексико-семантичних полів концепту *народ*: *громада – громадка – громадонька – громадочка – громадський* (Грінченко, 1907, I, с. 329); *народ – народний – народність – народовець – народовий – народолобець – народолобний* (Грінченко, 1908, II, с. 516); *націонал – національний – національність – нація* (Грінченко, 1908, II, с. 532); *українець – українка – українофіл – українофільство – українство* (Грінченко, 1909, IV, с. 331), а отже, ця лексика репрезентована як нормативна, активно вживана, пов'язана з суспільно-політичним життям 90-х років XIX століття.

Висновки. Б. Грінченко-публіцист і науковець, педагог, висловлюючи свої міркування, відстоюючи теоретичні й практичні позиції, оперував характерною книжною (суспільно-політичною, педагогічною, літературознавчою, видавничою, фольклористичною, мовознавчою тощо) лексикою, яка, залежно від жанру твору, контекстуально сполучалась із нейтральною або розмовною.

Концепт *народ* у публіцистичних творах Б. Грінченка репрезентований п'ятьма лексико-семантичними полями зі значеннями: 1) територіальне об'єднання людей; 2) об'єднання людей за етнічною ознакою; 3) соціально активна група людей; 4) соціальні верстви;

5) об'єднання за спорідненістю. Ядерним носієм концепту є лексема *народ*, що номінує представників непанівного класу (табору), подає загальну назву населення країни, називає об'єднання людей за етнічною ознакою. Проте виявлена текстова багатозначність слова *народ* не відображена в «Словарі». Епітети, вжиті при найменуванні *народ*, не лише уточнюють і конкретизують значення лексеми, а й підкреслюють соціальні, економічні та просвітні ознаки поняття *народ*, актуалізують її асоціативно-образні і контекстуальні зв'язки.

Приядерну зону складають найменування *люд*, *простолюд*, *людськість*. З лексемою *народ* тісно пов'язаний прикметник *народний*, поєднаний зазвичай з іменниками на позначення абстрактних понять, педагогічних реалій, адміністративних установ, явищ літератури. Значення 'об'єднання людей за етнічною ознакою' наповнене найменуваннями: *плем'я*, *народність*, *нація*, *національність*, *націонал*, *українство*, *українець*, що характеризуються і диференціацією семантичних відтінків, і нормативно-часовою, обмеженою історичною реальністю. Значення 'соціально активна група людей' конкретизоване лексемами *маси*, *грумада*, *громадянство*, *громадянськість*, *громадянин*. Функційно навантаженим у цьому семантичному полі лексем є прикметник *громадянський*. Окреме лексико-семантичне поле концепту *народ* складають найменування людини за соціальною градацією: *мужик*, *селянин*, *хлібороб*, *вкраїнська (національна) інтелігенція*, *патріотична інтелігенція*. Репрезентантами концепту *народ* є також окремі найменування спорідненості і свояцтва, що активно вживаються в експресивних публіцистичних текстах: *сім'я*, *брати*, *родичі*, *сини*. Перспективи цього дослідження вбачаємо у вивченні особливостей вербалізації концептів *Україна*, *робота*, *школа*, *мова*, *література* в публіцистиці Б. Грінченка.

Література

- Бурячок, А. А. (1983). *Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов*. Київ : Наукова думка, 247 с.
- Вартовий, П. (1906). З українського життя. *Нова громада*. № 10. С. 118–122; № 11. С. 115–120; № 12. С. 147–155.
- Вартовий, П. (1896). Яка тепер народня школа на Вкраїні. *Житє і слово*. Т. 5. Кн. 4. С. 241–258.
- Голобородько, К. Ю. (2011). *Концептосфера мовотворчості Олександра Олеся* : дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01. – українська мова. Харків, 521 с.
- Гримач, М. (1897). Література й життя [Листи з України російської]. *Зоря*. № 11. С. 217–219; № 13. С. 255–259.
- Грінченко, Б. (1906). Кулішеві твори і сільські читачі. *Нова громада*. № 6. С. 68–83; № 7. С. 53–70.
- Грінченко, Б. (1907 – 1909). *Словарь української мови* (Т. 1–4). Київ.

- Грінченко, Б. (1917). *Як жив український народ : Коротка історія України*. Київ : Друкарь, 71 с.
- Грінченко, Б. (1994). Листи з України Наддніпрянської. *Б. Грінченко – М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу*. Київ, 1994. С. 37–145 (праця 1892 – 1893 рр.).
- Жовтобрюх, М. А. (1970). *Мова української періодичної преси (Кінець XIX – початок XX ст.)*. Київ : Наукова думка, 303 с.
- Загнітко, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни*. Т. 2. Донецьк : ДонНУ, 350 с.
- Кононенко, М. (2014). Вербалізація концепту *народ* у текстах підручників з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів. *Філологічні науки*. №17. С. 111–121.
- Муромцева, О. Г. (1985). *Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст.* Харків : Вища школа, 152 с.
- Піскун, В. (2023). Олександр Потебня – мовознавець і громадянин. URL: <https://www.libr.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=29&idg=292> (дата звернення: 10.02.2026)
- Симоненко, Л. О. (1991). *Формування української біологічної термінології*. Київ : Наукова думка. 151 с.
- Степико, М. Т. (2011). *Українська ідентичність: феномен і засади формування* : монографія. Київ : НІСД, 336 с.
- Стоянова, І. Д. (2009). Семантичний простір концепту НАРОД у дискурсі антиутопії (зіставний аспект). *Studia germanica et romanica : Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання*. Т. 6. № 1 (16). С. 109–119.
- Чайченко, В. (1891). Популярні книжки. *Зоря*. 1891. № 1. С. 15–17; № 2. С. 37–38; № 3. С. 53–55; № 4. С. 73; № 5. С. 115–116.
- Шевельов, Ю. (1998). *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941) : стан і статус* / авт. вступ. сл. Л. Масенко. Чернівці : Рута, 207 с.

References

- Buriachok, A. A. (1983). Formuvannia spilnoho fondu sotsialno-politychnoi leksyky skhidnoslovianskykh mov [Formation of a common fund of socio-political vocabulary of East Slavic languages]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Chaichenko, V. (1891). Populiarni knyzhky [Popular books]. *Zoria – The Star*, (1), 15–17; (2), 37–38; (3), 53–55; (4), 73; (5), 115–116 [in Ukrainian].
- Holoborodko, K. Yu. (2011). Kontseptosfera movotvorchosti Oleksandra Olesia [The conceptual sphere of speech creation by Oleksandr Oles]. *Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Hrinchenko, B. (1906). Kulishevi tvory i silski chytachi [Kulish's works and rural readers]. *Nova hromada – New community*, (6), 68–83; (7), 53–70 [in Ukrainian].

- Hrinchenko, B. (1907–1909). Slovar ukrainskoi movy [Ukrainian language dictionary]. (Vol. 1–4). Kyiv [in Ukrainian].
- Hrinchenko, B. (1994). Lysty z Ukrainy Naddnyprianskoi [Letters from Dnieper Ukraine]. In: *B. Hrinchenko – M. Drahomanov. Dialohy pro ukrainsku natsionalnu spravu.* (pp. 37–145). Kyiv (pratsia 1892–1893 rr.) [in Ukrainian].
- Hrinchenko, B. (1917). Yak zhyv ukrainskyi narod: Korotka istoriia Ukrainy [How the Ukrainian people lived: A brief history of Ukraine]. Kyiv: Drukar [in Ukrainian].
- Hrymach, M. (1897). Literatura y zhyttia [Lysty z Ukrainy rosiiskoi] [Literature and Life [Letters from Ukraine in Russian]]. *Zoria – The Star*, (11), 217–219; (13), 255–259 [in Ukrainian].
- Kononenko, M. (2014). Verbalizatsiia kontseptu narod u tekstakh pidruchnykiv z ukrainskoi movy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Verbalization of the concept of people in the texts of Ukrainian language textbooks for general education institutions]. *Filolohichni nauky – Philological sciences*, (17), 111–121 [in Ukrainian].
- Muromtseva, O. H. (1985). Rozvytok leksyky ukrainskoi literaturnoi movy v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [The development of the vocabulary of the Ukrainian literary language in the second half of the XIX – early XX centuries]. Kharkiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
- Piskun, V. (2023). Oleksandr Potebnia – movoznavets i hromadianyn [Oleksandr Potebnya – linguist and citizen]. Retrieved from <https://www.libr.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=29&idg=292> (Last accessed: 10.02.2026) [in Ukrainian].
- Shevelov, Yu. (1998). Ukrainska mova v pershii polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900–1941): stan i status [The Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900–1941): state and status]. Avt. vstup. sl. L. Masenko. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
- Stepyko, M. T. (2011). Ukrainska identychnist: fenomen i zasady formuvannia: monohrafiia [Ukrainian identity: phenomenon and principles of formation: Monograph]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
- Stoianova, I. D. (2009). Semantychnyi prostir kontseptu NAROD u dyskursi antyutopii (zistavnyi aspekt) [The semantic space of the concept PEOPLE in the discourse of dystopia (comparative aspect)]. *Studia germanica et romanica: Inozemni movy. Zarubizhna literatura. Metodyka vykladannia – Studia germanica et romanica: Foreign languages. Foreign literature. Teaching methodology*, 6, 1(16), 109–119 [in Ukrainian].
- Symonenko, L. O. (1991). Formuvannia ukrainskoi biolohichnoi terminolohii [Formation of Ukrainian biological terminology]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

- Vartovyi, P. (1906). Z ukrainskoho zhyttia [From Ukrainian life]. *Nova hromada – New community*, (10), 118–122; (11), 115–120; (12), 147–155 [in Ukrainian].
- Vartovyi, P. (1896). Yaka teper narodnia shkola na Vkraini [What is the public school like in Ukraine now]. *Zhytie i slovo – Life and word*, 5(4), 241–258 [in Ukrainian].
- Zahnitko, A. (2012). Slovnyk suchasnoi linhvistyky: poniattia i terminy [Dictionary of Modern Linguistics: Concepts and Terms]. Vol. 2. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
- Zhovtobriukh, M. A. (1970). Mova ukrainskoi periodychnoi presy (Kinets XIX – pochatok XX st.) [The language of the Ukrainian periodical press (Late XIX – early XX centuries)]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.02.2026 р.

Прийнято до друку 15.03.2026 р.

Рецензент – доктор філол. наук, проф. Глуховцева К. Д.

Дата публікації статті: 10.05.2026 р.

**ТИПОЛОГІЯ МОВНИХ КОНТРАСТІВ У СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ**DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2026-1-53-153-165>**Людмила Юлдашева,**

*кандидат філологічних наук, доцент, докторант
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6561-8827>*

У статті досліджено мовний контраст як багатовимірну категорію, що забезпечує структурування мовної системи, когнітивних процесів і поетичного тексту. Актуальність роботи зумовлена термінологічною розмитістю поняття «контраст» та відсутністю узгодженої типології цього явища в сучасному мовознавстві. Об'єктом дослідження є мовний контраст у сучасній українській поезії, предметом – його типологічні параметри та механізми реалізації.

Метою студії є розроблення принципів класифікації мовного контрасту на основі інтеграції логіко-семантичного, когнітивного та функційно-комунікативного підходів. У процесі дослідження використано описовий, контекстуальний і когнітивно-інтерпретаційний методи.

Мовний контраст – функційно значуще зіставлення двох чи декількох співвідносних елементів, актуалізованих у межах тексту; він породжує смислову напругу й активізує специфічний режим інтерпретації висловлення. Контраст ґрунтований на принципі поляризації. Він не існує як ізольована характеристика мовних одиниць, а виникає в конкретному комунікативному контексті, де й реалізує свій інтерпретаційний потенціал.

Запропоновано багатовимірну модель типологізації контрасту, яка охоплює такі параметри: логіко-семантичний (контрарний, комплементарний, градуальний, позиційний, негативно-корелятивний), когнітивний (поляризований, акцентований, нейтралізований, інтегральний, радикалізований), ступінь експліцитності (експліцитний, імпліцитний, латентний, дифузний), контекстна автономність (реальні та потенційні контрастиви), локалізація опозиції (зовнішній і внутрішній контраст), ступінь релятивності (абсолютний і відносний) та повнота протиставлення (повний і частковий).

Визначено, що контраст у поетичному дискурсі функціонує як динамічний механізм смислотворення, для якого характерна політипологічність, оскільки в межах одного тексту можуть поєднуватися різні його типи. Установлено, що контраст виконує не лише розрізнявальну, а й інтегративну функцію, формує складну семантичну організацію поетичного тексту.

Мовний контраст є універсальним механізмом організації поетичного дискурсу, що забезпечує структурування значення, акцентування смислових доміант та активізацію інтерпретаційних процесів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані передусім із поглибленням психолінгвістичного аспекту контрасту, зокрема вивченням механізмів його сприйняття й інтерпретації різними групами реципієнтів, а також із аналізом функціонування контрасту в різних типах дискурсу – художньому, медійному, публіцистичному.

Ключові слова: контраст, когнітивна типологія, поетичний дискурс, семантична опозиція, типологія.

Yuldasheva Liudmyla. Typology of linguistic contrasts in modern Ukrainian poetry

The article examines linguistic contrast as a multidimensional category that structures language, cognition, and poetic discourse. The relevance of the study is обусловлена the terminological ambiguity of the notion of contrast and the lack of a consistent multi-criteria typology in modern linguistics. The object of the study is linguistic contrast in contemporary Ukrainian poetry, while the subject is its typological parameters and mechanisms of realization.

The aim of the article is to develop principles for the classification of linguistic contrast through the integration of logical-semantic, cognitive, and functional-communicative approaches. The research employs descriptive, contextual, and cognitive-interpretative methods.

The study proposes a multi-criteria typological model of contrast, including logical-semantic types (contrary, complementary, gradual, positional, negative-correlative), cognitive types (polarized, accentuated, neutralized, integral, radicalized), degrees of explicitness (explicit, implicit, latent, diffuse), contextual autonomy (real and potential contrastives), localization (external and internal contrast), degree of relativity (absolute and relative), and completeness of opposition (full and partial).

It is demonstrated that contrast in poetic discourse functions as a dynamic meaning-making mechanism characterized by polytypology, as multiple types of contrast may coexist within a single textual fragment. The study shows that contrast performs not only a differentiating but also an integrative function, shaping the complex semantic structure of poetic texts.

Keywords: contrast, cognitive typology, poetic discourse, semantic opposition, typology.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Контраст належить до базових категорій, які забезпечують упорядкування мовної системи, когнітивних процесів і текстових структур. Принцип протиставлення лежить в основі людського мислення, оскільки саме під час встановлення відмінностей відбувається категоризація досвіду та формування значень. У сучасному науковому обігу поняття «контраст» уживають для позначення різнорідних явищ – від антонімії та антитези до когнітивних опозицій і дискурсивних стратегій, що свідчить про його методологічну розмитість, це й ускладнює побудову цілісної типології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади осмислення контрасту сформувалися в межах різних наукових парадигм. У структуралізмі його кваліфікують як принцип диференціації мовних одиниць (Соссюр, 1998), у теорії опозицій – як фундамент організації мовної системи (Jakobson, 1979). У семіотиці та культурології бінарні опозиції інтерпретовані як універсальний механізм структурування культури (Леві-Строс, 2000; Barthes, 1972). У когнітивній лінгвістиці контраст пов'язують із процесами концептуалізації та категоризації (Lakoff & Johnson, 1980), натомість у прагматичному й дискурсивному підходах він постає як засіб актуалізації значення та впливу на адресата. У сучасних мовознавчих дослідженнях контраст осмислено як текстотвірний чинник (Гриня, 2012), як контекстуально зумовлена когнітивна категорія (Шевченко, 2013), як багатовекторне явище мовної системи (Юлдашева, 2025), а також як засіб експресивізації та аксіологічної організації ідіостилю (Бойко, 2018).

Попри значний обсяг наукових напрацювань, проблема системної класифікації контрасту залишається відкритою. Наявні підходи, зазвичай, зосереджені на окремих аспектах явища – логіко-семантичному, стилістичному або когнітивному – і не формують узгодженої моделі, здатної описати контраст як цілісну мовну категорію.

Мета статті – розроблення принципів класифікації мовного контрасту на основі інтеграції логіко-семантичного, когнітивного та функційно-комунікативного підходів. Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань: визначити критерії розмежування типів контрасту; систематизувати його різновиди; окреслити співвідношення між ними в межах єдиної типологічної моделі.

Методи дослідження зумовлені метою роботи: описовий метод забезпечує систематизацію типів контрасту, контекстуальний – виявлення особливостей їхньої реалізації в поетичному тексті, когнітивно-інтерпретаційний – з'ясування механізмів смислотворення, що виникають унаслідок протиставлення.

Виклад основного змісту. Контраст належить до тих універсальних мовних категорій, які, з одного боку, безпосередньо пов'язані з фундаментальною для людського мислення здатністю розрізняти, зіставляти, протиставляти, а з іншого – набувають конкретної мовної форми лише в процесі текстової актуалізації. Його не

можна звужувати ані до стилістичної фігури, ані до окремого різновиду лексичної опозиційності, оскільки контраст пронизує різні рівні мовної організації – від лексико-семантичного до синтаксичного, текстового й дискурсивного. Саме тому він належить до базових принципів структурування сенсу, увиразнює семантичні відмінності, формує художню напругу й спрямовує інтерпретаційну активність реципієнта.

Мовний контраст – функційно навантажене протиставлення двох або більше співвідносних компонентів, актуалізованих у тексті, яке створює смислову напругу й зумовлює особливий режим сприйняття висловлення. У цьому визначенні принциповими є кілька акцентів. По-перше, контраст завжди передбачає двополюсність або принаймні біполярний вектор організації значення. По-друге, йдеться не про будь-яку різницю, а лише про ту, що стає значущою для змісту й структури тексту. По-третє, контраст не є самодостатньою властивістю окремих одиниць, а формується в конкретному мовленнєвому середовищі, де й набуває інтерпретаційної сили.

Одним із визначальних параметрів типологізації контрасту є ступінь його залежності від мовної системи або від конкретного тексту. У цьому аспекті доцільно розрізнити реальні (системні) контрастиви та потенційні (контекстуально зумовлені), між якими існує не жорстка межа, а континуум переходів. Такий підхід дає змогу осмислити контраст як динамічну категорію, що розгортається між заданістю мовної опозиції та її текстовим творенням.

Реальні контрастиви – це опозиції, закріплені в мовній системі, які зберігають свою протиставну природу незалежно від контексту. Вони мають високий ступінь автономності та не потребують додаткової інтерпретації. У поетичному мовленні такі контрасти лише актуалізуються, не втрачаючи своєї системної визначеності. Зокрема, у рядках К. Калитко «*Так слова пішли воювати, старі і геть молоді*» реалізована класична контрарна опозиція, що репрезентує полюси вікової шкали. У віршовому фрагменті С. Жадана: «коли Бог **народиться** і коли **помре**, нам лишається нехитре вміння старе – вірити в те, що цього разу все буде інакше» протиставлення **народитися** – **померти** функціонує як універсальний екзистенційний контраст, сформований ще до створення тексту і введений у нього як готова смислова структура.

Натомість потенційні контрастиви в мовній системі не мають фіксованого статусу й виникають лише в межах конкретного висловлення. Їхня опозиційність формується під впливом контексту, інтенції мовця та інтерпретаційних зусиль адресата. Одним із механізмів формування потенційного контрасту є співвіднесення заперечного елемента з його твірним корелятом, зокрема у випадках префіксальної деривації. У рядках С. Соловій «*Бо справжній я **непереможний** воїн / Честь всім героям: сестрам і братам!*» лексема **непереможний** передбачає можливість співвіднесення зі словом **переможний**.

Це створює потенційне поле контрасту: заперечний елемент *потенційно* контрастує з його незаперечним відповідником.

У межах потенційних контрастивів можна виокремити кілька підтипів. Конверсивні контрасти виникають на основі взаємозалежних позицій у межах однієї ситуації. У рядку І. Цілик «*Ти в пункті „А”, я в – „Б”*» не лексична антонімія формує протиставлення, а реляційне розведення координат.

Еквоніміїні контрасти виникають унаслідок зіставлення співвідпорядкованих елементів одного класу. У поетичному фрагменті «*А там, на Сході і Півночі аж до останніх днів / П'ють кури (недобрий знак!) – а не півні*» (О. Слоньовська) опозиція *кури – півні* набуває контрастного значення завдяки порушенню очікуваного порядку, що активує інтерпретаційний механізм.

Родо-видові контрасти реалізовані як напружене співвідношення загального й часткового, особливо коли видовий член набуває аксіологічної маркованості. Пара *доля – недоля* демонструє саме таку модель, де видовий компонент не лише конкретизує, а й оцінює родові поняття, утворюючи контрастний ефект: «*Бо з кожним життям навколо недоля і доля спільна, / Прислухайтесь – у полоні ворожому чутно співи*» (П. Вишебаба).

Найбільш контекстуально залежними є асоціативні контрасти, які не мають системного підґрунтя й виникають унаслідок образної переінтерпретації. У рядках В. Арєнєва «*Стане склепіння над головою / Небом безкраїм, а не сувоєм*» протиставлення *небо – сувій* формується виключно в межах поетичного бачення, де одна модель реальності витісняє іншу.

Узагальнення цих спостережень дає змогу окреслити шкалу контекстної автономності контрасту:

реальні (системні) → конверсивні → еквоніміїні → родо-видові → асоціативні (максимально контекстуальні)

Ця шкала відображає поступове зростання ролі контексту у формуванні опозиції: від готових, автономних контрастів до тих, що повністю утворюються в тексті. Тож контраст постає як багаторівнева категорія, що поєднує системну заданість і дискурсивну динаміку, забезпечуючи складну взаємодію між мовою і мисленням.

Важливим параметром типологізації мовного контрасту є ступінь його релятивності, тобто залежність або незалежність опозиції від контекстуального оточення та інтерпретаційної перспективи. У цьому вимірі контраст постає або як стабільна, самодостатня семантична структура, або як змінне, контекстуально зумовлене відношення, сформоване в межах конкретного висловлення. Відповідно розрізняються абсолютний і відносний контрасти.

Абсолютному контрасту притаманна внутрішня завершеність та незалежність від контексту: його члени утворюють опозицію, яка зберігає свою напруженість незалежно від ситуації вживання.

У рядках О. Стоміної «несу війну на плечах, мов броню, / жую про неї *правду і брехню*» опозиція *правда – брехня* функціонує як усталена, аксіологічно маркована і семантично завершена. Вона не потребує додаткових умов для свого розпізнавання, оскільки закорінена в мовній системі як одна з базових бінарних моделей. Контраст тут має характер внутрішньо стабільного смислового розриву, що лише підсилюється поетичним контекстом. До цього розряду належать реальні контрастиви, а також конверсивні та еквоніміїні.

Іншу природу має відносний контраст, який виникає не як готова опозиція, а як результат контекстуального співвіднесення. Він пов'язаний з асоціативними контрастивами. У строфі поезії А. Хромова «Кожен іншому *ворог*, кожен кожному *брат*» протиставлення *ворог – брат* не функціонує як однозначна, жорстко закріплена опозиція, а набуває контрастного значення лише в межах конкретної інтерпретаційної ситуації. Ті самі суб'єкти одночасно постають і як антагоністи, і як співпричетні, що знімає однозначність протиставлення і переводить його в площину релятивності. Контраст тут не розділяє, а коливається, залежно від різних поглядів, виявляє мінливість і нестабільність смислових меж.

Розмежування абсолютного і відносного контрасту демонструє різні моделі смислотворення: перша спирається на закріплені, аксіологічно визначені опозиції, друга – на контекстуальну динаміку і змінність інтерпретації.

Ще одним суттєвим параметром типологізації мовного контрасту є локалізація опозиції, тобто спосіб її розгортання щодо об'єкта зображення. У цьому аспекті доцільно розмежовувати зовнішній і внутрішній контраст, які відображають різні принципи організації протиставлення: міжоб'єктний і внутрішньооб'єктний. Це розмежування дає змогу уточнити природу контрасту не лише з огляду на семантику, а й з урахуванням онтологічного механізму структурування художнього світу.

Зовнішній контраст ґрунтовано на протиставленні різних об'єктів, явищ або категорій, які співвідносяться як окремі сутності. У цьому разі контраст виникає між самостійними елементами, що не входять до складу одного образу, а функціонують як різні полюси смислового поля. Показовими є слова В. Калашника: «*Живі* слова ніколи не вмирають, / *А неживі* ніколи не жили», де опозиція *живі – неживі* реалізована як чітке протиставлення двох класів явищ. Тут контраст має виразну бінарну структуру і базується на логіко-семантичній несумісності, що підсилюється аксіологічним розмежуванням: *живе* мислиться як ціннісно значуще, натомість *неживе* – як позбавлене екзистенційної повноти. Такий контраст спрямований назовні – на зіставлення різних реалій.

Іншу природу має внутрішній контраст, який реалізовано в межах одного об'єкта, образу чи стану. У цьому випадку протиставлення

не розводить різні сутності, а, навпаки, концентроване всередині єдиного смислового цілого і виявляє його внутрішню напруженість, суперечливість або розщепленість. Так, у рядках А. Мойсієнка: «Куди вести печаль свою бездомну, / **Безмовну голосінь** в надривному ключі?» контраст **безмовність** – **голосіння** виникає як внутрішня суперечність самого явища: **голосіння** передбачає звучання, водночас **безмовність** його заперечує. Як наслідок, формується парадоксальна єдність, де протилежні ознаки співіснують у межах одного емоційного стану.

Подібний механізм характерний і для поетичного фрагменту В. Базилевського «*твій біль непримітний, твій **крик безголосий***», де поєднання **крик** – **безголосся** створює ефект внутрішнього розщеплення переживання: інтенсивність емоції не знаходить адекватного зовнішнього вираження. Контраст тут не розділяє, а, навпаки, згущує сенс, фіксуючи невідповідність між внутрішнім і зовнішнім, між потенцією і реалізацією.

Внутрішній контраст часто має ознаки оксиморонності, однак його сутність не зводиться до стилістичної фігури. Йдеться про глибший механізм, за якого об'єкт постає як внутрішньо неоднорідний, відкритий до суперечливих інтерпретацій. Отже, розмежування зовнішнього і внутрішнього контрасту ґрунтоване на принципі локалізації опозиції: або вона розгортається між різними об'єктами, або концентрована в межах одного. Це уможлиблює уточнення специфіки функціонування контрасту в художньому тексті: від чіткого бінарного протиставлення до внутрішньої смислової напруги, що формує складну, поліфонійну структуру образу.

Логіко-семантичний підхід до контрасту передбачає його осмислення як різновиду смислових відношень між елементами, що структурують висловлення. Відповідно до цього доцільно виокремити контрастний, комплементарний, градуальний та релятивний типи контрасту.

Контрастний контраст ґрунтовано на протиставленні крайніх або різновекторних елементів однієї множини, які не вичерпують усієї шкали, але позначають її суттєві полюси. У рядках О. Ірванця: «*Людський потік через річку в Романівці: / Сунуть **дорослі, старі і малі***» контраст **старі** – **малі** репрезентує саме таку модель. Члени опозиції належать до однієї категорії – вікової характеристики людини, фіксують протилежні вияви, між якими імпліцитно існує широкий спектр проміжних станів. Контраст тут не є жорстким запереченням, а радше розведенням смислових полюсів, що окреслюють повноту людського потоку.

Комплементарний контраст має іншу природу: він базується на взаємовиключенні членів опозиції та відсутності проміжних значень. У рядках О. Слоньовської: «*Безсмертні ви – **і мертві, і живі** – / У променях звитяги, духу, слави!*» кореляти **мертві** – **живі** формують

жорстку бінарну опозицію, що не допускає третього стану. Це взаємовиключні категорії, які в мові функціонують як завершена опозиційна пара.

Градуальний контраст виникає в межах шкали інтенсивності або якості, де протиставлення не є різким, а формується як співвідношення ступенів. У рядках О. Слоньовської: «У **темряві** відсвічує **ледь білим** / І парк, і річка, й на кав'ярні **тент**» контраст **темрява – ледь біле** не розводить абсолютні полюси, а фіксує перехідний стан між ними. **Світло** не протиставляється **темряві** як повна протилежність, а лише проблискує в ній, утворюючи градуальну варіацію. Такий контраст є тонким, напівтоновим, він не руйнує цілісності картини, а навпаки, поглиблює її, вводячи ефект поступового переходу.

Позиційний (векторний) контраст ґрунтовано на співвіднесеності позицій, що визначаються не за допомогою протилежності значень, а з огляду на взаємну орієнтацію. У тексті Ю. Рибчинського: «**Я** уб'ю **тебе**, мій **враже**... / І **ніхто** мені не скаже, що людину я убив!» опозиція **я – тебе** (я – ти) формує контраст не на базі антонімічної пари, а як розведення суб'єктних позицій у межах конфліктної ситуації. Тут контраст має релятивний характер, оскільки обидва члени співвідносяться як учасники однієї дії, роль кожного з них визначається відносно іншого.

У рядках Л. Костенко «Куди ж ви дивитесь, народи: / Сьогодні **ми**, а завтра – **ви**» також представлено позиційний (векторний) контраст, ґрунтований не на протилежності значень, а на їхній взаємній співвіднесеності в межах спільної ситуації. Опозиція **ми – ви** не є антонімічною у традиційному розумінні, проте набуває контрастного характеру завдяки розведенню позицій суб'єктів у часі й історичному досвіді. Особливої ваги тут набуває часовий вимір **сьогодні – завтра**, який задає напрям можливого переходу від однієї позиції до іншої.

Фрагмент вірша К. Лук'яненко «Перше літо без літа. Весна без весни» реалізує негативно-корелятивний тип контрасту ($A - \text{не-}A$; $A - \text{без } A$), у якому заперечується не альтернативний стан, а сама сутність позначуваного, що призводить до деструкції концепту і формує особливий тип смислової напруги.

Когнітивна типологія контрасту уможливорює його осмислення як операції мислення, що визначає спосіб інтерпретації сенсу. У цьому вимірі контраст постає як механізм, який або розводить значення до граничних полюсів, або, навпаки, зближує їх, нейтралізує чи інтегрує. Відповідно виокремлюються поляризований, акцентований, нейтралізований, інтегральний і радикалізований типи контрасту, кожен із яких має свою когнітивну модель.

Поляризований контраст реалізовано за схемою $A \leftrightarrow B$; він передбачає чітке, симетричне розведення двох смислових полюсів. У рядку О. Слоньовської «**ми** в авангарді, **ти** ж – **ар'єргард**» контраст вибудовано як протиставлення позицій, які в межах єдиного простору

взаємно виключають одна одну. Полюси не просто відрізняються, а максимально дистанційовані, що активізує бінарну модель сприйняття.

Акцентований контраст представлено моделлю *не А, а В*. Він передбачає смислове переорієнтування завдяки запереченню одного компонента й утвердженню іншого. У рядках О. Максимишин-Корабель: «*Під Крутами стояли ми стіною / В очах не страх, а злість для ворогів*» контраст не лише розрізняє *страх* і *злість*, а й ієрархізує їх: перший відкидається як неможливий, другий утверджується як істинний. Така модель спрямована на акцентування, вона формує смисловий центр висловлення.

Нейтралізований контраст реалізовано за допомогою зняття опозиції за схемами *ні А, ні В* або *не А і не В*. Наприклад, у фразі «*Повертайся, будь ласка, живим. / Я прошу не багато, й не мало*» (Ю. Бощенко) контраст *багато – мало* втрачає свою полярність, оскільки нейтралізовано обидва члени опозиції. Контраст тут виконує функцію зняття крайнощів і формує емоційну рівновагу.

Інтегральний контраст ґрунтовано на поєднанні протилежностей за моделлю *А і В*, де вони не виключають, а взаємно доповнюють одна одну, утворюючи ефект повноти. У рядках С. Жадана: «*звісно, всіх винних чекає гідна розплата. / І невинних вона, до речі, теж чекає потому*» контраст *винні – невинні* не розводить, а об'єднує обидва полюси в єдину смислову площину. Значення розширено до всеохопності, включає обидва члени опозиції.

Для радикализованого контрасту характерна модель *або А, або В*. Вона передбачає жорстку альтернативу без можливості поєднання. У поезії О. Ірванця є такі слова: «*Аж ось, обличчя втопивши у бородах – / чи то молоді, чи старі, / У камуфляжі й масивних бронеках приходять / Триє Царі*». Контраст *молоді – старі* подано як невизначена, але взаємовиключна альтернатива. Тут немає інтеграції чи переходу: сенс радикалізовано з огляду на необхідність вибору між двома можливостями, що підсилює напруження сприйняття.

Отже, контраст може поляризувати, акцентувати, нейтралізувати, інтегрувати або радикалізувати значення. Саме ця варіативність забезпечує його функційну гнучкість.

Ще одним важливим параметром типологізації контрасту є ступінь повноти охоплення опозиційного поля, тобто те, наскільки протиставлення вичерпує смислову площину або ж лише частково її актуалізує. У цьому аспекті доцільно розрізняти повний і частковий (неповний) контраст, які відображають різний ступінь завершеності протиставної моделі.

Для повного контрасту характерна максимальна замкненість і вичерпність: обидва члени опозиції утворюють таку смислову пару, яка не залишає простору для проміжних або альтернативних значень. Протиставлення в цьому разі охоплює всю відповідну семантичну сферу, розподіляючи її між двома полюсами. У рядках О. Слоньовської «*росія*

не вмiє любити – / *Вона може лише ненавидiти*» опозиція *любити* – *ненавидiти* функціє саме як повна: вона редукує весь спектр можливих емоційних станiв до двох взаємовиключних полюсiв, не допускаючи жодних промiжних варіантiв. Контраст тут має характер тотального розмежування, у якому один член не лише протиставлено iншому, а й повністю витiснено будь-яку альтернативу. Така модель створює ефект категорiйності, остаточності, смислової замкненостi.

Частковий (неповний) контраст, навпаки, не охоплює всiєї семантичної площини й не формує вичерпної опозиції. Він лише окреслює напруження мiж окремими компонентами, залишаючи поза межами протиставлення iнші можливі значення.

Зокрема це характерно для рядкiв Ю. Боценка: *«Ясним ранком та днем дощовим, / Я шепочу у синє небо: / Повертайся, будь ласка, живим, / Батькiвщина чекає на тебе»*. Опозиція *ясний ранок* – *дощовий день* не вичерпує всiєї часово-природної шкали, а лише фіксує окремі її стани, що співвiдносяться як контрастні. Тут протиставлення має відкритий характер: воно не замкнене, а розгортається в ширшому смисловому полі, яке залишається незаповненим повністю.

Ступiнь експліцитності контрасту визначає спiсiб його виявлення в тексті – від чiтко маркованого протиставлення до прихованих, розмитих форм, що потребують активної iнтерпретації. У цьому аспекті доцiльно розрiзняти експліцитний, iмпліцитний, зокрема латентний i дифузний контрасти, якi репрезентують рiзні рiвнi актуалізації опозиції.

Для експліцитного контрасту характерна відкрита, формально виражена опозицією, що безпосередньо представлена в тексті. У рядках С. Жадана *«З землі говорять померлі, з неба говорять святі»* контраст *земля* – *небо* реалізовано як чiтко артикульоване протиставлення двох сфер буття. Тут опозиція не потребує додаткового дешифрування: вона задана лексично i підсилена синтаксичною симетрією.

Импліцитний контраст не має прямого формального вираження, однак виникає на рiвнi смислової iнтерпретації. Його класичним рiзновидом є контекстуальна семантична iнверсія, коли слово зберігає свою форму, але змінює прототипне значення під впливом контексту. У висловленні *«Я тримаю гостинці потворам в руці»* (Воїн ССО) лексема *гостинці* активує фрейм дарування, тепла, людяності, натомість *потвори* належать до протилежного – ворожого й дегуманізованого – семантичного поля. Контраст тут не названий, але виникає як конфлікт iнтерпретаційних схем, що розгортається у свідомості читача.

Латентний контраст є найменш очевидним рiзновидом iмпліцитного контрасту: він не лише не маркований формально, а й не актуалізований безпосередньо, однак потенційно закладений у семантичній структурі висловлення. Такий контраст iснує як прихована напруга мiж можливими значеннями, яка може бути виявлена лише за допомогою ретельного аналізу. Показовим є рядок: *«Ніч-звiдниця – й оком зблисла»* (І. Жиленко). Лексема *ніч* традиційно асоціюється

з темрявою, прихованістю, водночас *зблисла* актуалізує світловий ефект. Контраст *темрява – світло* не експлікований і не розгорнутий, але відчутний у смисловій напрузі, що структурує образ.

Для дифузного контрасту характерна розмитість меж між протиставними елементами, які не утворюють чіткої опозиції, а взаємопроникають або накладаються один на одного. У рядку Р. Коляди «*Потойбіччя пролізло у світ*» протиставлення *потойбіччя – світ* не є чітко розмежованим: *потойбічне* не протистоїть *світлові* як окрема сфера, а проникає в нього, змішуючись із ним. Контраст тут не розводить, навпаки розмиває межі, створюючи ефект семантичної невизначеності. Саме тому такий тип доцільно кваліфікувати як дифузний: опозиція існує, але в розчиненому, нестійкому вигляді.

Так градація експліцитності дає змогу простежити, як змінюється спосіб вияву контрасту в тексті: від відкритого і формально вираженого до прихованого, потенційного і навіть розмитого.

Зауважимо, що в поетичному тексті контраст майже ніколи не функціонує як ізольований, «чистий» тип: він розгортається на перетині різних параметрів, утворюючи складну, політипологічну структуру. Саме тому один і той самий фрагмент здатен одночасно реалізувати кілька різновидів контрасту – логіко-семантичних, когнітивних, прагматичних, що накладаються один на одного й взаємно підсилюють смисловий ефект, наприклад, у рядку С. Жадана «*Злі і веселі діти Харківських підвалів, / Діти, що живуть в глибинах метрополітену*» уже на рівні безпосередньої семантики постає контрастний контраст *злі – веселі*, що репрезентує крайні емоційні стани.

На когнітивному рівні цей фрагмент можна інтерпретувати як інтегральний контраст, реалізований за моделлю *A і B*. Поєднання *злі і веселі* не руйнує образ, а, навпаки, формує його цілісність, у якій протилежні стани співіснують як складники одного досвіду. Контраст тут виконує не розмежувальну, а синтетичну функцію, не розводить полюси, а охоплює їх, створюючи ефект емоційної повноти.

Водночас цей самий фрагмент демонструє відносний характер контрасту, оскільки опозиція *злі – веселі* не є стабільною поза контекстом. Її контрастність виникає саме в умовах конкретної ситуації – життя дітей у підвалах, у просторі війни, страху і виживання.

Отже, в одному короткому поетичному фрагменті перетинаються щонайменше три параметри типології: логіко-семантичний (контрастний контраст), когнітивний (інтегральний) і релятивний (відносний характер опозиції). Така політипологічність свідчить про те, що контраст у поетичному дискурсі функціонує як універсальний механізм організації сенсу, здатний одночасно структурувати, ускладнювати і поглиблювати текст.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Мовний контраст не може бути описаний у межах одного класифікаційного принципу, оскільки він функціонує як багатовимірною категорія, що поєднує

логіко-семантичні, когнітивні, функційно-комунікативні та текстові параметри. Запропонована типологія ґрунтована на кількох взаємодоповнювальних критеріях: характері семантичних відношень між елементами (контрарний, комплементарний, градуальний, релятивний, негативно-корелятивний), ступені експліцитності (експліцитний, імпліцитний, латентний, дифузний), контекстній автономності (реальні та потенційні контрастиви), локалізації опозиції (зовнішній і внутрішній контраст), ступені релятивності (абсолютний і відносний) та повноті протиставлення (повний і частковий).

Аналіз матеріалу сучасної української поезії засвідчив, що контраст не є статичною бінарною структурою, а постає як динамічний механізм смислотворення, який варіюється залежно від контексту, інтенції автора та інтерпретаційної перспективи читача. Один і той самий приклад може одночасно реалізовувати кілька параметрів: бути, наприклад, контрарним за логіко-семантичною природою, інтегральним за когнітивною моделлю, внутрішнім за локалізацією та відносним за ступенем релятивності. Така політипологічність свідчить про складну організацію поетичного сенсу, у якій контраст виконує роль не лише розрізнявального, а й інтегративного чинника. Мовний контраст є універсальним механізмом організації поетичного дискурсу, що забезпечує структурування значення, акцентування смислових домінант та активізацію інтерпретаційних процесів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані передусім із поглибленням психолінгвістичного аспекту контрасту, зокрема вивченням механізмів його сприйняття й інтерпретації різними групами реципієнтів, а також із аналізом функціонування контрасту в різних типах дискурсу – художньому, медійному, публіцистичному.

Література і джерела

- Бойко, Н. (2018). Контраст як ознака ідіолекту Євгена Маланюка. *Культура слова*. 2(89). С. 141–153.
- Гриня, Н. (2012). Контраст як семантико-функціональна категорія тексту (на матеріалі лексикографічних джерел та лінгвістичних учень). *Вісник Львівського університету*. Серія іноземні мови. 2012. Вип. 19. С. 86–92.
- Леві-Строс, К. (2000). Первісне мислення / пер. з фр., вступне слово та примітки С. Йосипенка. Київ: Український Центр духовної культури. 324 с.
- Соссюр, Ф. де (1998). Курс загальної лінгвістики / пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. Київ: Основи. 320 с.
- Шевченко, М. (2013). Виявлення ознак контрасту як змістової категорії художнього тексту. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*. 204(216). С. 125–128.

- Юлдашева, Л. (2025). Контраст як системна ознака мови. *Закарпатські філологічні студії*. 41. Т. 2. С.79–84. URL: https://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/41/part_2/15.pdf
- Barthes, R. (1972). *Mythologies*. New York : Hill and Wang, 158 p.
- Jakobson, R. (1979). *Selected Writings VIII: The Sound Shape of Language*, Bloomington : Indiana University Press. 332 p.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 256 p.

References

- Barthes, R. (1972). *Mythologies*. New York: Hill and Wang [in English].
- Boiko, N. (2018). Kontrast yak oznaka idiolektu Yevhena Malaniuka [Contrast as a feature of Yevhen Malaniuk's idiolect]. *Kultura slova – Culture of the Word*, 2(89), 141–153 [in Ukrainian].
- Hrynia, N. (2012). Kontrast yak semantyko-funktsionalna katehoriia tekstu (na materiali leksykohrafichnykh dzherel ta linhvistychnykh uchen) [Contrast as a semantic and functional category of text (based on lexicographic sources and linguistic studies)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii inozemni movy – Bulletin of Lviv University. Series of Foreign Languages*, (19), 86–92 [in Ukrainian].
- Jakobson, R. (1979). *Selected writings VIII: The sound shape of language*. Bloomington: Indiana University Press [in English].
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press [in English].
- Lévi-Strauss, C. (2000). *Pervisne myslennia [The Savage Mind]*. Per. z fr., vstupne slovo ta prymitky S. Yosypenko. Kyiv: Ukrainskyi Tsentrukukhovoynoi kultury [in Ukrainian].
- de Saussure, F. (1998). *Kurs zahalnoi linhvistyky [Course in General Linguistics]*. Transl. A. Korniihchuk, K. Tyshchenko. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Shevchenko, M. (2020). Kohnityvni mekhanizmy kontrastu v teksti [Cognitive mechanisms of contrast in text]. *Movoznavstvo – Linguistics*, (3), 23–30 [in Ukrainian].
- Shevchenko, M. (2013). Vyiavlennia oznak kontrastu yak zmistovoi katehorii khudozhnoho tekstu [Identifying features of contrast as a semantic category of a literary text]. *Naukovi pratsi. Filolohiia. Movoznavstvo – Scientific works. Philology. Linguistics*, 204 (216), 125–128 [in Ukrainian].
- Yuldasheva, L. (2025). Kontrast yak systemna oznaka movy [Contrast as a systemic feature of language]. *Zakarpatski filolohichni studii – Transcarpathian Philological Studies*, 41(2), 79–84. Retrieved from https://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/41/part_2/15.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.02.2026 р.

Прийнято до друку 10.03.2026 р.

Рецензент – доктор філол. наук, проф. Бобух Н. М.

Дата публікації статті: 10.05.2026 р.

ЛІНГВОДИДАКТИКА**ОПАНУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ
АКАДЕМІЧНОГО ДИСКУРСУ ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ**
DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2026-1-53-166-189>**Алла Нікітіна,**

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри української мови і журналістики
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6600-5451>*

Надія Карлова,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови і журналістики
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3020-1391>*

У статті досліджено одну з актуальних лінгводидактичних проблем професійної мовно-комунікативної підготовки здобувачів вищої освіти – опанування комунікативних стратегій академічного дискурсу. Проаналізовано стан дослідження проблеми в публікаціях останніх років. Здійснено аналіз і узагальнення змісту компетентностей і практичних результатів освітніх програм і освітніх компонентів філологічного, мовленнєвознавчого, методичного характеру з метою визначення місця роботи над засвоєнням комунікативних стратегій у професійній підготовці майбутніх фахівців. Визначено комунікативну стратегію академічного дискурсу як структурний компонент комунікативної компетентності здобувача вищої освіти – комунікативно-стратегічну компетентність; узагальнено й конкретизовано здатності, що відповідають цій компетентності.

Виокремлено педагогічні умови, розроблено принципи й методичну модель опанування комунікативних стратегій в академічному дискурсі. Визначено ефективні методи та інноваційні технології формування комунікативних стратегій у здобувачів вищої освіти, вибудована послідовність процесу визначення й реалізації комунікативної стратегії створення наукових і навчально-методичних текстів. Виокремлено основні методичні орієнтири формування комунікативно-стратегічної компетентності: педагогічні умови, методичні принципи, способи і засоби навчання. Зроблено висновок про необхідність комплексного підходу до формування комунікативно-стратегічної компетентності здобувачів вищої освіти на основі наступності й послідовності.

Ключові слова: комунікативна стратегія, академічний дискурс, способи й засоби навчання, комунікативно-стратегічна компетентність, принципи опанування комунікативних стратегій.

Nikinina Alla, Karlova Nadiia. Mastering communicative strategies of academic discourse by higher education students

The article investigates one of the current linguodidactic problems of professional language and communicative training of higher education applicants – mastering communicative strategies of academic discourse. The state of research on the problem in publications of recent years is analyzed. The content of competencies and practical results of educational programs and educational components of a philological, speech science, methodological nature are analyzed and generalized in order to determine the place of work on mastering communicative strategies in the professional training of future specialists. The communicative strategy of academic discourse is defined as a structural component of the communicative competence of a higher education applicant – communicative-strategic competence; the abilities corresponding to this competence are generalized and specified.

Pedagogical conditions are identified, principles and a methodological model of mastering communicative strategies in academic discourse are developed. Effective methods and innovative technologies for the formation of communicative strategies in higher education students have been identified, the sequence of the process of determining and implementing a communicative strategy for creating scientific and educational and methodological texts has been established. The main methodological guidelines for the formation of communicative and strategic competence have been identified: pedagogical conditions, methodological principles, methods and means of teaching. The conclusion is made about the need for a comprehensive approach to the formation of communicative and strategic competence in higher education students based on continuity and sequence.

Keywords: communicative strategy, academic discourse, higher education students, methods and means of learning, communicative competence, communicative-strategic competence, principles of mastering communicative strategies.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Вступ. Сучасні заклади вищої освіти (ЗВО) орієнтовані на формування конкурентоспроможних фахівців, здатних ефективно здійснювати професійну й наукову комунікацію, що є інтелектуальною

взаємодією між учасниками комунікації. Формою реалізації інтелектуальної взаємодії в освітньо-науковому середовищі є академічний дискурс. Оскільки в ньому важливим є не лише знання предмета, а й уміння логічно, аргументовано та структуровано викладати думки, сприймати чуже усне й писемне мовлення, упевнено почуватися під час наукових дискусій, то суб'єкти цього дискурсу повинні вміти планувати, проектувати, оцінювати й коригувати комунікацію відповідно до комунікативного наміру / інтенції, тобто реалізовувати навчальні й наукові комунікативні стратегії.

Компетентнісний підхід до навчання в сучасних ЗВО зумовлює посилену увагу до формування в здобувачів вищої освіти компетентностей, пов'язаних з володінням комунікативними стратегіями, що забезпечують передачу й засвоєння наукової й навчальної інформації, аргументацію та взаємодію в академічному дискурсі.

Проблема опанування комунікативних стратегій здобувачами вищої освіти набуває особливої актуальності в умовах цифровізації освіти, інтеграції наукових знань, розвитку міжкультурної комунікації. Успішність навчальної й наукової діяльності здобувачів вищої освіти в нових умовах значною мірою залежить від сформованості умінь ефективно використовувати комунікативні стратегії в різних ситуаціях академічного спілкування.

У сучасному освітньому середовищі особливої актуальності набуває проблема формування в здобувачів вищої освіти здатності ефективно комунікувати в різних професійних і соціальних ситуаціях, в академічному та професійному середовищі. Комунікативна стратегія є ключовим компонентом цієї здатності, оскільки забезпечує адаптацію мовлення до контексту, співрозмовника та мети спілкування.

Актуальність дослідження основних шляхів опанування здобувачами вищої освіти комунікативних стратегій зумовлена зростанням вимог до рівня академічної грамотності студентів у сучасному світі, постійною трансформацією академічного дискурсу, вимогами текстоцентричного й особистісно орієнтованого навчання.

Інтеграція української вищої освіти у світовий науково-освітній простір актуалізує питання якісної підготовки здобувачів вищої освіти до участі в академічній комунікації – і українською, і іноземною, насамперед англійською, мовами. Уміння продукувати й розуміти тексти наукового стилю, обстоювати власну позицію в дискусії стає важливим складником професійної компетентності сучасного фахівця. Водночас спостереження за освітнім процесом і власна педагогічна практика засвідчують, що здобувачі вищої освіти мають труднощі в написанні курсових і кваліфікаційних робіт, реферуванні наукової літератури, виголошенні доповідей, участі в науковій дискусії, підготовці публікацій, виготовленні мультимедійних презентацій, не завжди мотивовані

для виконання завдань навчального й наукового характеру в академічному середовищі.

Відтак постає потреба теоретичного осмислення способів опанування здобувачами вищої освіти комунікативних стратегій академічного дискурсу та необхідність запропонувати методичні орієнтири для практичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення шляхів опанування комунікативних стратегій академічного дискурсу здобувачами вищої освіти у межах лінгводидактики потребує аналізу наукових здобутків з суміжних галузей і міждисциплінарних досліджень. Порушена нами проблема пов'язана з науковими розвідками в царині лінгвістики, академічного дискурсу, теорії комунікації, риторики, педагогіки, методики навчання філологічних дисциплін.

Як свідчать опрацьовані дослідження й публікації останніх років, увагу українських і зарубіжних учених привертають загалом проблеми структурування, організації комунікативних процесів, взаємодії учасників спілкування в різних ситуаціях, зокрема пов'язаних з освітою й наукою.

Сучасні дослідники розвивають загально визнані в попередні роки теоретичні положення про дискурс, зокрема академічний, теорію компетентнісного навчання, формування комунікативної компетентності здобувачів освіти, риторичні засади академічної комунікації. Ці питання висвітлені в працях таких учених, як Т. ван Дейк, В. Дресслер, В. Кінч, П. Серіо, М. Фуко, З. Харрис та ін; Ф. Бацевич, А. Белова, К. Гохман, С. Єрмоленко, А. Загнітко, І. Кочан, О. Селіванова, К. Серажим; С. Абрамович, Н. Голуб, З. Куньч, Л. Мацько, О. Мацько, Г. Сагач, П. Сопер та ін.; Н. Бібік, О. Горошкіна, С. Караман, О. Кучерук, В. Мельничайко, В. Паращук, М. Пентиліюк, О. Семенов, О. Семенюк, О. Яшенкова та ін.

У загальному контексті вивчення способів і засобів ефективної комунікації українські вчені приділяють увагу проблематиці комунікативних стратегій у формуванні комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти.

Аналіз публікацій останніх років засвідчує наявність кількох основних напрямів, які дотичні до проблематики нашої статті. Дослідники зосереджують увагу на теоретичному переосмисленні низки понять, пов'язаних з дискурсом, зокрема академічним, з мовленням, комунікацією, стратегічним аспектом комунікативної діяльності; методами, прийомами й технологіями формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти, на педагогічних стратегіях підтримки мовної комунікації у вищій освіті. Таке переосмислення пов'язане з розвитком цифрових технологій, поширенням дистанційного навчання, поглибленням міжнародної взаємодії в галузі академічного дискурсу. Сучасні наукові розвідки присвячені питанням трансформації комунікативних стратегій під впливом цифровізації суспільства та

новітніх технологій в освітній діяльності. Інтеграція онлайн-комунікації, соціальних мереж і штучного інтелекту (ШІ) змінює способи взаємодії та формування мовленнєвих навичок, що вимагає оновлення методів навчання в академічному дискурсі.

Проблема навчання комунікативних стратегій здобувачів вищої освіти є предметом активного дослідження в сучасній педагогіці, лінгвістиці, лінгводидактиці, психолінгвістиці, у міждисциплінарних розвідках. Аналіз наукових праць останніх років свідчить про зростання інтересу до цієї тематики у зв'язку з трансформацією освітнього середовища, цифровізацією навчання та посиленням ролі академічної комунікації в професійній підготовці здобувачів вищої освіти. Відчутний посилений інтерес до теорії і практики формування комунікативної компетентності, зокрема на засадах текстоцентризму, до розроблення методик і технологій роботи з текстами як засобами комунікації і засобами навчання. Найбільш активно останнім часом учені досліджують питання іншомовної й міжкультурної комунікації.

Аналіз наукових праць засвідчує наявність кількох ключових напрямів, у межах яких розкривається зазначена проблематика.

Так, у новітніх дослідженнях набуває розвитку запропонована раніше в українській лінгводидактиці (М. Пентиліук, О. Горошкіна, А. Нікітіна) комунікативна / когнітивно-комунікативна методика навчання мови (Нікітіна, 2013). Ця методика передбачала стратегічне планування комунікації, співвіднесення мовленнєвого жанру, комунікативного наміру / інтенції з комунікативними стратегіями і тактиками. На думку О. Зарівної, комунікативна дидактика стає важливим інструментом адаптації освіти до нових реалій, що виникають в умовах інформаційної революції, дистанційного навчання та швидкого розвитку ШІ. Авторка доводить необхідність змін комунікативних ролей викладача й здобувача освіти, погляду на отримання знань, що є не просто передачею фактів, а результатом активної взаємодії та обміну досвідом між усіма учасниками освітнього процесу (Zarivna, 2025, с. 45). Дослідниця розглядає комунікативну дидактику як стратегічну модель освітнього процесу в ЗВО в епоху ШІ, тобто як концептуальний підхід до навчання та виховання, який зосереджується на ролі комунікації та взаємодії в освітньому процесі, використовуючи можливості сучасних технологій, зокрема ШІ, визначає мотивацію до вдосконалення комунікативної компетентності здобувачів освіти як важливий дидактичний прийом навчання й наголошує на обов'язковій наявності сприятливих педагогічних умов – атмосфери довіри та поваги, заохочення до самостійної роботи, демонстрації прикладів та життєвого досвіду (Zarivna, 2025, с. 81).

А. Глущенко здійснила теоретичне обґрунтування комунікативних стратегій і мовленнєвих тактик у контексті аналізу дискурсу, розглянула поняття комунікативних стратегій і тактик як невід'ємної складової частини аналізу дискурсу, класифікувала комунікативні стратегії

в діалогічному дискурсі, довела, що результатом комунікативної ситуації може бути комунікативне співробітництво, комунікативний конфлікт, комунікативне суперництво (Глущенко, 2022).

Спілкування студентів і викладачів як комунікативний процес аналізує О. Іваннікова, визначаючи особливості формування мовно-комунікативних умінь студентів в умовах використання цифрових технологій, структуру мовно-комунікативних умінь; виокремлює такі види комунікативних стратегій, як мотиваційно-евристичні, власне комунікативні, власне пізнавальні, спеціальні організаційно-технологічні (Іваннікова, 2024, с. 169).

Аналізуючи поняття «академічний дискурс», В. Неклесова визначає, що воно містить усі різновиди усної та письмової комунікації в академічному середовищі. Дослідниця розмежовує такі жанри академічного дискурсу, як реферат, інтерпретування, анотація, судження, коментар, огляд літературних джерел, повідомлення, рецензія, відгук, есе, презентація виступу, методичні вказівки, текст навчальної екскурсії, тест, співбесіда, опитування, силабус, звіт та ін. (Неклесова, 2024).

Ю. Невська та О. Губа дослідили комунікативну стратегію переконання в науковому дискурсі й розглядають її як спосіб вербального впливу, що містить систему доказів, які співвідносяться за законами формальної логіки та обґрунтовують тезу, яку висуває мовець (Невська & Губа, 2022, с. 175).

Вивченню комунікативних стратегій і тактик у сучасному дискурсі та методичним проблемам когнітивного сприймання й прагматичного впливу в освітній діяльності під час опанування навчальних дисциплін студентами ЗВО присвятили своє дослідження А. Смерчко, Д. Кочмар, І. Будз. Учені розглядають комунікативні стратегії в когнітивному та прагматичному аспектах як механізми впливу на адресата й організації мовленнєвої взаємодії, наголошують на важливості врахування контексту, фонових знань і соціокультурних чинників у процесі навчання стратегій, а також зазначають, що опанування комунікативних стратегій здобувачами вищої освіти має свої когнітивні особливості (Смерчко, Кочмар & Будз, 2023).

Звернули увагу на нові умови формування комунікативної компетентності студентів А. Поліщук, В. Дуганець і В. Дуганець. Вони дослідили процес формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти в умовах дистанційного навчання і визначили гуманістичний стиль спілкування важливим чинником впливу на формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти, виокремили види діяльності викладача, які сприяють розвитку індивідуальних комунікативних якостей здобувача вищої освіти – сприяння адаптації студентів, установлення комунікативних зв'язків, діагностика навчальних досягнень, використання різноманітних дидактичних методів (Поліщук, Дуганець & Дуганець, 2025).

О. Мельничук, І. Хмеляр, Л. Кушнір розглянули комунікативні стратегії в професійному й освітньому середовищі фармацевтів, проаналізували наукові підходи до стратегічної комунікації в когнітивно-прагматичному, психолінгвістичному й педагогічному аспектах, дослідили труднощі в процесі професійної комунікації й запропонували методичні шляхи їх подолання, довели значущість засвоєння комунікативних стратегій студентами для вдосконалення професійної мовної компетентності, виявили такі ключові комунікативні стратегії для професійного спілкування фармацевтів, як активне слухання, уточнення, формулювання рекомендацій та аргументована комунікація (Мельничук, Хмеляр & Кушнір, 2025).

І. Волощук, К. Буділовська у своєму дослідженні визначили основні жанри технічної письмової комунікації в будівельній галузі, довели, що основною письмовою комунікативною стратегією технічної документації є контент-стратегія, яка за своїм комунікативно-прагматичним потенціалом поділяється на маркетингову, креативну (творчу) та медійну. Комунікативні стратегії, як свідчать авторки публікації, будуть змінюватися відповідно до контенту і до комунікативних інтенцій (Волощук & Буділовська, 2024).

Аналізуючи комунікативні стратегії адресанта в науково-популярному дискурсі, зокрема комунікативні стратегії автора науково-популярного англomовного тексту (Harari Y. N. *Sapiens. A Brief History of Humankind*. Penguin Random House, UK, 2011), І. Колегаєва визначає стратегію кооперації між адресантом і адресатом, що підпорядковує категорію зв'язності тексту в єдине комунікативне ціле. У дослідженні авторка виокремила й проаналізувала мовні засоби реалізації адресантом стратегії кооперативного дискурсу, запропонувала узагальнені моделі адресанта й адресата науково-популярного дискурсу, наголосила на розбіжності тезаурусів суб'єктів спілкування в науковому й науково-популярному жанрах мовлення (Колегаєва, 2025, с. 161).

Привернула нашу увагу робота В. Бобрицької, у якій авторка обґрунтувала використання педагогічних стратегій для збереження культурної ідентичності іноземних студентів, методичні прийоми формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти на основі стратегічного планування, дотримання толерантності, взаємоповаги, принципів мультикультурного діалогу. Дослідниця пропонує відповіді на нові виклики щодо поєднання інтеграції в глобальну академічну спільноту з плеканням і підтриманням самобутньої культурної ідентичності, особливу увагу приділяє ефективній комунікації в академічному спілкуванні, розвитку навичок командної взаємодії та критичного мислення, підтримці мовної практики в невимушеній атмосфері (Бобрицька, 2025).

Цікаве дослідження щодо застосування комунікативних стратегій провели Т. Гарасим, О. Довбуш, І. Скорейко-Свірська, які проаналізували комунікативні стратегії й тактики в англomовних

освітніх промовах / веблекціях із застосуванням новітнього формату TED Talks. Комунікативна стратегія визначена ними як шаблон поведінки, орієнтований на досягнення комунікативної цілі за допомогою вибору конкретних комунікативних тактик. У статті зазначено, що однією з найчастіше вживаних комунікативних стратегій у промовах TED є стратегія аргументації, а характерними для реалізації цієї стратегії є такі комунікативні тактики, як цитування, обґрунтування, апелювання до авторитетів, наведення прикладів (Гарасим, Довбуш & Скорейко-Свірська, 2023).

О. Семеног, М. Вовк, О. Фаст показали особливості перебігу академічного дискурсу на прикладі співпраці українських і польських педагогів та вчених, проаналізували вагомі здобутки українсько-польського партнерства, результати професійної комунікації науковців і викладачів, що підтверджено проведенням українсько-польських / польсько-українських заходів у співпраці з польськими дослідницькими й освітніми установами (Семеног, Вовк & Фаст, 2022).

Отже, аналіз сучасних досліджень свідчить про наявність вагомого теоретичного й методичного підґрунтя для визначення нами основних методичних орієнтирів опанування здобувачами вищої освіти комунікативних стратегій в академічному спілкуванні, що є важливим для формування комунікативної компетентності в майбутній професійній діяльності й у житті загалом. Актуальною є спроба інтегрувати досліджений матеріал у певну модель вивчення комунікативних стратегій, у цілісну систему навчання академічної комунікації студентів з урахуванням сучасних освітніх викликів, наступності й послідовності під час вивчення освітніх компонентів філологічного, мовленнєвознавчого й методичного спрямування.

Мета статті – теоретично обґрунтувати й проаналізувати опанування комунікативних стратегій академічного дискурсу здобувачами вищої освіти на основі наступності та послідовності, визначити структуру комунікативно-стратегічної компетентності й розробити методичні орієнтири опанування комунікативних стратегій в академічному дискурсі.

Методи дослідження. Під час дослідження було використано такі теоретичні й практичні методи, як аналіз нормативних документів у галузі освіти; освітніх програм, навчальних планів, силабусів освітніх компонентів; аналіз наукових і науково-методичних праць з проблем академічного дискурсу, лінгвістики тексту, риторики, теорії комунікації, комунікативних стратегій, формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти, опанування комунікативних стратегій; зіставний аналіз, синтез, узагальнення, педагогічне спостереження; методичне моделювання.

Виклад основного матеріалу. Опанування здобувачами вищої освіти комунікативних стратегій лежить в основі формування загальних і фахових / спеціальних компетентностей майбутніх фахівців, загалом

їхньої професійної підготовки до виконання відповідних трудових функцій.

Аналіз і узагальнення освітніх програм (ОП), передусім запланованих компетентностей і відповідних їм програмних результатів навчання, силабусів освітніх компонентів, викладання яких забезпечують науково-педагогічні працівники кафедри української мови і журналістики в Державному закладі «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», спостереження за освітнім процесом, власний педагогічний досвід засвідчили спрямованість навчання на реалізацію комунікативного, особистісно орієнтованого, текстоцентричного підходів до навчання, на мовленнєву й комунікативну підготовку здобувачів вищої освіти – майбутніх фахівців різних спеціальностей. Загалом зміст навчальних дисциплін філологічного, мовленнєвознавчого, методичного характеру містить пізнавальну інформацію про структуру, способи й засоби академічного спілкування, комунікацію як міждисциплінарне наукове явище, спрямовує здобувачів вищої освіти на практичне опанування різних комунікативних стратегій, жанрів усного й писемного мовлення в освітньо-науковому середовищі.

Так, освітні програми підготовки здобувачів першого, другого й третього рівнів вищої освіти передбачають ознайомлення з комунікативними стратегіями академічного дискурсу, послідовне узагальнення набутих знань, вироблення комунікативних здатностей, зокрема таких, як здатність вільно спілкуватися державною мовою в усній і писемній формах; володіння технікою українського мовлення, сучасними мовними нормами й мовленнєвим етикетом; використання в професійній комунікації вербальних і невербальних засобів для формування індивідуального педагогічного стилю; чіткого й логічного висловлення думок на основі розуміння особливостей монологу й діалогу з фахової проблематики та ведення полеміки (ОП «Середня освіта (Українська мова і література)» бакалаврського рівня вищої освіти). Програмними результатами навчання (ПРН) за цією ОП мають стати обізнаність здобувачів вищої освіти з розвитком мови в суспільстві, її функціями, знання системної різноманітної організації української мови та її соціокультурних особливостей, норм, стилів, жанрів; уміння орієнтуватися в особливостях мовлення як діяльності, використання мовних одиниць для спілкування в певному комунікативному контексті.

В ОП «Середня освіта (Українська мова і література)» для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня передбачено формування здатності якісного володіння державною мовою в загальному соціальному контексті та в професійній освітньо-науковій діяльності; здатності діяти з урахуванням різноманітності й мультикультурності світу, спілкуватися конструктивно, толерантно, компромісно в різних ситуаціях; забезпечувати продуктивну навчально-наукову комунікацію, сприятливий психологічний клімат

у педагогічному та учнівському / студентському колективах; здатність до професійної навчально-наукової комунікації за допомогою вербальних і невербальних засобів, удосконалення індивідуального педагогічного стилю, ведення розгорнутого академічного монологу з науково-освітньої проблематики (лекції, доповіді, огляду тощо); володіння полемічним мистецтвом. У результаті навчання магістри мають знати вимоги до професійної комунікації вчителя української мови і літератури, викладача лінгвістичних, літературознавчих і методичних дисциплін, особливості професійного монологічного й діалогічного мовлення в усній і писемній формах; психологічні стратегії попередження, подолання і трансформації конфліктів в освітньому середовищі.

Здобувачі третього рівня вищої освіти за освітньо-науковою програмою «Освітні, педагогічні науки» формують такі загальні компетентності, як здатність до критичного аналізу й оцінки сучасних наукових досліджень, генерування нових ідей під час вирішення дослідницьких і практичних завдань, комплексних та інноваційних проблем; готовність використовувати сучасні методи й технології наукової комунікації українською та іноземними мовами в усній і письмовій формах; здатність дотримуватись етичних норм у професійній діяльності, а також спеціальні компетентності: здатність застосовувати знання з теорії та методики педагогічної діяльності у вищій школі в процесі викладання комплексу спеціальних / фахових дисциплін, методичній, виховній діяльності в ЗВО; здатність до наукової й педагогічної комунікації українською та іноземною мовами з урахуванням норм і правил наукової етики та академічної доброчесності. Одним з ПРН для здобувачів має стати здатність презентувати результати наукових досліджень, власний досвід професійної діяльності у різних формах наукової комунікації, використовувати навички академічного письма українською та іноземною, зокрема англійською, мовами у науковій і педагогічній діяльності.

Отже, аналіз ОП і наведених прикладів компетентностей та ПРН засвідчив наступність і послідовність у формуванні в здобувачів вищої освіти загальних і спеціальних компетентностей, пов'язаних з комунікацією загалом і з академічною зокрема. Проаналізовані нами наукові джерела доводять, що засадничим поняттям для наук, які досліджують комунікацію й способи навчання ефективній комунікації, є «комунікативна стратегія». Це поняття є одним із базових у навчальних дисциплінах філологічного, мовленнєвознавчого й методичного спрямування, які опановують здобувачі вищої освіти в Державному закладі «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Так, здобувачі бакалаврського рівня вищої освіти вивчають такі освітні компоненти, як «Усна й письмова комунікація та академічна риторика», «Усна й письмова комунікація та

риторика в професійній діяльності вчителя» (для спеціальності «Середня освіта (за предметними спеціальностями)»). Майбутні вчителі української мови і літератури засвоюють такі освітні компоненти, як «Методика навчання української мови», «Методика навчання літератури», «Сучасна українська літературна мова», «Текст у лінгводидактиці та педагогічній риториці», мають змогу обрати такі вибіркові освітні компоненти, як «Методика риторики», «Практикум з риторики», «Екологія усного і писемного мовлення», «Комунікативна лінгвістика», «Мовленнєвий етикет ділового спілкування», «Культура українського мовлення», «Лінгвістика тексту».

У магістратурі в майбутніх учителів-словесників є змога опанувати такі навчальні дисципліни, як «Методика і технології мовної освіти», «Освітній процес у сучасній школі: теорія і практика», «Сучасні тенденції розвитку і дослідження української мови», «Технології літературної освіти». Викладачі пропонують такі вибіркові освітні компоненти, як «Жанри професійного мовлення в педагогічному дискурсі», «Методика лінгвістичного і лінгводидактичного аналізу тексту», «Навчально-наукова комунікація», «Основи соціальних комунікацій», «Психолінгвістичні основи сучасної комунікації».

В аспірантурі здобувачі вищої освіти за всіма ОП вивчають «Академічне письмо українською та іноземною мовами», за ОП «Філологія» – «Актуальні питання методики викладання філологічних дисциплін», за ОП «Освітні, педагогічні науки» – вибірково дисципліну «Теорія та практика педагогічного дискурсу».

Здобувачі відповідно до рівнів освіти послідовно долучаються до сприймання й створення наукових і навчальних текстів з поступовим ускладненням завдань щодо реалізації комунікативних стратегій в усному й писемному мовленні. Це відбувається під час аудиторних занять, виконання завдань самостійної роботи, написання й захисту курсових, кваліфікаційних робіт, дисертацій, написання різних за жанрами й ступенем складності наукових робіт, виступів на науково-практичних конференціях, участі в дискусіях, у процесі роботи на освітній платформі, в умовах навчальної й виробничої практики тощо.

Узагальнення педагогічних спостережень щодо практичного володіння здобувачами вищої освіти комунікативними стратегіями уможливило виокремлення основних методичних орієнтирів опанування комунікативних стратегій майбутніми фахівцями. Володіння комунікативною стратегією в академічному дискурсі визначаємо як структурний компонент комунікативної компетентності здобувача вищої освіти – тобто *комунікативно-стратегічну компетентність* – здатність оцінювати контекст академічної комунікації на основі знань про академічний дискурс; формулювати комунікативний намір і мету спілкування відповідно до особливостей аудиторії; планувати стратегію мовленнєвої діяльності (говоріння, письмо, читання, аудіювання); кодувати інформацію за допомогою вербальних і невербальних засобів;

дотримуватися жанрових вимог, мовленнєвих норм, правил етикету спілкування, академічної чесності; виявляти гнучкість у коригуванні комунікативних дій, відкритість до сприймання нового, креативність; здійснювати самооцінку й бачити перспективу власного розвитку.

Робота з опанування комунікативних стратегій має відповідати певним положенням, правилам, яких варто дотримуватися, тобто принципам навчання. Представимо ці принципи та їх обґрунтування.

До головних принципів опанування комунікативних стратегій в академічному дискурсі відносимо такі:

Принцип тяглості й ускладнення пізнання / когнітивної діяльності (в оволодінні засадничими поняттями) регулює систематичне доповнення наукової інформації, переосмислення її відповідно до навчального контексту, удосконалення знаннєвої компоненти компетентностей, враховує опору на попередньо засвоєні знання. Наприклад, на заняттях з освітнього компонента «Усна й письмова комунікація та академічна риторика» на першому курсі здобувачі вищої освіти ознайомлюються з основами комунікації, риторичними засадами підготовки висловлювання, вивчають стратегічний закон риторики, який по суті відображає побудову комунікативної стратегії, розділи класичної риторики, де виокремлено інтенцію / винайдення думок, диспозицію / розташування думок, елокуцію / мовне вираження думки, меморію / запам'ятовування вираженої думки, акцію, або ораторію / виголошення промови. Стратегічний закон риторики передбачає чітке формулювання цілей висловлювання на основі знань про предмет мовлення та особливостей аудиторії, визначення завдань і надзавдань (Нікітіна, Барилова & Кравченко, 2021, с. 22). Далі на заняттях з освітніх компонентів «Методика навчання української мови», «Сучасна українська літературна мова», «Текст у лінгводидактиці та педагогічній риториці» та ін. здобувачі вищої освіти бакалаврського рівня поглиблюють знання про лінгвістичні й методичні поняття, які сприяють розумінню суті комунікативної стратегії, як-от: «жанри мовлення», «стилі мовлення», «види мовленнєвої діяльності», «дискурс», «семантика тексту», «структура тексту», «категорії тексту», «комунікативність тексту», «тема-рематичні зв'язки», «складне синтаксичне ціле», «педагогічний дискурс» тощо. На магістерському рівні вищої освіти поняттєвий апарат розширений до сучасних понять методики й технологій філологічної освіти, зокрема й цифрової. Пильної уваги набуває наукова освіта, коли студенти вивчають сучасні тенденції розвитку і дослідження української мови, жанри професійного мовлення, особливості педагогічного й академічного дискурсу, методику лінгвістичного і лінгводидактичного аналізу тексту, теоретичні засади навчально-наукової комунікації, основи соціальних комунікацій, психолінгвістичні основи сучасної комунікації. Це дає їм змогу усвідомлювати поняття про академічний дискурс як взаємодію адресанта і адресата, у якій для ефективної комунікації автор залучає адресата

через запитання, звернення та апеляцію до спільних знань, що відповідає сучасному розумінню академічного дискурсу як діалогу між учасниками освітньо-наукового процесу; розумітися на комунікативних / мовленнєвих / комунікативно-мовленнєвих стратегіях мовленнєвого спілкування, за Ф. Бацевичем, – правилах і послідовності комунікативних дій, яких дотримується адресант для досягнення певної комунікативної мети, для оптимальної реалізації інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування, що передбачають контроль і вибір дієвих мовних засобів і способів їх поєднання (Бацевич, 2004, с. 339).

Здобувачі вищої освіти третього рівня за всіма ОП узагальнюють і систематизують знання про комунікативні стратегії в академічному спілкуванні під час практичних занять з академічного письма українською та іноземною мовами, практикуються в написанні текстів різних жанрів, розробленні лекцій, написанні навчально-методичних текстів, укладанні робочих програм, силабусів тощо.

Принцип мотивації й визначення комунікативної мети надзвичайно важливий, оскільки, з позицій психолінгвістики, є першою фазою / етапом будь-якого виду мовленнєвої діяльності людини. Принцип відповідає перевіреним часом положенням методики розвитку мовлення, де мотив, як зазначав один із засновників цієї методики В. Мельничайко, є відправною точкою висловлювання. Учений стверджував, що мовець завжди керується якоюсь потребою, ставить перед собою якусь мету, а «повна реалізація задуму можлива лише тоді, коли для оформлення висловлювання будуть використані мовні засоби і композиційні прийоми, що найкраще відповідають змістові і комунікативній меті мовця» (Мельничайко, 1999, с. 11–15). В українській лінгводидактиці усталеною є думка про те, що мотивація мовленнєвої діяльності зумовлена не тільки засвоєним матеріалом, а й самим процесом навчання (Нікітіна, 2013, с. 109), що дає змогу здобувачам освіти виявити інтелектуальні й творчі здібності, планувати й аналізувати власну комунікативну діяльність в умовах академічного дискурсу.

Принцип вибору й дотримання особистої ролі в комунікативній моделі академічного дискурсу передбачає розуміння умов академічного середовища як комунікативного контексту; здійснення особистісної ідентифікації щодо виконання комунікативних дій адресанта чи адресата, або ситуативного перемикавання ролей; використання тексту / повідомлення як посередника між учасниками спілкування; налагодження каналу комунікації – зорового, слухового, мультимедійного.

Принцип відповідності комунікативної стратегії комунікативній інтенції й жанру мовлення відображає залежність і взаємозв'язок названих понять у навчальній і науковій комунікації / академічному спілкуванні, оскільки в інституційному академічному дискурсі ключові академічні висловлювання й тексти (лекції, наукові статті, тези

доповідей, мультимедійні презентації, курсові роботи, курсові проекти, кваліфікаційні (магістерські) роботи, дисертації, конкурсні наукові роботи, методичні проекти, рецензії, відгуки, звіти, освітні програми, робочі програми, силабуси, методичні вказівки, навчальні посібники, наукові дискусії, доповіді, виступи тощо) є результатом реалізації комунікативної стратегії як комунікативного планування. Наприклад, практичний зв'язок між мовленнєвим жанром і комунікативною стратегією здобувачі бакалаврського рівня вищої освіти на заняттях з риторики спостерігають під час опрацювання таких жанрів академічного красномовства, як наукова доповідь, наукове повідомлення, наукова лекція, реферат, виступ на практичному (семінарському) занятті, науково-популярна (публічна) лекція, бесіда (Безгодова & Колесникова, 2023, с. 86).

Принцип прогнозування комунікативних дій передбачає наповнення комунікативних стратегій ефективними комунікативними тактиками – гнучкими інструментами реалізації комунікативних стратегій, тобто певними мовленнєвими діями, кроками, вербальними й невербальними засобами впливу на аудиторію. З риторичного погляду, комунікативна стратегія і комунікативна тактика узгоджуються між собою, як військові поняття «військо шикую» і «військо веду». В академічному дискурсі, так само, як і в педагогічному, поширені конструктивно-генеративні стратегії (побудова розповіді, пояснення, настанови тощо), транспозитивні (посилання на авторитетні філологічні джерела, переказ, цитування з коментарем тощо), модельні (складання пам'яток, інструкцій тощо), трансформувальні (реферування, переказ, анотація тощо) (Нікітіна, 2013, с. 47), а також комунікативні стратегії педагогічного спілкування – пояснення, оцінювання, контролю, сприяння, організації.

Педагоги користуються такими типами стратегій педагогічного дискурсу, як діагностувальні (мають на меті визначити рівень готовності учнів до нової порції знань, до вироблення умінь і навичок); конструктивно-модельовальні (спрямовані на пізнання нового), контрольовано-оцінювальні (орієнтовані на виявлення результативності навчання). Цим комунікативним стратегіям відповідають такі комунікативні тактики, як апеляція до авторитетів, факт, аргументація, переключення уваги, раптовість, динамічність, прикладний характер, провокація, здивування, запитування, самопрезентація, емоційність, гумор тощо.

Принцип ситуативної доцільності зумовлений необхідністю узгоджувати комунікацію з місцем, часом, простором, соціальними явищами, попередніми й запланованими подіями, емоційною налаштованістю, віком, рівнем підготовленості, гендерними особливостями аудиторії.

Принцип евристики полягає в умінні доходити висновку, швидко приймати рішення, знайти вихід у складних ситуаціях, вирішувати творчі завдання на основі здобутих раніше знань, сформованого досвіду,

розвиненої інтуїції. Важливо ставити перед здобувачами освіти соціально значущі цілі, формувати новаторське мислення, що полягає у визначенні проблеми, пошуку завдань, шляхів їхнього розв'язання, формулюванні гіпотез і способів їх доведення (Нікітіна & Карлова, 2024, с. 135).

Принцип балансу між традиційністю й креативністю вимагає узгодження між певними канонами в комунікації і виявленням своєї індивідуальності, розуміння тонкої межі з урахуванням конкретної ситуації спілкування між дотриманням вимог до певного жанру мовлення й можливістю порушувати ці вимоги.

Принцип рефлексії / самооцінювання свідчить про те, що будь-яка комунікація має бути оцінена й проаналізована не тільки її організатором – в академічному дискурсі це насамперед викладач, – а й кожним її учасником. Це зокрема відповіді на Сократівські питання: Що було зроблено так? Що не було зроблено так? Що було зроблено так? Що не було зроблено не так?

Дотримання принципів опанування комунікативних стратегій паралельно з урахуванням загальнодидактичних принципів навчання лежить в основі застосування різних методичних способів і засобів формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти, зокрема й вироблення у них здатностей ефективно користуватися комунікативними стратегіями в академічному спілкуванні. Формування таких здатностей має бути системним процесом накопичення, узагальнення, перетворення теоретичних знань на вміння й навички через постійні тренування, спостереження, власний досвід і практику. Варто враховувати компетентнісний, текстоцентричний, особистісно орієнтований підходи до формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти й зокрема опанування ними комунікативних стратегій.

Процес формування здобувачами вищої освіти комунікативно-стратегічної компетентності, яка містить визначені складники, представляємо у формі методичної моделі опанування комунікативних стратегій в академічному дискурсі (див. рис. 1).

Методична модель опанування комунікативних стратегій в академічному дискурсі передбачає наявність трьох взаємозумовлених складників. Передусім варто звертати увагу на *умови академічного дискурсу*, зокрема *технічне й методичне забезпечення*, що враховує обладнання простору для навчання; навчально-методичні комплекти (освітні програми, навчальні плани, силабуси, робочі програми, підручники, посібники, мультимедійні засоби, освітній портал та ін.); і *підготовленість суб'єктів академічного дискурсу для спільної діяльності* (професійна компетентність викладачів і попередня компетентнісна підготовка здобувачів вищої освіти).

Наступним елементом моделі є власне *формування комунікативно-стратегічної компетентності*, що об'єднує методичні підходи до навчання (компетентнісний, особистісно орієнтований,

текстоцентричний), способи (методи, прийоми, технології) й засоби навчання (традиційні, мультимедійні, штучний інтелект) і такі складники комунікативно-стратегічної компетентності, як: мотивація, знання, уміння, навички, переконання, судження, діяльність (володіння комунікативними тактиками), етика, рефлексія, перспектива.

Фінальним елементом моделі вбачаємо *прогнозований результат* (сформованість комунікативно-стратегічної компетентності).

Рис. 1. Методична модель опанування комунікативних стратегій в академічному дискурсі

Відповідно до цієї методичної моделі й до змісту комунікативно-стратегічної компетентності вибудована послідовність процесу

визначення й реалізації комунікативної стратегії створення наукових і навчально-методичних текстів:

– *прогностичний етап*: аналіз контексту академічного спілкування; визначення мотиву, мети побудови висловлювання; аналіз рівня підготовленості адресата / аудиторії; вибір мовленнєвого жанру, стилю мовлення;

– *етап планування*: розташування підготовленого матеріалу; вибір комунікативних тактик і їх мовленнєвого чи мультимедійного втілення, використання ШІ;

– *етап реалізації*: побудова монокодового або полікодового висловлювання на засадах академічної чесності;

– *етап редагування й корекції* (під час усної комунікації може збігатися з етапом реалізації);

– *етап рефлексії і прогнозування перспективи*.

Важливо створити сприятливі *педагогічні умови* для опанування здобувачами вищої освіти комунікативних стратегій, зокрема:

– забезпечити системність і послідовність навчання, наступність між рівнями освіти;

– дотримуватися практичної спрямованості освітнього процесу;

– застосовувати індивідуалізацію та диференціацію;

– здійснювати мотиваційну підтримку студентів;

– дбати про підвищення кваліфікації викладачів, системно опановувати нові можливості цифрового навчання;

– творчо виконувати ролі викладачів в освітньому процесі; викладач практично займає провідну позицію в організації академічної комунікації, оскільки «перевершує студентську аудиторію в обізнаності предметом комунікації, володіє винятковим правом на комунікативну ініціативу, на управління комунікативним процесом» (Гохман, 2018, с. 42), водночас викладач виконує роль медіатора, посередника «між науковим знанням і концептуальною системою студента» (Там само, с. 42);

– віддавати перевагу способам ефективного формування комунікативних стратегій – використанню комплексу традиційних та інноваційних способів навчання, таких, як діалогізація, ігрові рольові діалоги, кейс-метод, ситуаційне моделювання, проблемне навчання, стратегічне планування висловлювання, використання цифрових платформ, ШІ, дискусії, дебати, тренінг з академічного письма, змішане навчання, елементи дистанційного навчання, проєктна діяльність, гейміфікація як мотиваційний засіб, інтерактивні й мультимедійні засоби;

– приділяти увагу розвитку навичок саморефлексії студентів;

– використовувати цифрові інструменти для зворотного зв'язку й оцінювання ПРН.

Ураховуючи, що для академічного дискурсу характерні такі ознаки, як аргументованість, логічність, нормативність, віддаємо перевагу

засвоєнню стратегій, що забезпечують комунікацію в освітньо-науковому середовищі, зокрема опануванню комунікативних стратегій аргументативних, інформаційно-структуральних, інтерпретаційних, критично-аналітичних, метакомунікативних, компенсаційних, стратегії академічної ввічливості й толерантності. Ці стратегії можуть містити такі комунікативні тактики, як формулювання тези; наведення аргументів; використання прикладів і доказів; спростування контраргументів, використання прецедентних висловів, зв'язків між частинами тексту; дотримання логічних переходів; узагальнення; порівняння; інтерпретація даних; формулювання висновків; критичний аналіз джерел; виявлення сильних і слабких сторін аргументації; формування власної позиції, уникнення категоричності; використання модальних конструкцій; покликання на авторитети тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження показало актуальність визначеної проблеми для сучасної науки й практики формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти в академічному дискурсі, залежність якості їхньої загальної професійної підготовки й передусім комунікативної вправності під час навчання від володіння комунікативними стратегіями в різних ситуаціях освітньо-наукового середовища.

Вивчення комунікативних стратегій переважно здійснюють фахівці з іноземних мов, зокрема з англійської. Це пов'язано з традиційним застосуванням методики комунікативного навчання саме в практиці вивчення іноземних мов. Водночас увага дослідників з української філології й лінгводидактики теж привернена до цієї методики.

Проведений аналіз наукових праць останніх років свідчить про зростання інтересу до досліджень академічного дискурсу й способів опанування комунікативних стратегій у зв'язку зі змінами освітнього середовища, поширенням цифровізації навчання, новітніх технологій в освітній діяльності та посиленням ролі академічної комунікації в професійній підготовці здобувачів вищої освіти. Публікації дослідників засвідчили посилений інтерес до теорії і практики формування комунікативної компетентності на засадах текстоцентризму, до розроблення методик і технологій роботи з текстами як засобами комунікації і засобами навчання. Учені розглядають академічний дискурс як інституційний з усіма його характеристиками, з чітко визначеними ролями суб'єктів цього дискурсу. Щодо класифікацій комунікативних стратегій єдиного погляду немає, до того ж ми не ставили перед собою завдання користуватися єдиною класифікацією.

Аналіз і узагальнення методичного забезпечення освітніх компонентів філологічного, мовленнєвознавчого, методичного характеру засвідчили увагу викладачів під час планування й провадження ОП до комунікативної підготовки здобувачів різних рівнів вищої освіти загалом і до засвоєння ними комунікативних стратегій зокрема, переконали в розумінні комунікативних стратегій як структурних

компонентів комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти. Формування знань, умінь, навичок, переконань, суджень, володіння комунікативними тактиками, дотримання етики, здійснення рефлексії, побудова перспективи – тобто набуття комунікативно-стратегічної компетентності здобувачами вищої освіти – має відбуватися послідовно з поступовим ускладненням перспективою розвитку.

У процесі дослідження ми переконалися в тому, що комунікативну стратегію академічного дискурсу розуміють як структурний компонент комунікативної компетентності здобувача вищої освіти. Компетентність, що засвідчує володіння комунікативними стратегіями, нами визначено як комунікативно-стратегічну компетентність, узагальнено й конкретизовано описано здатності здобувача вищої освіти, що відповідають цій компетентності.

Спостереження й власний педагогічний досвід уможливили виокремлення основних методичних орієнтирів опанування комунікативних стратегій здобувачами вищої освіти: педагогічних умов для опанування комунікативних стратегій, методичних принципів, яких варто дотримуватися в процесі навчання, послідовності процесу визначення й реалізації комунікативної стратегії створення наукових і навчально-методичних текстів.

Представлена методична модель відображає процес опанування комунікативних стратегій академічного дискурсу у вигляді структурних компонентів, поданих у взаємозв'язках: це умови академічного дискурсу, формування комунікативно-стратегічної компетентності за допомогою методів, прийомів, технологій, засобів навчання.

Опанування комунікативних стратегій здобувачами вищої освіти передбачає комплексний підхід, використання інтегративних методик, регулювання ролей суб'єктів академічного дискурсу.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням і впровадженням комунікативних стратегій спілкування зі штучним інтелектом в академічному дискурсі, інтегрованих лекційних і практичних занять.

Література

- Бацевич, Ф. С. (2004). *Основи комунікативної лінгвістики*: підручник. Київ : Видавничий центр «Академія». 344 с.
- Безгодова, Н. С., & Колесникова, Л. Л. (2023). *Усна і письмова комунікація та риторика в професійній діяльності вчителя*: навч. посіб. Полтава : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». 214 с.
URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9665>
- Бобрицька, В. І. (2025). Педагогічні стратегії підтримки мовної комунікації та збереження культурної ідентичності іноземних студентів. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. № 109. С. 12–18. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2025-109-2>

- Волощук, І., & Буділовська, К. (2024). Комунікативні стратегії в письмовій комунікації будівельної індустрії. *Advanced Linguistics*. № 14. С. 74–83. DOI: <https://doi.org/10.20535/2024.14.315624>
- Гарасим, Т. О., Довбуш, О. І., & Скорейко-Свірська, І. П. (2023). TED Talks: комунікативні стратегії та тактики. *Нова філологія*. (87). С. 17–23. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2022-87-3>
- Глущенко, А. (2022). Комунікативні стратегії і мовленнєві тактики для аналізу дискурсу. *Рідне слово в етнокультурному вимірі: зб. наук. праць / Дрогобицький держ. пед. ун-т імені Івана Франка. Дрогобич: Півсвіт*. С. 25–32. DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2022.246074>
- Гохман, К. Є. (2018). Академічний дискурс у системі інституційних дискурсів. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. № 26. С. 37–46. DOI: <https://doi.org/10.24195/2616-5317-2018-26-5>
- Іваннікова, О. М. (2024). Формування мовно-комунікативних умінь у студентів засобами цифрових технологій. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. (214). С. 165–170. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-214-165-170>
- Колегаєва, І. М. (2025). Комунікативна стратегія адресанта в науково-популярному дискурсі. *Записки з романо-германської філології*. (1(54), С. 150–164. DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2025.1\(54\).338550](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2025.1(54).338550)
- Мельничайко, В. Я. (1999). Аспекти лінгвістичного аналізу тексту. *Дивослово*. № 9. С. 11–15.
- Мельничук, О. Д., Хмеляр, І. М., & Кушнір, Л. О. (2025). Комунікативні навички та стратегії як основа ефективного спілкування у сферах фармацевтичної освіти й фармації. *Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія*. № 2. С. 130–137. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-2021/2025-2-19>
- Невська, Ю., & Губа, О. (2022). Провідні комунікативні стратегії наукового дискурсу: стратегія переконання. *Сучасні філологічні і методичні студії: проблематика і перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. для науковців, викладачів, учителів, здобувачів вищ. освіти, Харків, 18 трав. 2022 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди; [редкол.: Ю. Д. Бойчук (голов. ред) та ін.]. Харків. С. 174–177. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/7681>.*
- Неклесова, В. (2024). Академічний дискурс в українській дискурсології. *X Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Виклики сучасної науки: міждисциплінарний погляд через призму іноземних мов»: 29 листопада 2024 р. : зб. матеріалів конф. / М-во освіти та науки України; Одеський нац. ун-т імені І. І. Мечникова. Одеса. С. 78–81. URL:*

<https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/414c34e5-2bb2-438d-88fb-e5225e484b5f/content>

- Нікітіна, А. В., Барилова, Г. К., & Кравченко, М. В. (2021). *Риторика: посібник*. Старобільськ. 99 с. URL: <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8687>
- Нікітіна, А., & Карлова, Н. (2024). Методичні орієнтири підготовки майбутніх учителів-словесників до професійної діяльності в умовах наукової освіти. *Лінгвістика*. № 2 (50). С. 129–141. DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2024-2-50-129-141>
- Нікітіна, А. В. (2013). *Педагогічний дискурс учителя-словесника: монографія*. Київ : Ленвіт. 338 с.
- Поліщук, А. В., Дуганець, В. І., & Дуганець, В. І. (2023). Формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти в умовах дистанційного навчання в закладах вищої освіти. *Професійно-прикладні дидактики*. (1), С. 12–16. DOI: <https://doi.org/10.37406/2521-6449/2023-1-2>
- Семенов, О. М., Вовк, М. П., & Фаст, О. Л. (2022). Українсько-польське партнерство в галузі освіти: академічний дискурс. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. Вип. 3. С. 100–111. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.3.15>
- Смерчко, А. А., Кочмар, Д. А., & Будз, І. Ф. (2023). Комунікативні стратегії і тактики: проблеми успішної комунікації в когнітивному та прагматичному ракурсі. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. (2). С. 87–95. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2023.2.12>
- Zarivna, O. (2025). Communicative didactics as a strategic model of the educational process of higher education in the era of artificial intelligence. *European Science*, 1 (sge38-01). P. 44–81. DOI: <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2025-38-01-010>

References

- Batsevych, F. S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Fundamentals of Communicative Linguistics]*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia» [in Ukrainian].
- Bezghodova, N. S., & Kolesnykova, L. L. (2023). *Usna i pysmova komunikatsiia ta rytoryka v profesiinii diialnosti vchytelia [Oral and Written Communication and Rhetoric in the Professional Activity of a Teacher]*. Poltava: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka». Retrieved from <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9665> [in Ukrainian].
- Bobrytska, V. I. (2025). *Pedahohichni stratehii pidtrymky movnoi komunikatsii ta zberezhennia kulturnoi identychnosti inozemnykh studentiv [Pedagogical Strategies for Supporting Language Communication and Preserving the Cultural Identity of Foreign*

- Students]. *Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohichni nauky» – Collection of scientific works «Pedagogical sciences»*, (109), 12–18. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2025-109-2> [in Ukrainian].
- Harasym, T. O., Dovbush, O. I., & Skoreiko-Svirska, I. P. (2023). TED Talks: komunikatyvni stratehii ta taktyky [TED Talks: communicative strategies and tactics]. *Nova filolohiia – New Philology*, (87), 17–23. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2022-87-3> [in Ukrainian].
- Hlushchenko, A. (2022). Komunikatyvni stratehii i movlennievi taktyky dlia analizu dyskursu [Communicative strategies and speech tactics for discourse analysis]. In: *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri – Native word in ethnocultural dimension*. (pp. 25–32). Drohobych: Pósvit. DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2022.246074> [in Ukrainian].
- Hokhman, K. Ye. (2018). Akademichnyi dyskurs u systemi instytutitsiinykh dyskursiv [Academic discourse in the system of institutional discourses]. *Naukovyi visnyk PNPu im. K. D. Ushynskoho. Linhvistychni nauky – Scientific bulletin of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky*, (26), 37–46. DOI: <https://doi.org/10.24195/2616-5317-2018-26-5> [in Ukrainian].
- Ivannikova, O. M. (2024). Formuvannia movno-komunikatyvnykh umin u studentiv zasobamy tsyfrovyykh tekhnolohii [Formation of linguistic and communicative skills in students using digital technologies]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky – Academic notes. Series: Pedagogical Sciences*, (214), 165–170. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-214-165-170> [in Ukrainian].
- Kolehaieva, I. M. (2025). Komunikatyvna stratehiia adresanta v naukovopopuliarnomu dyskursi [Communicative strategy of the addressee in popular science discourse]. *Zapysky z romano-hermanskoj filolohii – Writings in Romance-Germanic Philology*, 1(54), 150–164. DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2025.1\(54\).338550](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2025.1(54).338550) [in Ukrainian].
- Melnychaiko, V. Ya. (1999). Aspekty linhvistychnoho analizu tekstu [Aspects of linguistic text analysis]. *Dyvoslovo*, (9), 11–15 [in Ukrainian].
- Melnychuk, O. D., Khmeliar, I. M., & Kushnir, L. O. (2025). Komunikatyvni navychky ta stratehii yak osnova efektyvnoho spilkuvannia u sferakh farmatsevtichnoi osvity y farmatsii [Communicative skills and strategies as the basis of effective communication in the fields of pharmaceutical education and pharmacy]. *Visnyk Mizhnarodnoho ekonomiko-humanitarnoho universytetu imeni Akademika Stepana Demianchuka. Serii: Pedahohika ta psykholohiia – Bulletin of Academician Stepan Demyanchuk International University of Economics and Humanities. Series: Pedagogy and Psychology*, (2), 130–137. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-2021/2025-2-19> [in Ukrainian].
- Neklesova, V. (2024). Akademichnyi dyskurs v ukrainskii dyskursolohii [Academic discourse in Ukrainian discourse studies]. In: *X Vseukrainska naukovo-praktychna internet-konferentsiia «Vyklyky suchasnoi nauky: mizhdystyplinarnyi pohliad cherez pryzmu inozemnykh mov» –*

- X All-Ukrainian scientific and practical Internet conference «Challenges of modern science: an interdisciplinary view through the prism of foreign languages». (pp. 78–81). Odesa. Retrieved from <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/414c34e5-2bb2-438d-88fb-e5225e484b5f/content> [in Ukrainian].
- Nevska, Yu., & Huba, O. (2022). Providni komunikativni stratehii naukovoho dyskursu: stratehiiia perekonannia [Leading communicative strategies of scientific discourse: persuasion strategy]. In: *Suchasni filolohichni i metodychni studii: problematyka i perspektyvy: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. dlia naukovtsiv, vykladachiv, uchyteliv, zdobuvachiv vyshch. osvity – Modern philological and methodical studies: problems and prospects: materials of the International scientific and practical conference for scientists, teachers, teachers, students of higher education.* (pp. 174–177). Kharkiv. Retrieved from <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/7681> [in Ukrainian].
- Nikitina, A. V., Barylova, H. K., & Kravchenko, M. V. (2021). Rytoryka [Rhetoric]. Starobilsk. Retrieved from <https://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8687> [in Ukrainian].
- Nikitina, A., & Karlova, N. (2024). Metodychni oriientyry pidhotovky maibutnikh uchyteliv-slovesnykiv do profesiinoi diialnosti v umovakh naukovo osvity [Methodological guidelines for training future teachers of literature for professional activity in scientific education]. *Linhvistyka – Linguistics*, 2(50), 129–141. DOI: <https://doi.org/10.12958/2227-2631-2024-2-50-129-141> [in Ukrainian].
- Nikitina, A. V. (2013) Pedahohichni dyskurs uchytelia-slovesnyka: monohrafiia [Pedagogical discourse of a teacher of language and literature: Monograph]. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].
- Polishchuk, A. V., Duhanets, V. I., & Duhanets, V. I. (2023). Formuvannia komunikativnoi kompetentnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity v umovakh dystantsiinoho navchannia v zakladakh vyshchoi osvity [Formation of communicative competence of higher education students in distance learning in higher education institutions]. *Profesiino-prykladni dydaktyky – Professional and Applied Didactics*, (1), 12–16. DOI: <https://doi.org/10.37406/2521-6449/2023-1-2> [in Ukrainian].
- Semenoh, O. M., Vovk, M. P., & Fast, O. L. (2022). Ukrainsko-polske partnerstvo v haluzi osvity: akademichni dyskurs [Ukrainian-Polish partnership in education: academic discourse]. *Akademichni studii. Seriiia «Pedahohika» – Academic Studies. Series «Pedagogy»*, (3), 100–111. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.3.15> [in Ukrainian].
- Smerchko, A. A., Kochmar, D. A., & Budz, I. F. (2023). Komunikativni stratehii i taktyky: problemy uspishnoi komunikatsii v kohnityvnomu ta prahmatychnomu rakursi [Communicative strategies and tactics: problems of successful communication in a cognitive and pragmatic

- perspective]. *Akademichni studii. Seriiia «Humanitarni nauky» – Academic Studies. Series «Pedagogy»*, (2), 87–95. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2023.2.12> [in Ukrainian].
- Voloshchuk, I., & Budilovska, K. (2024). Komunikatyvni stratehii v pysmovii komunikatsii budivelnoi industrii [Communicative Strategies in Written Communication in the Construction Industry]. *Advanced Linguistics*, (14), 74–83. DOI: <https://doi.org/10.20535/.2024.14.315624> [in Ukrainian].
- Zarivna, O. (2025). Communicative didactics as a strategic model of the educational process of higher education in the era of artificial intelligence. *European Science*, 1(sge38-01), 44–81. DOI: <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2025-38-01-010> [in English].

Стаття надійшла до редакції 27.03.2026 р.

Прийнято до друку 21.04.2026 р.

Рецензент – доктор філол. наук, проф. Глуховцева К. Д.

Дата публікації статті: 10.05.2026 р.

Наукове видання

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 1 (53)

За редакцією К. Д. Глуховцевої
Комп'ютерний макет – Н. М. Карлова
Коректор – І. О. Ніколаєнко

Здано до склад. 24.03.2026 р. Підп. до друку 24.04.2026 р.
Формат 60x84 1/8. Ум.-друк. арк. 11,93.
Наклад 100 прим. Зам. № 2111-25.

*Виготовлювач Державний заклад
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».
вул. Віктора Новікова, 2, м. Лубни, Полтавська обл., 37500.
тел.: (095)-105-60-05
e-mail: luguniv.info.edu@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.*

*Видавець ТОВ «Талком».
м. Київ, вул. Львівська, 23,
тел./факс (044) 424-40-69, 424-56-26
E-mail: ukraine.vdk@email.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4538 від 07.05.2013 р.*

